

ERDÉLYI MUZEUM51.köt.   1946.

1/4.füz.

bor.,cl.,tj.,2 t.

Teljes.

Fv.

NJ

F-8

23.830

KA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

LI. KÖTET

1946. 1-4. FÜZET

2152

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

KOLOZSVÁR, 1946

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kiadásán

	Lej		Lej
1. Rass Károly: Reményik Sándor	---	39. Balogh Artúr: A székely vallási és iskolai önkormányzat	---
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	---	40. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	---
3. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	---	41. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	---
4. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	---	42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	250.-
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	---	43. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	---
6. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben	---	44. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	---
7. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1925. év	---	45. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	---
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai	---	46. Varga Béla: Az individualitás kérdése	---
9. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	---	47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	---
10. Gál Kelemen: Brassai küzdélméi a magyartalanságok ellen	---	48. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	---
11. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	---	49. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	---
12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással)	200.-	50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	---
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség	300.-	51. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	---
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1926. év	250.-	52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1931. év	250.-
15. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	---	53. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	---
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelm halála és nyugóhelye	---	54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	250.-
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsa-tantra-származék irodalmunkban	150.-	55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795–1855) (12 képpel)	400.-
18. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1927. év	250.-	56. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	---
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeleibbi határai	---	57. Tavasz Sándor: A lét és valóság	200.-
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	150.-	58. Szabó T. Attila: Adatok Nagygyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal)	200.-
21. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1928. év pótlásokkal az 1919–1928. évről	250.-	59. Imre Lajos: A falunvelés irányelvei	---
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	200.-	60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király (3 képpel)	250.-
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	150.-	61. Boros György: Carlyle	---
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	---	62. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspököt a XVI. században	---
25. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	---	63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blumann (7 képpel)	600.-
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	150.-	64. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1932. év	250.-
27. Csűrű Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	---	65. János Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	100.-
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi román kath. egyházmegyében	200.-	66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút túlközö román irodalomban	---
29. Telegdi Domokos gróf: A marosvásárhelyi Telegdi-könyvtár története	---	67. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	---
30. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839–1841)	---	68. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	---
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1929. év	250.-	69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	---
32. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	---	70. Ferenczi Miklós–Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1933. év	300.-
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországán” c. regénye	150.-	71. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	---
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	---	72. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben	---
35. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	---	73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahmus zenéjében	---
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	150.-	74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	---
37. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakítása érdekében	150.-	75. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély	---
38. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1930. év	250.-	76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	120.-
		77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	---
		78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	---
		79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1934. év	300.-
		80. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	---

23.897
HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

LI. KÖTET

1946. 1-4. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

KOLOZSVÁR, 1946

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

7-8

Felelős kiadó: Dr. Szabó T. Attila

Minerva rt. Cluj. 9056. — No. 99. Fsoc. jud. Cluj. — Felelős vezető: Kiss Márton igazgató

TARTALOM

TANULMÁNYOK

	Lap
<i>Buza László</i> : Új nemzetközi jogi elvek az Egyesült Nemzetek san-franciscoi alapokmányában	7
<i>Faragó József</i> : A tánc a mezőségi Pusztakamaráson — — —	31
<i>György Lajos</i> : Tudomány és irodalom Erdélyben 1945-ben — —	6
<i>Palotay Gertrud</i> : Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez — — —	47

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Árvay József</i> : Az ozsdolai kígyógyermek 87 — Élőerdő, élőföld, közélőerdő, közélőföld — — —	87
<i>Debreczy Sándor</i> : A csomakőrösi faháncskalap — — — — —	55
<i>Entz Géza</i> : A szamosfalvi Mikolaudvarház — — — — —	56
<i>Faragó József</i> : Magyarkapusi gyermekhangszerek — — —	59
<i>Gálffy Mózes</i> : A népnyelvkutatás és a nagyközönség — — — —	90
<i>Gunda Béla</i> : Darvadoz 63 — Móricz Zsigmond egyik néprajzi forrásáról — — — — —	64
<i>Kelemen Lajos</i> : A nyárádszentmártoni unitárius templomtorony építési ideje — — —	65
<i>László Gyula</i> : Goethe a baskirok íjjáról — — — — —	66
<i>Palkó Attila</i> : Adatok a barses erdélyi elterjedéséhez — — —	67
<i>K. Sebestyén József</i> : A csikszenttamási romnai katolikus egyház kelyhe és régi toronygombja 67 — A fotos-martonosi református	

egyházközség klenódiumi 69 — A hídvégi református egyházközség úrasztali kenyérszító tányéra és egyik terítője 69 — A kidei unitárius egyház kegyeszei — — — — —	70
<i>Simon Katalin</i> : Székely kincskeresők Háromszéken — — —	73
<i>Székely Zoltán</i> : Bronzkori telep Alsócsernátonban — — — —	76
<i>Szta</i> : Antartigy 79 — Arnyir, Dérecser 78 — Bányabükk 79 — Csikszó, Csukszo, Tyikszeo 80 — Darvadoz 86 — Élőerdő, élő föld, élő ok 81 — György deák, XVII. századi kolozsvári könyvkötő 78 — Haparnyak 82 — Holtyerág 83 — Kopjafás-zászlós temetkezés a kalotaszegi Zsobokon 86 — Mézmár: Mészmar 85 — Ravaszlik 84 — Tyiszoris ~ Tyiszorus 84 — Veszekedő erdő	85

SZEMLE

<i>A szerkesztő</i> : A hatvanadik kötet és a kétszázadik szám 99 — <i>Buza László</i> : A nyolevanéves Balogh Artúr 96 — <i>Gunda Béla</i> : Viski Károly (1883—1945) 105 — <i>Imre Lajos</i> : Imre Sándor (1877—1945) 103 — <i>Nagy Géza ifj.</i> : Bartók Béla jelentősége 100 — <i>Nagy Jenő</i> : Leibnitz születésének háromszázadik évfordulója 108 — <i>Szabó T. Attila</i> : Anyanyelvünk 94 — <i>Szta</i> : Mindszenti Nagy Ottó (1903—1946) 107 — <i>Tavaszy Sándor</i> : Böhm Károly és filozófiája — — — — —	94
--	----

ADATTÁR

- Balassa Iván:* Adatok a régi erdélyi méhészethez 127 — *Faragó József:* Szentiváni Mihály két ismeretlen verse 118 — *Kelemen Lajos:* Erdélyi építéstörténeti adatok a XVIII. százév közepéről 111 — *Mályusz Elemér:* Történeti feljegyzések Thuróczy krónikájának egyik budapesti példányában 115 — *Szabó T. Attila:* Egy XVIII. századközepe népies bethlehemes játék 121

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK

- György Lajos, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila:* A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1945. évi közgyűléseinek jelentései — — — — 130

HÍREK

- A Székely Nemzeti Múzeum helyzete — Bartók Béla-emlékünne-

Lap

- pély Kolozsvárt — Néprajzi gyűjtemény Torockón — A kolozsvári műemlékek állapota — Az EME helyzete — A gyulafehérvári Batthyaneum és a marosvásárhelyi Teleki Theca — Az Utunk megjelenése — Reményik-est Kolozsvárt — A Bölcsészeti Szakosztály 1945. évi közgyűlése — Az erdélyi állami levéltárak helyzete — Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában folyó újjárendezési munka — Az EME 1944–45. évi közgyűlése — — — — — 143

Lap

KÉPEK

- A csikszenttamási római katolikus egyház kelyhe és toronygombja — — — — — 64, 68
A kidei unitárius egyház kelyhei 64
Alsócsernátoni bronzkori sarló — 77
Árva Bethlen Kata terítői — — 48
Magyarkiskapusi gyermek-hangszerek — — — — — 63

Körlevél

az Erdélyi Múzeum barátaihoz

Közép-Európa, és közelebről a magyar nyelvterület minden tudományos egyesülete, intézménye és minden tudományos folyóirata a háborús idők meg-rázkódtatásainak következményeképpen nagy nehézségekkel küzd. Nincs olyan régi magyar tudományos egyesület, intézmény, illetőleg folyóirat, melynek munkájára ne hatott volna bémítólag az a szellemi és gazdasági válság, mely az utóbbi években ránszakadt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek nyolcvanhat éve, 1860-tól működő Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint negyven éve, 1906-ban létesített Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya, illetőleg e két szakosztálynak némi kényszerű szüneteléssel hetvennégy éve, 1874-től megjelenő folyóirata, az Erdélyi Múzeum az utóbbi években az általános gazdasági helyzet és így az EME anyagi helyzetének nehézségeivel egyidejűleg magá is nagy válságba jutott. Az Egyesület és a két szakosztály vezetősége ennek ellenére is mindmáig igyekezett a folyóirat megjelentetésében a folytonosságot megtartani. E törekvés eredménye volt az, hogy folyóiratunk 1944. évi 3-4. összevont száma még az év decemberében megjelent és az 1945. évfolyam két összevont száma is elhagyhatta a sajtót. Bár eredeti terveink szerint az 1946. évfolyamot még rendesebben akártuk megjelentetni, a nyomdai árak ugrásszerű emelkedése, más természetű nehézségek közbelépte és az Egyesület válságos anyagi helyzete e tervünk valóra váltását lehetetlenné tette. Súlyos anyagi kockázat vállalásával is csak annyit sikerült elérnünk, hogy végre most az Erdélyi Múzeum 1946. évi folyama legalább csökkentett terjedelemben, 1944. évi terjedelmének alig egy negyedében napvilágot láthat.

Mind az Egyesület igazgatóválasztmánya, mind az említett két szakosztály vezetősége foglalkozott az Egyesület helyzetével és az Erdélyi Múzeum kérdésével. Megállapította, hogy taglétszámunk nagymértékben csökkent, sőt megmaradt tagjainkkal való kapcsolatunk is meglazult. Az Egyesület igyekszik a maga részéről mindent megtenni az egyesületi élet újjászervezése és folyóiratunk megjelenése, sőt további fejlesztése érdekében. A nyomdai árak rohamos emelkedése következtében a folyóirat költségei azonban olyan magas összegre rugnak, hogy ezt csak tagtársaink fokozott áldozatvállalásával tudjuk fedezni. Minthogy az Igazgatóválasztmány a tagsági díjak nagymértékű felemelésének eszközével nem akar élni, elhatározta, hogy folyóiratunkat a gazdasági helyzet javulásáig egyelőre nem bocsátja, mint eddig, a csekély tagdíj ellenértékeképpen tagjaink rendelkezésére. Mikor más magyar tudományos egyesületek, társaságok és folyóiratok példáját követve, Egyesületünk is megteszi e kényszerű lépést, az Igazgatóválasztmány és a szerkesztőség bizalommal kéri a tagokat arra, hogy a megrendelésen túl, különleges áldozatukkal tegyék lehetővé e kötet költségeinek fedezését és az 1947-i évfolyam megjelenését.

A szerkesztőség

Új nemzetközi jogi elvek az Egyesült Nemzetek sanfranciscoi Alapokmányában

I. A nemzetközi hatalom eddigi szervezete, különösen a Nemzetek Szövetsége. II. Az Egyesült Nemzetek mint a nemzetközi hatalom új szervezete. A) Az alapokmány keletkezése. B) A nemzetközi hatalom megerősödése az állami szuverénitás rovására. 1. A nemzetközi hatalom hatáskörének kibővülése, a) az állam belső tevékenysége, b) a nemzetközi gondozás alatt álló területek kormányzata és c) a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartása terén. 2. A nemzetközi hatalom fokozott hatékonysága: a) az Egyesült Nemzetek rendelkezésére álló katonai erő, b) a fokozott hatékonyságot biztosító szervezeti szabályok: a) a Közgyűlés és a Tanácsok hatáskörének egymáshoz való viszonya, β) a Biztonsági Tanács, a Gazdasági és Szociális Tanács és a Felügyelő Tanács szervezete, γ) az egyhangúság követelményének feladása. Az állami szuverénitás új fogalma.

I. A háború — ha csak nem jelentéktelen államok helyi jellegű és hatásában is csak rájuk szorítkozó küzdelemről van szó — mindég új fejezetet nyit meg a nemzetközi jog történetében. A helyi jellegű háború esetleg csak egy konkrét ügy elintézését célozza, de az a háború, amely az államok nagy csoportjait állítja be a küzdelembe s főleg melyben a nagyhatalmak kerülnek szembe egymással, soha sem marad hatás nélkül az általános nemzetközi jogra sem. Az ilyen háború nemzetközi jogi forradalom, mely az államon belüli forradalommal azonos módon új jogot akar teremteni. A támadó állam, mely a háború megindításával a nemzetközi forradalmat kezdeményezi, meg akarja dönteni a fennálló nemzetközi jogrendet. A hatalom birtokosai persze szembe fordulnak a lázadóval s megindul a küzdelem. Ha a forradalom győz, szükségképen új nemzetközi jog áll elő, de ha leverik is a lázadást, akkor sem marad el a nemzetközi jog bizonyos revíziója. A háború új kérdéseket vet fel és új helyzeteket teremt. Ezeket a nemzetközi jognak szabályoznia kell.

Az első világháború teremtette meg a Nemzetek Szövetségét s a második világháború hívta életre az Egyesült Nemzetek sanfranciscoi Alapokmányát.

Időelőtti volna ennek az Alapokmánynak részletes feldolgozására vállalkozni. Egyelőre csak az Alapokmány szövege fekszik előttem, de nem ismerem a szövegezést megelőző tárgyalásokat, nem tudom, hogy egyik vagy másik rendelkezését miként kívánják értelmezni a nagyhatalmak. De ha ma még az egyes cikkek kimerítő és megbízható kommentárját adni nem lehet, az már most is megállapítható, hogy ez az Alapokmány minő irányban fejleszti tovább a nemzetközi jogot.

A Nemzetek Szövetségének megalakítása igen nagy jelentőségű volt a nemzetközi jog szempontjából, mert az államok közt határozott jogi szervezetet hozott létre. Az egymással érintkező civilizált államoknak megelőzően is volt ugyan bizonyos jogi szervezete, de ez a szervezet, az ú. n. nemzetközi jogközösség egészen laza volt: Nem voltak szervei, amelyek a közösség akaratát kifejezhetnék vagy éppen érvényesíthetnék volna.

A Nemzetek Szövetsége előtti nemzetközi hatalom, mint az egyes államokénál nagyobb erő nemzetközi kérdésekben intézkedett is, de ez a nemzetközi hatalom a nagyhatalmaknak csak esetről-esetre kialakított hatalmi túlsúlya volt. Nagyköveti konferenciákon kellett előbb biztosítani a nagyhatalmak közt a megegyezést, s ez a nemzetközi hatalmat a dolog természete szerint egészen ingataggá tette. Ezzel függött össze magának a nemzetközi jognak bizonytalansága is. A jog az a forma, amely mögött ott áll a legerősebb társadalmi hatalom. A jogszabályok ereje mindég a mögötte álló hatalom erejétől függ, s mivel a nemzetközi hatalom bizonytalan volt, bizonytalanná vált maga a nemzetközi jog is. A jogbizonytalanság anarchiához vezet. A nemzetközi élet a nemzetközi hatalom bizonytalan volta miatt az anarchia szélén haladt, az első világháború kitörésével be is állott az anarchia.

A Nemzetek Szövetsége a nemzetközi hatalom jogi megszervezésével ezen az állapoton volt hivatva segíteni. Első sorban békeszervezet volt, a háború lehetőség szerinti kiküszöbölésével biztosítani akarta a rendet: a nemzetközi jog uralmát. A háború az egyes államok korlátlan szabadságának elvét jelenti a tetszés szerinti cselekvésre, s amíg a korlátlan állami szuverénitásnak ez az elve érvényesül, addig nincs nemzetközi jogrend, mert az egyes államok tetszésétől függ, hogy a nemzetközi jog rendelkezésein mikor és minő okból teszik túl magukat. Az államok békés együttélése s az a nyugodt fejlődés, melyet az emberiség számára csupán a békés együttélés biztosíthat, csak szilárd nemzetközi jogrend mellett lehetséges. Minden államnak alkalmazkodnia kell a nemzetközi jog rendelkezéseire, a szembehelyezkedés deliktum s nem maradhat megtorlás nélkül, mert éppen olyan támadás a közösség ellen, mint a minők az államon belül az egyes emberek büntetendő cselekményei.

Ez a támadás — mint fentebb láttuk — a világrészeket átfogó háború esetén forradalom, de hiszen a forradalom is támadás a jogrend ellen s mint lázadás az államon belől is büntetendő cselekményszerű.

A nemzetközi életben a rend elve nehezen tud uralomra jutni. El-ene dolgozik egy hatalmas erő, mely sokáig diadalmasan tudta megőrizni megdönthetetlennek látszó állását. Ez az erő az állami szuverénitás elve. A szuverénitás az állam szabadsága, ugyanaz, ami az egyes embereket az államon belül megillető szabadság. Az államon belül a közhatalom és az egyéni szabadság két egymást kizáró s egymást kiegészítő területen mozog. Az egyéni szabadság az állami beavatkozástól mentes cselekvési lehetőség, az emberi életnek az a köre, amelyre az állami közigazgatás intézkedési joga nem terjed ki. A nemzetközi

életben is van az állami tevékenységnek olyan köre, amelyben az állam szabadon érvényesítheti akaratát, s van olyan, amelyben a nemzetközi jog rendelkezései kötik. Az államon belől az alkotmányjog kényes és fontos kérdése, hogy miként húzzák meg az állami beavatkozás körét, s milyen terjedelemben biztosítsák az egyéni szabadságot.

Ugyanez a probléma a nemzetközi jogalkotásnak is legsúlyosabb kérdése. Hogy a nemzetközi jog köti az államot, hogy annak rendelkezései alól egyoldalúan nem mentesítheti magát, azt alig vonhatja valaki is kétségbe. A nemzetközi jog az állami jognál magasabb rendű jog: az állami jogalkotás csak a nemzetközi jog által nyitva hagyott területen mozoghat, de milyen terjedelmű legyen ez a nyitva hagyott terület, ez az a kérdés, amelynél a nemzetközi hatalom és az állami szuverénitás elve összeütközik. Az államok ragaszkodnak a szuverénitáshoz, nyilvánvalóan azért, mert félnek, hogy szuverénitásukat elveszítve más állam vagy más államok uralma alá jutnak, s azok saját önző érdekeik szolgálatában kizsákmányolják őket.

Az államok szuverénitásuk korlátozásába csak akkor nyugodhatnak bele, ha ez a korlátozás az összeség érdekében történik, ha a cél nem kizsákmányolás, hanem a rend és az egyetemes fejlődés biztosítása, mely magának a szabadságában korlátozott államnak is előnyére van.

Igy válik a nemzetközi jogfejlődés központi kérdésévé a közösségi érdeket szolgáló nemzetközi közhatalom megszervezése. Ennek a problémának a megoldása egyre sürgetőbbé válik. A közlekedési technika nagyarányú fejlődése egyre közelebb hozza a nemzeteket egymáshoz. Az az állam, mely ma kínai fallal venné körül magát, önmaga mondana le a fejlődés lehetőségéről. Az egymással állandó érintkezésben álló nemzetek közös életében pedig egyre nagyobb szükség van a rendre, hogy az együttélés lehetősége biztosítassék s egyre kevesebb helyet lehet adni az állami önkénynek. Az államon belül is nagyobb az állami beavatkozás ott, ahol az emberek sűrűn és állandó érintkezésben élnek. A tanyáján egyedül gazdálkodó ember szabadsága nyilvánvalóan nagyobb, mint azé, aki egy nagyváros bérkaszárnijában él.

Az első világháború után a győztes hatalmak a Nemzetek Szövetségének megalkotásával ezt a kérdést akarták megoldani. Meg akarták teremteni a nemzetközi hatalom állandó szervezetét, hogy ez által biztosítsák a nemzetközi jog uralmát, s lehetőség szerint zárják ki a támadó háborúban megnyilatkozó erőszak elvét.

A genfi szervezetnek nem sikerült a kérdést megoldani. Ennek elsősorban politikai okai voltak. A vezető hatalmak közt ellentétek támadtak, s ennek következtében megingott az a hatalmi túlsúly, melyet a Szövetség megalakításának idején a szövetséges és társult főhatalmak együttes ereje képviselt. A Nemzetek Szövetsége egyszerűen megszűnt a nemzetközi hatalom szervezete lenni. Ez kétségtelenné vált már a spanyol polgárháború idején.

De voltak a Nemzetek Szövetsége kudarcának a szervezet hibájában rejlő okai is. Ott ahol a Nemzetek Szövetségének a nemzetközi hatalom rendjét összhangba kellett hozni az állami szuverénitás elvé-

vel, az Egyezségokmány az állami szuverénitást a nemzetközi hatalom rovására biztosította, s ezzel a nemzetközi hatalmat intézményesen meggyöngítette.

Az állami szuverénitásnak — éppen úgy, mint az egyesek államon belüli szabadságának — két ága van. Az egyik a közhatalom beavatkozásától mentes szabad cselekvési kör: az egyéni szabadság, illetőleg az állam befelé irányuló szuverénitása. A másik a közhatalomban való részvétel joga: a politikai szabadság, melynek a nemzetközi életben az állam kifelé irányuló szuverénitása felel meg. A kifelé irányuló szuverénitás, az állam ú. n. nemzetközi szabadsága abban áll, hogy minden szuverén állam részt vesz a nemzetközi hatalom gyakorlásában, akkor, amikor az reávonatkozó rendelkezéseket tesz. Az állam nemzetközi szerződések kötésével részt vesz a nemzetközi jog alkotásában, a nemzetközi bíróságok az ő hozzájárulásával hoznak őt kötelező ítéleteket, s a szuverén állam maga hajtja végre saját területén a nemzetközi jog rendelkezéseit, ily módon a függetlenségnek a végrehajtás terén is olyan biztosítékával rendelkezik, aminőt például a magyar nemzetnek annakidején a vármegyék önkormányzata adott.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya a nemzetközi hatalom megszervezésével bizonyos fokig korlátozta az állami szuverénitást, de elvileg e szuverénitás sértetlen fennmaradásának álláspontján épült fel. Fenntartotta azt az elvet, hogy a nemzetközi hatalom minden megnyilvánulása csak akkor kötelezi az államot, ha azt magára nézve elfogadta.

Ennek az elvnek megfelelően alakította ki a Szövetség szervezeti. A Nemzetek Szövetségének két intézkedésre jogosított szerve volt: a Közgyűlés és a Tanács. A Közgyűlés az összes tagállamok delegátusaiból alakult, a Tanács viszont szűkebb testület volt: a nagyhatalmak, mint állandó tagok mellett a Közgyűlés által három évre választott változó tagokból állt. A Közgyűlésnek és a Tanácsnak elvileg azonos hatásköre volt, ez azt jelentette, hogy bizonyos kivételeket nem tekintve, a Közgyűlésen keresztül valamennyi tagállam részt vehetett a Szövetség hatáskörébe tartozó összes ügyek intézésében. Sőt a szuverénitás elvének megfelelően kimondotta az Egyezségokmány azt is, hogy „a Szövetségnek a Tanácsban nem képviselt minden tagját meg kell hívni, hogy képviselőt küldjön ki tagsági joggal a Tanácsnak olyan üléseire, amelyeken a Szövetség illető tagjának érdekeit különösen érintő ügyeket tárgyalnak.“

A szuverénitás biztosítását célozta az Egyezségokmánynak az az intézkedése is, hogy „kifejezett ellenkező rendelkezés hiányában, a Közgyűlésnek vagy a Tanácsnak bármely ülésén a határozatokat az összes képviselt szövetségi tagok egyhangú hozzájárulásával kell hozni.“

A helyzet tehát az volt, hogy sem a Közgyűlés, sem a Tanács nem hozhatott az érdekelt állam hozzájárulása nélkül őt kötelező határozatot. Voltak ugyan kivételek, amikor egyszerű vagy kétharmad többséggel volt határozat hozható, de ezek a kivételek csak olyan kérdésekre

vonatkoztak, amelyek a tagállamok szuverénitását nem érintették, kötelezettségeket rájuk nem állapítottak meg, legfeljebb a már korábban elvállalt kötelezettség teljesítésére szorították őket.

A tagállamok részére biztosított szuverénitás körülbelől olyan terjedelmű volt, mint a lengyel nemes egykori politikai szabadsága. Ismeretes ugyanis, hogy a lengyel királyságban a liberum veto által egy követ, illetőleg egy nemesi konföderáció megbízottja megakadályozhatta a törvényhozást. Hogy mit ér az olyan közhatalom, melynek működését egyetlen tag megakaszthatja, nem kell bővebben magyarázni.

Az egyhangúság biztosítására a Nemzetek Szövetsége kénytelen volt örökös kompromisszumokkal dolgozni. A kompromisszum pedig mindkét fél részéről megalkuvást jelent, egyik fél sem tudja az általa helyesnek tartott álláspontot érvényesíteni, a félmegoldással egyik sincs megelégedve.

Annak, hogy a Nemzetek Szövetsége mint békeszervezet sem tudta az eléje tűzött feladatot megvalósítani, s nem tudta kiküszöbölni a népek egymás közötti életéből a háborút, részben szintén a szervezetében rejlő okai voltak. Az Egyezségokmány mindenekelőtt nem zárta ki teljesen a háború lehetőségét. A tagállamok csak arra vállaltak kötelezettséget, hogy mielőtt háborút indítanak, megkísérlik a konfliktus békés elintézését: a vitát vagy nemzetközi bíróság vagy a Nemzetek Szövetsége elé viszik. Bíróság elé az ügy csak a érdekelt felek közös megegyezésével kerülhetett, de a bíróság ítéletét a felek kötelesek voltak végrehajtani. Ha nem hajtották volna végre, a Nemzetek Szövetsége Tanácsának megfelelő intézkedések indítványozására volt joga. A bírósági ítélet érvényesülése is tehát a Nemzetek Szövetségének erejétől függött.

Ha a vitás ügy a felek közös megegyezése alapján nem került bíróság elé, azt a felek bármelyike egyoldalúan a Nemzetek Szövetsége elé terjeszthette. A Szövetség mindenekelőtt a vita békés elintézésére törekedett, s e célból közvetített a felek között. Ha törekvései eredménytelenek maradtak, jelentést készített az ügyről, melyben közölte a vitás eset tényállását és azokat az indítványokat, melyeket az eset megoldására nézve méltányosnak és megfelelőnek talál.

A Tanács határozata — vagy ha az ügy tanácsi határozat vagy a felek valamelyikének kívánságára a Közgyűlés elé került — a közgyűlési határozat a felekre nem volt kötelező, mindössze az a jogi hatás fűződött hozzá, hogy ha a Tanács jelentését — a vitában álló felek szavazatát nem számítva — a tagok egyhangúlag elfogadták, egyik olyan fél ellen sem volt háború indítható, amely a jelentésben ajánlott megoldást elfogadta. Ugyanilyen hatása volt annak a közgyűlési jelentésnek, amelyet a Tanácsban képviselt szövetségi tagok jóváhagyásával és a Szövetség többi tagjai többségének hozzájárulásával hoztak. Ha a határozat nem így jött létre, vagy ha így jött is létre, de azt a vitában álló felek egyike sem fogadta el, a tagoknak joguk volt akképen cselekedni, amint azt a jog és igazság érdekében szükségesnek látták. Jogosítva voltak tehát háborút is indítani, azonban legfeljebb három hónappal a jelentés meghozatala után.

Az Egyezségokmány tehát nem szüntette meg, csak korlátozta a tagállamok háborúviselési jogát. Ha a békés elintézést az Egyezségokmány rendelkezései szerint megkísérelték s az meghiusult, három hónap múlva meg lehetett indítani a háborút. Az ilyen háború nemzetközi jogilag megengedett háború volt, szemben az ú. n. deliktumháborúval, melyet az Egyezségokmány rendelkezéseinek megsértésével indítottak. Feltétlenül tilos csak a hódító háború volt, az a háború, mely a Szövetség valamelyik tagjának területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányult. A tagállamok kötelezték magukat, hogy egymás területi épségét és politikai függetlenségét tiszteletben tartják és minden külső támadással szemben megóvják.

Azt az államot, mely deliktumháborút indított, úgy kellett tekinteni, mintha háborús cselekményt követett volna el a Szövetség valamennyi többi tagja ellen. Az ilyen állammal szemben megtorló intézkedéseket tettek. A megtorló intézkedések gazdasági és katonai természetűek voltak. Gazdasági megtorlás a gazdasági boycott volt: a Szövetség tagjai kötelezték magukat, hogy az illető állammal minden kereskedelmi és pénzügyi összeköttetést haladéktalanul megszakítanak, saját állampolgáraik és a szerződésszegő állam polgárai közt minden érintkezést megtiltanak és minden pénzügyi, kereskedelmi és személyes összeköttetést megszüntetnek a szerződésszegő és minden más állam polgárai között.

A katonai megtorló intézkedés a Nemzetek Szövetsége által elhatározott szankcióháború volt, mely a megengedett és a deliktumháború mellett mint a háború harmadik típusa szerepelt az Egyezségokmány által teremtett nemzetközi jogban. A Nemzetek Szövetségének nem volt fegyveres ereje. A fegyveres szankciót a tagállamok katonai ereje volt hivatva végrehajtani. A Tanács kötelessége volt az érdekelt kormányoknak ajánlatot tenni az iránt, hogy a Szövetség tagjai egyenként minő szárazföldi, tengeri és légi haderővel járuljanak hozzá azokhoz a fegyveres erőkhöz, amelyek a szövetségi megállapodások megtartását biztosítani hivatva lesznek. Így nem volt intézményesen biztosítva, hogy a Nemzetek Szövetségének akarata végrehajtására a megfelelő fegyveres erő rendelkezésére fog állni.

A Szövetség megalakulása után többféle kísérlet történt arra, hogy az Egyezségokmánynak a háború kiküszöbölésére vonatkozó rendelkezéseit kiegészítsék és hatályosabbá tegyék. Ezek közül az ú. n. kölcsönös garancia-szerződés 1923-ban közzétett tervezete a Tanács részére olyan jogokat biztosított, amelyek a háború elleni küzdelmet valóban hatályossá tehetnék volna; ezt a tervezetet azonban nem fogadták el. A helyzet így lényegileg változatlan maradt, s a Nemzetek Szövetsége ténylegesen tehetetlennek bizonyult az Egyezségokmány rendelkezéseivel ellenkező fegyveres erőszakkal szemben. Nem kétséges, hogy a Szövetségnek ez a nyilvánvaló tehetetlensége nagy mértékben hozzájárult ahhoz a katasztrófához, amely a második világháború megindításával zúdult az emberiségre.

II. A) A győztes nagyhatalmak már a fegyveres küzdelem befejezése előtt megtették az előkészületeket annak az új nemzetközi szer-

vezetnek megteremtésére, amely hivatva lesz megmenteni az emberiséget egy újabb háború borzalmaitól. Az Egyesült Nemzetek megalakítása azokra a tárgyalásokra vezethető vissza, amelyek az Amerikai Egyesült Államok, Nagybritannia és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közt 1944. augusztus 21-től szeptember 29-ig Washingtonban tartottak. Magát a szervezetet 50 állam részvételével a san franciscói konferencia alkotta meg. Az Egyesült Nemzetek Alapokmányát, mely a konferencia eredményeként jött létre, a meghatalmazottak 1945. június 26-án írták alá.

Az Alapokmányt az Amerikai Egyesült Államok kormányának irattárában helyezték el, annak angol, francia, kínai, orosz és spanyol szövege egyaránt hiteles (111. cikk). Az Alapokmány az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, a Kínai Köztársaság, Nagybritannia és Észak-Irország Egyesült Királysága és a Szociálista Szovjet Köztársaságok Uniója, valamint a többi aláíró hatalmak többsége megerősítő okiratainak az Egyesült Államok kormányánál történt letételével 1945. október 26-án lépett életbe.

A működés előkészítésére ideiglenes végrehajtó bizottság küldetett ki. E bizottság tagjai az előbb említett öt nagyhatalmon kívül Ausztrália, Brazília, Kanada, Csile, Hollandia, Irán, Mexikó, Jugoszlávia és Csehszlovákia voltak. Érdekes megfigyelni, hogy ezen a listán Ausztrália és Irán mellett négy amerikai és csak három európai állam szerepel. Ez mutatja, hogy a nemzetközi hatalom súlypontja az európai kontinensről átcsúszik a nyugati földtekére. Nagybritannia nem kontinentális állam s a Szociálista Szovjet Köztársaságok Unióját már földrajzi fekvésénél fogva sem lehet teljes egészében európai államnak tekinteni. A háború Európát az elpusztult városok kiégett palotáihoz hasonlóan, kiégett területté tette. Az amerikai államok fokozódó súlyát mutatja az is, hogy az alapokmány hiteles szövegének nyelvei közt ott szerepel a nagyhatalmak nyelvei mellett nyilván a latin amerikai államokra való tekintettel a spanyol is.

Az Egyesült Nemzetek székhelyét az Alapokmány nem állapítja meg. Az ideiglenes végrehajtó bizottság a lapok közlése szerint legújabbban úgy határozott, hogy a székhely Amerikában lesz.

Az ideiglenes végrehajtó bizottság először 1945. augusztus 16-án ült össze Londonban, második ülészakát ugyancsak Londonba 1945. november végére hívták össze. Az Egyesült Nemzetek működésének megkezdését 1946. január havára tervezik.

B) Az alapokmány a fejlődés természetes útjaként a nemzetközi hatalom további kiépítését és megerősítését célozza. Ez két irányban jut kifejezésre. Először abban, hogy a szervezet nemzetközi hatáskörét a tagállamok szuverén hatáskörének rovására kibővíti, másodsorban, hogy a nemzetközi hatalmat a részére biztosított területen az eddiginél sokkal hatályosabbá teszi; ez a nagyhatalmak jogi helyzetének érintetlenül hagyása mellett csak a fagállamok eddigi szuverénitásának lényeges elvi korlátozását eredményezi.

1. a) Ami az Egyesült Nemzetek hatáskörét illeti, igen tanulságos összehasonlítani az Alapokmány bevezetését, valamint a Célok

és elvek című I. fejezetét a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának bevezető szavaival.

A Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának bevezetése szinte kizárólagosan a Szövetségnek mint békeorganizációnak célját emeli ki. „A magas szerződő felek avégből, hogy a nemzetek együttműködését előmozdítsák és a nemzetközi békét és biztonságot megvalósítsák azzal, hogy nyílt, igazságos és becsületes nemzetközi összeköttetéseket tartanak fenn, azzal, hogy a nemzetközi jog szabályait ezentúl a kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékéül határozottan elismerik, azzal, hogy a szervezett népeknek egymás közötti érintkezésében az igazság uralmát és mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletbentartását biztosítják, megállapították a Nemzetek Szövetségének jelen Egyezségokmányát.“

Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának bevezető szavai a következők:

„Mi az Egyesült Nemzetek Népei attól az elhatározástól vezetve, hogy megmentsük a jövő nemzedéket a háború borzalmaiktól, amely életünk folyamán kétszer zúdított kimondhatatlan bánatot az emberiségre; hogy újból hitet tegyünk az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfi és a nő, valamint a nagy és a kicsiny nemzetek egyenjogúsága mellett; hogy megteremtsük azokat a feltételeket, amelyek mellett az igazságosság és a nemzetközi szerződésekből, valamint a nemzetközi jog más forrásaiból eredő kötelezettségek iránti tisztelet fenntartható; hogy megvalósítsuk a társadalmi haladást és az életnek nagyobb szabadság mellett magasabb színvonalát és hogy ebből a célból türelmet gyakoroljunk és egymással jó szomszédként békességben éljünk együtt, hogy egyesítsük erőnket a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartására és hogy az alapelvekben való megállapodás, valamint a módszerek lefektetése útján biztosítsuk azt, hogy fegyveres erő alkalmazására — ha csak közös érdek nem kívánja — sor többé ne kerüljön; hogy nemzetközi szervezetet alkalmazzunk valamennyi nép gazdasági és szociális előrehaladásának támogatására, elhatároztuk, hogy e célok elérésére erőfeszítéseinket egyesítjük. Ennek folytán kormányaink... megegyeztek az Egyesült Nemzetek jelen Alapokmányában és ez által nemzetközi szervezetet létesítenek, melynek Egyesült Nemzetek lesz a neve.“

Az Alapokmány bevezetése sokkal inkább kihangsúlyozza a béke biztosítása mellett a szervezetnek a nemzetek közti békés együttműködés előmozdítására irányuló hivatását is. Ez a hivatás megvolt a Nemzetek Szövetségének is. Az Egyezségokmányának külön cikke (a 23. cikk) foglalkozott a Nemzetek Szövetségének új n. közigazgatási funkcióival, t. i. azokkal a kérdésekkel, amelyekben az állami feladatok sikeres megvalósítása érdekében nemzetközi egyetértésre és összeműködésre van szükség. Ez a cikk kifejezetten megállapította a Szövetség szerepét a méltányos és emberséges munkafeltételek biztosítása, a bennszülött lakossággal való igazságos bánásmód, a leány- és gyermekkereskedelem megakadályozása, az ópiummal és más ártalmas szerekkel való kereskedelem szabályozása, a közlekedés és az átmenő forgalom

szabadsága, a betegségek elhárítása és leküzdése tekintetében. A Nemzetek Szövetsége ezekben a kérdésekben egyrészt előmozdította a közös érdeknek megfelelő nemzetközi egyezmények kötését, másrészt ellenőrizte azok végrehajtását. Ezen a téren tényleg nagyjelentőségű tevékenységet is fejtett ki, munkája itt nem ütközött azokba a nehézségekbe, amelyek a politikai kérdések sikeres megoldását akadályozták. Itt a legtöbbször nem voltak érdekellentétek az államok közt. A célok, melyeknek megoldására a Nemzetek Szövetsége törekedett, valamenyny művelt állam közös céljai voltak.

Az Egyezségokmány azonban ezekre a feladatokra a bevezetésnek csupán egyetlen mondatával utalt, azzal, hogy a szerződő felek a nemzetek együttműködését is előmozdítani kívánják. Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya ezt a feladatot sokkal nyomatékosabban emeli ki, szinte a béke és biztonság kérdésével egyenértékűként állítja be, s ezt megismétli a „Célok és elvek“ című I. fejezetben is. Kifejezetten megállapítja azokat az általános elveket, melyeknek az Egyesült Nemzetek irányítása és ellenőrzése mellett az egyes államok idevonatkozó belső tevékenységét vezetniök kell: a gazdasági és szociális előrehaladás, az életnek nagyobb szabadság melletti magasabb színvonala, az emberi személyiség méltósága és értéke, az alapvető emberi jogok és szabadságok mindenki részére fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartása.

Az Alapokmány ilymódon belpolitikai programot ír elő nemzetközi kötelezettségként az Egyesült Nemzetek mindegyike számára: erre a programra is vonatkozik az Alapokmánynak az a rendelkezése, hogy az Egyesült Nemzetek Tagja csak az a békeszerető állam lehet, mely az Alapokmányban foglalt kötelezettségeket elfogadja és amely a Szervezet megítélése szerint e kötelezettségek teljesítésére képes és hajlandó (4. cikk 1.). A Nemzetek Szövetsége csak egyes közös érdekű ügyeket vont működési körébe, az Egyesült Nemzetek szervezete a tagállamok egész belső tevékenységére kiterjeszti figyelmét, előírja számukra azt a célt, melynek megvalósítására törekedniök kell, s azokat az eszközöket, amelyek e célok megvalósítása érdekében alkalmazandók. Cél a nép gazdasági és szociális előrehaladása, az élet magasabb színvonala. Eszközök: az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltóságának és értékének elismerése, a nagyobb szabadság s ezeknek mindenki részére fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartása.

Az Alapokmány nemzetközi szabályokat ír elő az egyes államoknak, hogy a hozzájuk tartozó emberekkel szemben miként kell eljárniok. Ugyanaz a jelenség, melyet az államon belüli jogban is megtalálunk ott, ahol a törvény a munkaszerződéseket kiveszi a munkaadó szabad elhatározása köréből, s kötelezően előírja, hogy a munkaszerződéseknek a munkás érdekében minő rendelkezéseket kell tartalmaznia. A törvény ezekkel a rendelkezésekkel a munkaadó kizsákmányolásával szemben akarja biztosítani az embert, a nemzetközi jog ugyanezt teszi az államhatalom irányában. Hiszen a hatalom birtokosainak önző elgondolása szerint az államnak is lehetnek bizonyos osztályokhoz, fajkokhoz

vagy vallásfelekezetekhez tartozókkal szemben elnyomásra és kizsákmányolására irányuló törekvései. Az a szabályozás, melyet idevonatkozólag az Alapokmány tartalmaz, természetes fejlődése annak az elnyomás és kizsákmányolás megakadályozására törekvő irányzatnak, amely az államon belüli jogot illetően már minden művelt államban uralomra jutott.

Felmerülhet az a kérdés, hogy indokolt-e a nemzetközi jognak ilyen beavatkozása az állam-belső életébe? Nem ellenkezik-e az állam fogalmával és céljával, hogy a nemzetközi jog előírja számára azt a magatartást, amelyet saját polgáraival szemben követnie kell? A beavatkozás körét az államon belül is a közérdek határozza meg. Az a kérdés, hogy a jogalkotó megítélése szerint melyik az a terület, ahol az egyesek akaratának szabad érvényesülése a közösség érdekeivel ellenkezik. Ugyanez a helyzet a nemzetközi jogban is. Nemzetközi közérdek, hogy a államokon belül rend legyen, ne legyenek belső elégedetlenségek, mert ezek a nemzetközi békét is veszélyeztethetik. Minden államnak nemzetközi jogi kötelessége a belső rend fenntartása; a szóbanforgó rendelkezések a nemzetközi élet szempontjából sem közönyös belső rendet vannak hivatva biztosítani.

Ennek a nemzetközi jogi beavatkozásnak különben is rendszerint nincs gyakorlati jelentősége, mert a művelt állam saját elhatározásából, nemzetközi jogi szabályozás nélkül is ugyanezeket az elveket követné. Panaszkodhatik-e valaki az államon belül személyes szabadságának elvonása miatt azért, mert a törvény ölni és lopni nem engedi?

b) A nemzetközi hatalom kibővítését figyelhetjük meg azokban a rendelkezésekben is, amelyeket az Alapokmány az önkormányzattal nem bíró területekre vonatkozólag tartalmaz. Ez a kérdés sem új, megtaláljuk már a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyezségokmánynak a mandátumokról szóló cikkében (22. cikk). A törekvés az, hogy bizonyos gyarmati területek, amelyeknek népei az önkormányzat teljes mértékét még nem érték el, illetőleg amelyek még nem is tudják önmagukat kormányozni, a nemzetközi hatalom különös ellenőrzése alatt álljanak. Az ilyen területek kormányzását rábízák egyes államokra. Ezek az államok azonban nem folytathatnak ott önző és kizsákmányoló gyarmati politikát; nemzetközi jogszabályok előírják a kormányzat kötelező alapelveit s a nemzetközi hatalom ellenőrzést is gyakorol. Az elgondolás mindkét nemzetközi okmányban ugyanaz. Az Egyezségokmány szerint „ezeknek a népeknek jóléte és fejlődése a civilizáció szent hivatása“ (22. cikk 1), az Alapokmány értelmében pedig az Egyesült Nemzeteknek azok a tagjai, amelyek az ilyen területek igazgatását elvállalták, alapelveként ismerik el, hogy a lakosság érdekei kimagasló fontosságúak és magasztos megbízásnak tekintik azt a kötelességüket, hogy a nemzetek közötti békének és biztonságnak rendjén belül ezen területek lakosságának jólétét a lehető legnagyobb mértékben elősegítsék (73. cikk).

A kormányzat mikéntje tekintetében azonban az Alapokmány már sokkal messzebbmenő intézkedéseket tartalmaz. A nemzetközi hatalom beavatkozási köre tehát itt is bővül. Az Egyezségokmány mindössze

olyan közigazgatást ír elő, amely „a lelkiismereti és vallásszabadságot a közrend és a jóerkölcs követelte korlátozásokkal biztosítja, továbbá biztosítja bizonyos visszaéléseknek, mint a rabszolga-, fegyver- és szeszkereskedelemnek megtiltását, valamint erődök, hadi vagy tengereészeti támpontok létesítésének és a bennszülöttek katonai kiképzésének megakadályozását, kivéve, ha ez a kiképzés rendőri és területvédelmi célokat szolgál“ (22. cikk 5).

Ezzel szemben az Alapokmány szerint az Egyesült Nemzetek illető tagjai arra vállalnak kötelezettséget, hogy „a) biztosítják az érdekelt népek kultúrájának köteles tiszteletben tartásával azok politikai, gazdasági, szociális és nevelésügyi előrehaladását, az igazságos bánásmódot velük szemben és védelmüket a visszaélések ellen, b) kifejlesztik az önkormányzatot, a szóbanlévő népek politikai törekvéseit kellő figyelemre méltatják és támogatják őket szabad politikai intézmények fokozatos kifejlesztésében, az egyes területek és népek sajátos helyzetének és előrehaladottságuk különböző fokának megfelelően, c) elősegítik a nemzetek közötti békét és biztonságot s d) előmozdíják a fejlődést segítő intézkedéseket, támogatják a kutató munkát és együttműködnek egymással és amikor helyénvalónak látszik, különleges nemzetközi testületekkel abból a célból, hogy az ezen cikkben lefektetett szociális, gazdasági és tudományos célkitűzések a gyakorlatban is megvalósulást nyerjenek.“

A Nemzetek Szövetségének is volt állandó mandátum-bizottsága a végből, hogy az a megbízott hatalomnak évi jelenéseit átvegye, megvizsgálja és a Tanácsnak a megbízások végrehajtására vonatkozó minden kérdésben véleményt adjon. Az Alapokmány külön rendszert épít ki a „nemzetközi gondozás“ ügyében. Külön Felügyelő Tanácsot alakít, amely az Egyesült Nemzetek Közgyűlésével együtt látja el a gondozás alatt álló területekre vonatkozó irányító és ellenőrző hatáskört.

Nagyon érdekes összehasonlítani ezeket a nemzetközi gondozás alatti területekre vonatkozó szabályokat azokkal a rendelkezésekkel, amelyek az Egyesült Nemzetek tagállamai részére az általuk követendő belpolitika céljait és eszközeit írják elő. A cél mindkét esetben pontosan ugyanaz. De ez a cél a nemzetközi gondozás alatt álló területeken a fejlődés alacsonyabb fokának megfelelően távolabbi s csak fokozatos haladás útján valósítható meg az önkormányzat, illetőleg a függetlenség irányában. Az önkormányzat a lakosságnak önálló államiság nélküli politikai szabadságát, a függetlenség pedig a külön államiságot jelenti, de mindkét forma lényege, mely felé haladni kell, az államhatalomnak az érdekelt lakosság akarata szerint való gyakorlása.

Azok az alapelvek, amelyek ily módon általános érvennyel az egész emberiség számára kinyilváníthatnak, a demokrácia elvei: az emberi jogok biztosítása fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül, szabadság és önkormányzat s ez alapon a gazdasági és szociális haladás, az élet magasabb színvonala.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya nem nyilvánított ki az államok belső életére ilyen általános elveket. Magának a Szövetségnek a szervezetébe s ezzel a nemzetközi jogba bevitte ugyan a demokra-

tikus principiumot s több rendelkezéséből megállapíthatóan feltételezte, hogy mindenütt a demokrácia elvei fognak érvényesülni az államon belüli életben is, de ennek uralmát intézményesen nem biztosította.

Tragikus volt az emberiségre nézve, hogy ugyanakkor, amikor a nemzetközi jog területén a demokratikus gondolat uralkodóvá igyekezett válni, egyes államok — közöttük vezető hatalmak is — szembehelyezkedtek a demokrácia elvével s belső életükben nyíltan vagy burkoltan diktatúrát honosítottak meg. Az Alapokmány, amikor bizonyos alapelveket az Egyesült Nemzetek mindegyikére, sőt a nemzetközi gondozás alatt álló területekre is kötelezővé tesz, ennek megismétlődését akarja megakadályozni.

A nemzetközi gondozás-ügynek van egy fejezete, amely újítás a Nemzetek Szövetségének mandátum-rendszerével szemben s amely szintén a nemzetközi hatalom megerősítését jelenti, amennyiben az Egyesült Nemzetek szervezetének különleges hatáskört biztosít ezen a területen a béke és biztonság szolgálataira. Az Alapokmány szerint a gondozásra vonatkozó megállapodásban hadászati jelenlőségű körzetet vagy körzeteket lehet kijelölni s ezekben a körzetekben az Egyesült Nemzetek szervezetének bizonyos intézkedési jogköre van.

Az Alapokmány csak kereteiben szabályozza a nemzetközi gondozás-ügyet. A rendszert részleteiben is később fogják kiépíteni. Egyelőre nincsenek kijelölve azok a területek sem, melyek nemzetközi gondozás alatt fognak állni. Mint az Alapokmány fent idézett rendelkezéseiből látható, olyan területekről van itt szó, amelyeknek népei „az önkormányzat teljes mértékét még nem érték el“, amelyeknek fejlődését és fokozatos haladását az önkormányzat vagy a függetlenség felé elő kell mozdítani s amelyeket „támogatni kell szabad politikai intézményeik fokozatos kifejlésztésében“. Nemzetközi gondozás alá tehát gyarmati területek helyezhetők és pedig az Alapokmány kifejezett rendelkezései szerint a) a Nemzetek Szövetsége által mandátum alatt tartott területek, b) a második világháború eredményeként ellenséges államoktól elcsatolt területek s c) a kormányzásukért felelős államok által önként a rendszer alá helyezett területek (77. cikk 1). Az Alapokmány kifejezetten megállapítja, hogy „a gondozási rendszer olyan területekre, amelyek az Egyesült Nemzetek tagjává lettek, nem vonatkozik, miután a tagok közötti viszony a szuverén egyenlőség elvének tiszteltetésén épül fel“ (78. cikk).

c) Megfigyelhető, hogy az Egyesült Nemzeteknek mint béke-szervezetnek is jelentősebb hatásköre van, mint volt a Nemzetek Szövetségének. A nemzetközi béke-szervezet feladata a háború elkerülése és az államok közt felmerült viták békés elintézésének biztosítása. Láttuk, hogy a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya nem zárta ki teljesen a háború lehetőségét. Csak az ú. n. hódító háborút tiltotta el, mely a tagállamok valamelyikének területi épsége és politikai függetlensége ellen irányult. Különben csak feltételekhez kötötte a háború-indítást. Meg kellett kísérelni a békés elintéztést s a békés elintéztés meghiusulása után várni kellett három hónapig. E feltételek megtartásával indított háború az Egyezségokmány szerint nem minősült jog-

ellenesnek. Ha a vita a békés elintézésre irányuló eljárás során a Nemzetek Szövetsége elé került, az nem hozhatott olyan határozatot, amely az érdekelt tagállamokat kötelezte volna. Az egyhangulag hozott tanácsi határozatnak is — mint láttuk — csak az a hatálya volt, hogy az ellen az állam ellen, mely azt elfogadta, háborút indítani jogellenes nem volt.

Ezzel szemben az Egyesült Nemzetek a béke biztosítása érdekében az államokat kötelező határozatot is hozhatnak.

Az Alapokmány a nemzetek közötti békét és biztonságot érintő körülményeknek három fokozatát különbözteti meg: 1. azt a körülményt, amely a nemzetek között súrlódásra vagy viszályra vezethet (34. cikk), 2. azt a viszályt, amelynek elhúzódása a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetését idézheti elő (33. cikk) és 3. a béke veszélyeztetését, illetőleg megszegését s a támadó eseményt.

Az első két esetben, ha t. i. még nincs támadó esemény, illetőleg a béke közvetlenül veszélyeztetve még nincs, az elintézés elvileg az érdekelt felek hatáskörébe tartozik, az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa azonban mindkét esetben jogosult beavatkozni. Az első esetben jogosult megvizsgálni az esetet annak megállapítása végett, vajjon a viszály elhúzódása vagy a körülmény fennmaradása nem fog-e a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezetni (34. cikk), a második esetben, t. i. olyan viszály esetén, melynek elhúzódása a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezethet, annak bármely szakában megfelelő eljárási vagy elintézési módokat ajánlhat.

Az Egyesült Nemzetek minden tagja felhívhatja a Biztonsági Tanács vagy a Közgyűlés figyelmét a felmerült viszályra, illetőleg a súrlódással vagy viszályal fenyegető körülményre, sőt ugyanezt megteheti az az állam is, amely az Egyesült Nemzeteknek nem tagja, feltéve, hogy az adott esetben maga is érdekelt fél s az Alapokmánynak a békés elintézésre vonatkozó rendelkezéseit magára nézve előre elfogadja kötelezőnek. A viszályt elvileg — ha csak lehetséges — a feleknek egymás között kell elintéznük. Ez az elv jut kifejezésre az Alapokmánynak abban a rendelkezésében is, hogy a Biztonsági Tanács a megfelelő eljárási és elintézési módok ajánlásánál „minden olyan eljárást, amelyben a felek a viszály elintézése céljából már megállapodtak, figyelembe tartozik venni“ (36. cikk 2).

Amennyiben az érdekelt felek a közöttük felmerült viszályt közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békéltetés, választott bírósági vagy bírói döntés útján, esetleg helyi szervek vagy megoldások igénybevételével vagy más általuk választott békés eszköz útján elintézni nem tudnák, akkor a Biztonsági Tanács elé kell vinniök. Ezzel beáll az Egyesült Nemzetekre nézve a közbelépés kötelezettsége. Ilyenkor, ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a viszály elhúzódása az adott esetben a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésével járhat, belátása szerint általa megfelelőeknek ítélt elintézési módokat ajánl (37. cikk).

Ha a Biztonsági Tanács a béke veszélyeztetésének, a béke megsértésének vagy a támadó cselekménynek fennforgását megállapította, egyenesen *határozhat* is a felett, hogy milyen intézkedéseket kell a nemzetek közötti béke fenntartása vagy helyreállítása érdekében foganatosítani (39. cikk).

Hogy a helyzet elmérgesedését megakadályozza, mielőtt ezeket az ajánlásokat megtenné, illetőleg az intézkedéseket foganatosítaná, felhívhatja az érdekelt feleket, hogy bizonyos általa szükségesnek vagy kívánatosnak talált ideiglenes intézkedésekhez alkalmazkodjanak. Az ilyen ideiglenes intézkedések az érdekelt felek jogait, igényeit vagy helyzetét nem érinthetik. A Biztonsági Tanács az ilyen ideiglenes intézkedésekhez való alkalmazkodás elmulasztását megfelelően számon tartja (40. cikk).

A viszály kezdő szakában tehát a Biztonsági Tanács csak jogosítva van ajánlásokat tenni, akkor azonban, ha a felek a viszályt maguk között elintézni nem tudják s azt az Egyesült Nemzetek elé viszik, az ügygel foglalkoznia kell s elintézési módozatok ajánlására kötelezve van. Viszont ha a béke veszélyeztetése vagy megsértése, illetőleg a támadó cselekmény tényleg bekövetkezett, jogosítva van *intézkedéseket is foganatosítani*.

Ez a pont az, amelyen az Egyesült Nemzeteknek a béke fenntartására irányuló hatásköre lényegesen nagyobb, mint a Nemzetek Szövetségéé volt. A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya — mint láttuk — nem tiltotta el teljesen a háborút, csak bizonyos formális feltételekhez kötötte a jus belli gyakorlását, az Alapokmány viszont eltiltja a fegyveres erőnek minden nem közérdekű alkalmazását. Az Egyesült Nemzeteknek egyik célja, biztosítani azt, hogy a fegyveres erő alkalmazására, ha csak közös érdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön, s a tagok arra kötelezik magukat, hogy „a nemzetközi érintkezés során az erőszakkal való fenyegetésnek, vagy az erőszaknak más állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy általában bármilyen az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő módon történő alkalmazásától tartózkodni fognak“ (2. cikk 4).

2. a) *Hatékonyabbak azok az eszközök is, amelyek az Egyesült Nemzeteknek rendelkezésére állnak elhatározásának foganatosítására.* A Nemzetek Szövetségének is volt joga gazdasági és katonai megtorló intézkedéseket alkalmazni, de ezeknek az alkalmazása az érdekelt államoknak esetenként biztosított közreműködésén nyugodott s a közreműködés kikényszeríthetősége intézményesen biztosítva nem volt.

Az Alapokmány szerint „a Biztonsági Tanács határozza meg, hogy milyen fegyveres erők felhasználásával nem járó eszközöket kíván igénybe venni abból a célból, hogy határozatainak érvényt szerezzen, és felhívhatja az Egyesült Nemzetek tagjait arra, hogy ily eszközöket alkalmazzanak. Ezek az eszközök a gazdasági kapcsolatok, valamint a vasúti, tengeri, légi, postai, távirati, rádió és egyéb érintkezés teljes vagy részleges felfüggesztését, valamint a diplomáciai kapcsolatok megszakítását foglalhatják magukban“ (41. cikk). Ez a rendelkezés lényegében az Egyezségokmányból ismert gazdasági szankciók intézményét

tartja fenn. Új a diplomáciai kapcsolatok megszakítása, mint a közönség részéről alkalmazott szankció s nagyjelentőségű fejlődés, hogy a Biztonsági Tanács az Egyesült Nemzetek tagjait az általa elhatározott eszközök alkalmazására felhívhatja.

Az Alapokmány új szellemben szabályozza a katonai szankciók ügyét is. Idevonatkozó rendelkezései a következők:

„Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. cikkben meghatározott (t. i. a fegyveres erő felhasználásával nem járó) intézkedések elégtelenek vagy ha ezek már elégteleneknek bizonyultak, akkor a légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők igénybevétele útján foganatosíthat olyan intézkedéseket, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása megkíván. Ezek az intézkedések az Egyesült Nemzetek tagjai légi, tengeri és szárazföldi haderejének tüntető felvonulásából, blokádjából vagy egyéb műveleteiből állhatnak“ (42. cikk).

„Abból a célból, hogy a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartásához hozzájáruljon, az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja kötelezi magát arra, hogy a Biztonsági Tanács felhívására és a kötendő külön megállapodásoknak megfelelően a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának céljára szükséges fegyveres erőt rendelkezésére bocsátja és neki segítséget és könnyítéseket nyújt, ide értve a szabad átvonulás jogát is.

A kötendő megállapodás, illetőleg megállapodások határozzák majd meg a fegyveres erők számát és nemét, készenlétük fokát és felállításuk helyét, valamint a nyújtandó könnyítések és segítség természetét.

A megállapodást, illetőleg megállapodásokat a Biztonsági Tanács kezdeményezésére minél előbb le kell tárgyalni. Ezeket a megállapodásokat a Biztonsági Tanács és a tagok, illetőleg a Biztonsági Tanács és a tagok csoportjai között kell megkötöni és az aláíró államok által alkotmányos előírásaiknak megfelelően megerősíteni (43. cikk).

Abból a célból, hogy az Egyesült Nemzetek sürgős katonai intézkedéseik megtételére képesek legyenek, a tagoknak a nemzeti légierők bizonyos egységeit közös nemzetközi kényszerítő eljárásra azonnal felhasználható állapotban kell tartaniok. Ezeknek az egységeknek erejét és készenlétének fokát, valamint a közös felhasználásra vonatkozó terveket a közös megállapodás, illetőleg megállapodások által megszabott keretek között a Vezérkari Bizottság segítségével a Biztonsági Tanács fogja megállapítani“ (45. cikk).

Ezek a rendelkezések intézményesen biztosítják, hogy az Egyesült Nemzeteknek a szükséges fegyveres erő rendelkezésére álljon ahhoz, hogy a béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében elhatározott intézkedéseinek érvényt tudjon szerezni. Az idézett rendelkezések azonban figyelemmel vannak a tagállamok szuverénitására is. A Biztonsági Tanács nem veheti igénybe tetszése szerint a tagállamok fegyveres erejét, illetőleg nem kötelezheti őket a tetszése szerinti rendelkezésre bocsátásra. A Biztonsági Tanács a tagállamokkal, illetőleg azoknak egyes csoportjaival előre megállapodásokat köt ebben a tárgy-

ban s az egyes államokat csak a külön megállapodásban vállalt kötelezettség teljesítése terheli.

A tagállamok szuverénitásának tiszteletben tartását célozza az Alapokmány az a rendelkezése is, hogy „ha a Biztonsági Tanács fegyveres erő alkalmazását határozta el és fegyveres erejének a vállalt kötelezettség teljesítésekepen történő rendelkezésre bocsátására olyan tagot szólít fel, amely a Biztonsági Tanácsban képviselve nincs, köteles az illető tagot felhívni arra, hogy azoknak a határozatainak meghozatalában, amelyeket az illető tag fegyveres erejének felhasználása tekintetében hoz, amennyiben maga is úgy kívánja, vegyen részt“ (44. cikk).

A jogos külön érdeket az Alapokmány egyéb vonatkozásban is figyelembe veszi. Kimondja, hogy „ha a Biztonsági Tanács valamely állam ellen megelőző vagy kényszerítő intézkedéseket fogantat, minden más olyan államnak, akár tagja az Egyesült Nemzeteknek, akár nem, amely az említett intézkedések keresztülvitele következtében különös gazdasági nehézségekkel találja magát szemben, jogában áll ezen nehézségek megoldása végett a Biztonsági Tanács útmutatását kérni“ (50. cikk).

Érintetlenül hagyja az Alapokmány a tagállamoknak az önvédelemre irányuló jogát is. Ez a jog azonban csak addig illeti meg őket, amíg a Biztonsági Tanács a béke és biztonság fenntartásához szükséges intézkedéseket meg nem tette. A tagok az önvédelem jogának gyakorlása során tett intézkedésekről a Biztonsági Tanácsnak azonnal jelentést tartoznak tenni s ezek az intézkedések a Biztonsági Tanács hatáskörét semmiképpen nem érinthetik (51. cikk).

Az önvédelem jogát itt tehát pontosan olyan értelemben szabályozták, amint ezt a jogot a modern államok államonbelüli joga ismeri. Az önvédelem csak kiegészítő eszköz ott, ahol a közhatalom által nyújtott védelem nem működik, illetőleg addig, amíg a közhatalom valamely oknál fogva még nem lépett működésbe.

Az Alapokmány a közös katonai megtorló intézkedés sikerének biztosítására Vezérkari Bizottságot is szervez. A Biztonsági Tanács a fegyveres erő felhasználására vonatkozó terveket ennek a Vezérkari Bizottságnak segítségével készíti el (46. cikk). Ez a Vezérkari Bizottság tanácsal látja el és támogatja a Biztonsági Tanácsot minden olyan kérdésben, amely a Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartására és a rendelkezésére bocsátott fegyveres erő felhasználására és vezényletére, a fegyverkezések szabályozására és az esetleges leszerelésre vonatkozó katonai feladataival kapcsolatos (47. cikk I.). A Vezérkari Bizottság a Biztonsági Tanács állandó tagjainak (Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Kína, Nagybritannia, Szovjetunió) vezérkari főnökeiből vagy azok képviselőiből áll. A Bizottság az Egyesült Nemzetek bármelyik olyan tagját, amely a Bizottságban állandóan képviselve nincs, együttműködésre hívhatja meg, valahányszor feladatainak hathatós ellátása az ilyen tagnak a Bizottság munkájában való részvételét megkívánja (47. cikk. 2.).

Azt a Biztonsági Tanács és nem a Vezérkari Bizottság dönti el, hogy a nemzetek közti béke és biztonság fenntartására irányuló hatá-

rozatok végrehajtásához szükséges eljárásban az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja vagy azok közül csak bizonyos tagok vesznek-e részt (48. cikk 1.).

Az Alapokmány lehetővé teszi regionális megállapodások és szervezetek létesítését is a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartásának azokra a vonatkozásaira, amelyek regionális tevékenységgel előmozdíthatók, feltéve, hogy ezek a megállapodások és szervezetek, valamint tevékenységük is az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban állanak (52. cikk 1.).

Az ilyen regionális megállapodások és szervezetek tagjai helyi jellegű viszályaiknak békés elintézését először ezeknek a keretén belül kötelesek megkísérelni, s csak e kísérlet sikertelensége esetén vihetik azt a Biztonsági Tanács elé (52. cikk 2.). A Biztonsági Tanács a regionális megállapodások és szervezetek keretén belül a béke biztosítására folyamatba tett eljárásokat támogatni fogja és az általa irányított kényszerítő eljárás során megfelelő esetben ezeket maga is fel fogja használni. Regionális megállapodás vagy regionális szervezet útján azonban kényszereljárás csakis a Biztonsági Tanács engedélyével fogantatható (52. cikk 3. és 53. cikk 1.), kivéve mégis azokat a rendszabályokat, amelyeket az „ellenséges államok“ valamelyike ellen fogantatának vagy engedélyeznek az ilyen rendszabályért felelős kormányok. A „ellenséges állam“ kifejezés minden olyan államra vonatkozik, amely az Egyesült Nemzetek Alapokmányának valamelyik aláírójával a második világháború alatt ellenséges viszonyban állott (53. cikk 1. 2., 107. cikk).

E rendelkezésekből kitűnik, hogy az Egyesült Nemzetek katonai jellegű szövetség is, grandiózus alliance, melyben a tagoknak a fegyveres akciókban való részvételi kötelezettsége éppen úgy előre szabályozva van, illetőleg a megkötendő külön megállapodásokban éppen úgy szabályozva lesz, mint a katonai szövetség eddig ismert eseteiben.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya a nemzetek közötti béke kérdését a fegyverkezés csökkentésével, illetőleg a lefegyverzéssel gondolta megoldani, az Egyesült Nemzetek a béke biztosítására fegyveres erőt szervez, mely az Egyesült Nemzetek rendelkezésére áll. Az új béke-szervezet azon a gondolaton épül fel, hogy az egyes államok részéről alkalmazott jogellenes kényszer eseteit csak egy erősebb közösségi kényszer szembeállításával lehet leküzdeni. A fegyverkezés szabályozásának kérdésével ugyan az Alapokmány kifejezett rendelkezése szerint a Biztonsági Tanács is foglalkozik: köteles „a Vezérkari Bizottság segítségével egy, a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszer létesítésére tervezte et dolgozni ki, amelyet az Egyesült Nemzetek tagjai elé kell terjeszteni“, de a fegyverkezés szabályozása itt nem közvetlenül a béke és biztonság ügyét szolgálja, hanem azt, „hogy a béke és biztonság megalapozása és fenntartása a világ emberi és gazdasági erőforrásainak a fegyverkezés céljára történő minél csekélyebb felhasználásával legyen előmozdítható“ (26. cikk). A közvetlen cél tehát az emberi és gazdasági erőkkel való racionális gazdálkodás.

b) A katonai szervezet kiépítése az Egyesült Nemzeteknek mint a nemzetközi hatalom új szervezetének a kibővített hatáskörben az eddiginél fokozottabb erőt ad a nemzetközi hatalom érvényesítésére. Vannak ezen kívül az Alapokmányban az Egyesült Nemzetek belső szervezetére vonatkozólag is olyan rendelkezések, amelyek szintén a nemzetközi hatalom nagyobb hatályosságát vannak hivatva biztosítani.

Az Egyesült Nemzetek belső szervezete külsőleg sok hasonlóságot mutat a Nemzetek Szövetségének belső szervezetével. A Nemzetek Szövetségének szervei a Közgyűlés, a Tanács és a mellettük működő állandó Titkárság voltak. Ugyanezeket a szerveket megtaláljuk az Egyesült Nemzeteknél is, de lényeges eltérésekkel.

Nem lényeges eltérés az, hogy az Alapokmány a Nemzetközi Bíróságot kifejezetten az Egyesült Nemzetek legfőbb bírói szervének nevezi. Ha formailag nem is, de lényegileg ez volt a helyzet már a Nemzetek Szövetségének működése idején. A hágai Állandó Nemzetközi Bíróság a Nemzetek Szövetségével is szoros kapcsolatban volt. Az Alapokmány is lehetővé teszi, hogy olyan állam, amely az Egyesült Nemzeteknek nem tagja a Nemzetközi Bíróság szabályzáshoz a Közgyűlés által a Biztonsági Tanács javaslatára esetenként meghatározott feltételek mellett csatlakozhassék (93. cikk 2.). Ez a rendelkezés bizonyos vonatkozásban fenntartja a Bíróság külön szervezet jellegét s fenntartja az Alapokmány azt a korábbi jogállapotot is, hogy a Nemzetközi Bíróság nemcsak mint ítélező, hanem mint véleményező szerv is szerepel: a Közgyűlés vagy a Biztonsági Tanács felkérheti, hogy bármely jogi kérdésben tanácsadó véleményt adjon, sőt az Egyesült Nemzetek más szervei és a különleges szervek is kikérhetik a Közgyűlés által erre bármikor megadható felhatalmazás alapján a tevékenységük körében felmerülő jogi kérdésekben a Bíróság tanácsadó véleményét (96. cikk).

Lényegében a régivel azonos elvek érvényesülnek a Titkárság szervezetében is. A Titkárságnak intézkedési jogköre itt sincs, csupán a szervezet adminisztrációját végzi, előkészíti az ügyeket, gondoskodik a hozott határozatok kikézéséről és elvégzi az intézkedésre jogosult szervek által esetenként reábizott ügyeket.

A Titkárság a főtitkárból és olyan tisztviselői karból áll, amelyet a Szervezet megkövetel. A főtitkárt a Biztonsági Tanács ajánlatára a Közgyűlés választja (97. cikk), a tisztviselőket a Közgyűlés által megállapított szabályok szerint a főtitkár nevezi ki (101. cikk 1.).

Fontos elvi megállapítás, hogy „a főtitkár és a tisztviselői kar kötelességei teljesítése közben sem valamely kormánytól, sem a Szervezetten kívül álló más hatóságtól nem kérhet és nem kaphat utasítást. Tartózkodniok kell minden olyan magatartástól, mely reájuk, mint egyedül a Szervezetnek felelős nemzetközi tisztviselőkre, rossz fényt vetethet.

Az Egyesült Nemzetek minden tagja kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja a főtitkár és a tisztviselői kar kötelességeinek kizárólagosan nemzetközi jellegét és nem kísérli meg őket feladatuk gyakorlásában befolyásolni“ (100. cikk 1. és 2. pont). Ez a rendelkezés elvileg

eldönt egy kényes kérdést, mely a Nemzetek Szövetségénél sok vita és nehézség forrása volt. Kifejezetten eltiltja, hogy a Szervezet tisztviselői hivatalos ténykedésükben saját államuk kormányának politikai ágensei legyenek.

c) A lényeges eltérés a Nemzetek Szövetsége és az Egyesült Nemzetek belső szervezete közt 1) a Közgyűlés és a Tanács, illetőleg Tanácsok hatáskörének egymáshoz való viszonya, 2) a Tanács szervezete s 3) a szavazás módja tekintetében van.

1. a. A Közgyűlés az Alapokmány szerint is az Egyesült Nemzetek összes tagjaiból áll, a Közgyűlésen minden tag legfeljebb öt személylyel (a Nemzetek Szövetségében hárommal) lehet képviselve, szavazata minden tagnak csak egy van, a Közgyűlés évenként rendszeres ülésszakot tart és szükség esetén külön ülészakra is összeül. Elnökét ülészakonként választja meg. Ezek a szervezeti szabályok egyeznek azokkal, amelyek a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének szervezetét meghatározták. Hatásköre azonban a Közgyűlésnek lényegesen más. A Nemzetek Szövetségében a Közgyűlésnek és a Tanácsnak elvileg konkuráló hatásköre volt, azaz nem tekintve bizonyos olyan külön felsorolt ügyeket, amelyek vagy csak a Közgyűlés, vagy csak a Tanács vagy esetleg a kettő együttes hatáskörébe tartoztak, a Közgyűlés és a Tanács azonos hatáskörrel rendelkezett. Mindkettő minden ügygel foglalkozhatott, amely a Szövetség működésének körébe esett vagy a világbékét érintette. A megelőzés elve érvényesült. Ha az ügyet az egyik testület tárgyalás alá vette, a másik napirendre nem tűzhetette ki. A Közgyűlésnek intézkedési joga volt s érvényes határozat az illető ügyre nézve, ha kifejezetten ellentétes rendelkezés nem volt, csak egyhangúlag volt hozható. Ezzel szemben az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének intézkedési joga csak egyes külön felsorolt ügyekre nézve van, különben csak megvitathatja az ügyeket és javaslatokat tehet a tagállamoknak és a Biztonsági Tanácsnak. Konzultatív jogköre minden olyan kérdést és ügyet felölel, amely az Alapokmány körébe tartozik, de az olyan kérdést, melyben cselekvésre van szükség, a vita előtt vagy az után a Biztonsági Tanács elé kell terjesztenie (10. és 11. cikk).

Amíg a Biztonsági Tanács valamely viszály vagy körülmény tekintetében a reáruházott feladatokkal foglalkozik, a Közgyűlés ezen viszály vagy körülmény tekintetében csak az esetben tehet javaslatokat, ha a Biztonsági Tanács ez iránt megkeresi (12. cikk). Tehát a Közgyűlésnek még a javaslatétel terén is alkalmazkodnia kell a Biztonsági Tanács előtt folyamatra tett eljáráshoz.

A Közgyűlés a Biztonsági Tanácstól évenként, valamint külön alkalmakkor is jelentéseket kap, melyeket tanulmány tárgyává tesz. Ezek a jelentések azokról az intézkedésekről is beszámolnak, amelyeket a Biztonsági Tanács a nemzetek közötti béke és biztonság érdekében elhatározott vagy foganatosított (15. cikk).

Nincs tehát ügy, amely el volna vonva a Közgyűlés elől. Intézkedési joga azonban csak a Szervezet költségvetése tekintetében van, melyet ő vizsgál meg és hogy jóvá, továbbá a nemzetközi gondozás-ügy

terén, ahol az egyes területekre vonatkozó megállapodások jóváhagyása is az ő hatáskörébe tartozik.

De ha a felmerülő konkrét ügyekre vonatkozólag intézkedési joga nincs is a Közgyűlésnek, igen fontos hatásköre van az Egyesült Nemzetek Szervezetének kialakítása terén. Már láttuk, hogy a főtitkárt a Biztonsági Tanács ajánlására a Közgyűlés választja meg, de az ő hatáskörébe tartozik a Biztonsági Tanács, a nemzetközi gondozás alatt álló területekre vonatkozó Felügyelő Tanács választott tagjainak s a Gazdasági és Szociális Tanács valamennyi tagjának megválasztása is. A Tanácsok tehát legalább részben a Közgyűlési delegáltjai. Ez a Közgyűlésnek bizonyos fokig közvetett intézkedési jogot ad.

A Közgyűlés hatáskörébe tartozik továbbá a Biztonsági Tanács ajánlása alapján a tagállamok felvétele az Egyesült Nemzetek sorába. Az Egyesült Nemzetek eredeti tagjai azok az államok, amelyek a san franciscoi értekezleten történt részvétel vagy az Egyesült Nemzetek 1942. január 1-én kelt nyilatkozatának aláírása után az Alapokmányt aláírták és megfelelően megerősítették (3. cikk). De nyitva áll a tagság minden békeszerető állam előtt, amely az Alapokmányban foglalt kötelezettségeket elfogadta és amely a Szervezet megítélése szerint e kötelezettségek teljesítésére képes és hajlandó (4. cikk. 1.). Az ilyen államok felvétele a Közgyűlés határozatával történik. A Közgyűlésnek a tagsággal kapcsolatos egyéb jogai is vannak. Azon tagok tagsági jogait és kívánságait, amely ellen a Biztonsági Tanács megelőző vagy kényszerítő intézkedéseket foganatosított, a Közgyűlés a Biztonsági Tanács javaslatára felfüggesztheti (5. cikk), azt a tagot pedig, amely az Alapokmányban lefektetett elveket következetesen megsérti, a Biztonsági Tanács javaslata alapján a Szervezetből kizárhatja (6. cikk).

A nemzetközi hatalom szerve a Biztonsági Tanács, de a hatalom forrása az Egyesült Nemzetek összessége, azoknak részint az Alapokmányban, részint a jogszerű közgyűlési határozatokban kifejezett akarata, illetőleg megbízása.

Ez a nemzetközi szervezet a demokratikus elvekkel teljes összhangban áll. A hatalom birtokosa az Egyesült Nemzetek összessége s a hatalmat konkrét esetekben az összesség megbízottjai gyakorolják. Az Alapokmány az állami szuverénitást elvét összeegyezteti a sikeres intézkedés szükségszerű követelményeivel.

β. A Tanács szervezetére vonatkozólag az Alapokmány másként intézkedik, mint annak idején a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya. A Nemzetek Szövetségében a Közgyűlés mellett egy Tanács működött. Az Alapokmány három külön Tanácsot állít fel külön hatáskörrel és külön szervezettel. A három közül legfontosabb a Biztonsági Tanács, melynek hatáskörébe a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartása s az ezzel kapcsolatos ügyek tartoznak. Az Alapokmány szavai szerint, „hogy az Egyesült Nemzetek gyorsan és hathatósan cselekedhessenek, tagjai a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartásáért a felelősséget elsősorban a Biztonsági Tanácsra ruházzák és hozzájárulnak ahhoz, hogy a Biztonsági Tanács, midőn ezen

felelősség mellett kötelességeit teljesíti, az ő nevükben járjon el" (24. cikk 1.).

„A Biztonsági Tanács az Egyesült Nemzetek tizenegy tagjából áll: Az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, a Kínai Köztársaság, Nagybritannia és Észak-Írország Egyesült Királysága és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója a Biztonsági Tanács állandó tagjai. Az Egyesült Nemzetek hat további tagját a Biztonsági Tanács nem állandó tagjává a Közgyűlés választja meg, különös tekintettel elsősorban az Egyesült Nemzetek tagjainak a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartása és a Szervezet egyéb céljai tekintetében nyújtott hozzájárulására, valamint a méltányos földrajzi megoszlásra is" (23. cikk 1.).

A Biztonsági Tanács nem állandó tagjait két évre választják, a kilépő tagot nem lehet nyomban újra megválasztani (23. cikk 2.). A Biztonsági Tanács minden tagját egy személy képviseli (23. cikk 3.).

A Biztonsági Tanácsot úgy kell megszervezni, hogy folyamatosan működhessen. Ebből a célból a Biztonsági Tanács minden tagjának a Szervezet székhelyén állandóan képviselve kell lennie (28. cikk 1.). A Biztonsági Tanács meghatározott időközönként üléseket tart s a Szervezet székhelyén kívül minden más olyan helyen is üléseshet, ahol munkáját megítélése szerint könnyebben végezheti (28. cikk 3.). Eljárási szabályait, ideértve az elnök megválasztásának módját is, maga állapítja meg (30. cikk).

A másik két Tanács: a Gazdasági és Szociális Tanács s a Felügyelő Tanács sokkal kisebb jelentőségű.

A Gazdasági és Szociális Tanács hatáskörébe a nemzetközi gazdasági, szociális, kulturális, nevelésügyi, egészségügyi, valamint az ezekkel rokon ügyek tartoznak. Ezekben az ügyekben tanulmányokat végezhet, jelentéseket tehet és kezdeményezhet, továbbá a Közgyűlésnek, az Egyesült Nemzetek tagjainak és az illetékes különleges szerveknek ajánlásokat tehet. Ajánlásokat tehet az alapvető emberi jogok és szabadságok megbecsülésének és megtartásának előmozdítása érdekében, a Közgyűlésnek bemutatandó szerződés-tervezeteket készíthet s az Egyesült Nemzetek által előírt szabályok szem előtt tartásával nemzetközi értekezleteket hívhat egybe minden hatáskörébe tartozó ügyben.

Ennek a Tanácsnak intézkedési jogköre nincs, mint ahogy a hatáskörébe tartozó ügyeket illetőleg magának az Egyesült Nemzeteknek sincs intézkedési joga. A nemzetközi szervezet feladata itt csak az, hogy az államok közti együttműködést előmozdítsa, megszervezze és biztosítsa.

A Gazdasági és Szociális Tanács a Közgyűlés által választott 18 tagból áll, a tagokat 3 évre választják s a lelépő tag nyomban újból megválasztható. A Gazdasági és Szociális Tanácsban is minden államot egy személy képvisel (61. cikk). Ennek a Tanácsnak tehát nincsenek állandó tagjai, az Alapokmány itt a nagyhatalmak részére külön jogokat nem biztosít. Eljárási szabályait, beleértve az elnök megválasztásának módját is, szintén maga állapítja meg. Ügyviteli szabályainak megfelelően a szükséghez képest ülészik (72. cikk).

A Felügyelő Tanács hatásköre a nemzetközi gondozásügyet öleli fel. Önálló hatásköre nincs, a Közgyűlés fennhatósága alatt véleményező és előkészítő szervként működik. Feladatai gyakorlása során a Közgyűlés fennhatósága alatt *a*) megfontolás tárgyává teszi az igazgató hatóság (t. i. a gondozó állam) által benyújtott jelentéseket, *b*) panaszbeadványokat fogad el és azokat az igazgató hatóság meghallgatásával megvizsgálja, *c*) a gondozás alatt álló területeknek időszakos és az igazgató hatósággal előre megállapított időpontban történő meglátogatása felől intézkedik (87. cikk). A gondozás alatt álló terület lakóinak politikai, gazdasági, szociális és nevelésügyi téren tett előrehaladásáról kérdőíveket szerkeszt; az igazgató hatóság e kérdőívek alapján küld évenként jelentést a Közgyűlésnek (88. cikk).

A Felügyelő Tanács az Egyesült Nemzetek következő tagjaiból áll: *a*) azok a tagok, amelyek gondozás alatt álló területet igazgatnak, *b*) a Biztonsági Tanács állandó tagjai közül azok, amelyek nem kormányoznak gondozás alatt álló területet, *c*) annyi más, a Közgyűlés által három évre választott tag, amennyi szükséges ahhoz, hogy a Felügyelő Tanács összes taglétszáma egyenlően oszoljék meg az Egyesült Nemzetek olyan tagjai közt, amelyek gondozás alatt álló területeket igazgatnak és amelyek nem igazgatnak. A Felügyelő Tanács tagjai a Tanácsban való képviselőjükkel olyan személyt bíznak meg, aki különleges szakismeretekkel rendelkezik (86. cikk). A Felügyelő Tanácsban tehát a Biztonsági Tanács állandó tagjai szükségképen helyet foglalnak. Ügyviteli szabályait, beleértve az elnökválasztás módozatait, a Felügyelő Tanács is maga állapítja meg, az ügyviteli szabályoknak megfelelően a szükséghez képest ülésezik (90. cikk).

Új elvek érvényesülnek a nemzetközi hatalom gyakorlására hivatott testületekben a szavazás módját illetően is. Ebből a szempontból a Gazdasági és Szociális Tanácsnak és a Felügyelő Tanácsnak nincs jelentősége, mert ezek, nem lévén intézkedési jogkörük, nemzetközi hatalmat nem gyakorolnak. Határozatait mindkét Tanács egyszerű szavazattöbbséggel hozza.

Jelentősége van azonban a kérdésnek a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács szempontjából. Ismeretes, hogy a Nemzetek Szövetségében mind a Közgyűlésnek, mind a Tanácsnak elvileg egyhangúlag kellett hozni az érdemi határozatokat, annak a nemzetközi jogi elvnek a folyamánként, hogy szuverén államot csak az a határozat kötelez, amelyhez hozzájárult. Az Alapokmány szakít ezzel az elvvel és elveti mind a Közgyűlést, mind a Biztonsági Tanácsban az egyhangúság követelményét.

A Közgyűlés fontosabb kérdésekben határozatait a jelenlévő és szavazó tagok kétharmad többségével hozza. Ilyen fontosabb kérdéseknek tekintendők a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartására irányuló javaslatok, a Biztonsági Tanács nem állandó tagjainak megválasztása, a Gazdasági és Szociális Tanács tagjainak, valamint a Felügyelő Tanács választás alá eső tagjainak megválasztása, új tagok felvétele, a tagságból folyó jogok és kiváltságok felfüggesztése, a tagok kizárása, a gondozási rendszer működésére vonatkozó kérdések és a

költségvetési kérdések. Egyéb kérdésekben, ide értve a kétharmad többséggel eldöntendő kérdések további csoportjainak meghatározását is, a jelenlévő és szavazó tagok egyszerű többsége határoz (18. cikk).

A Biztonsági Tanács határozatait — mint láttuk — a nem eljárási kérdésekben tagjainak, az állandó tagok szavazatait is magába foglaló hét igenlő szavazatával kell hozni (27. cikk).

Az Egyesült Nemzetek minden olyan tagja, amely nem tagja a Biztonsági Tanácsnak, részt vehet bármely olyan, a Biztonsági Tanács elé terjesztett kérdés megvitatásában, amely a Biztonsági Tanács megítélése szerint az illető tag érdekeit különösképen érinti, szavazati joga azonban — ellentétben a Nemzetek Szövetségében követett gyakorlattal — nincs (31. cikk).

Azt az államot, amely a Biztonsági Tanács által tárgyalt viszályban érdekelt fél, akkor is meg kell hívni, hogy a viszályra vonatkozó tárgyaláson szavazati jogosultság nélkül részt vegyen, ha az Egyesült Nemzeteknek nem tagja. Az ilyen állam részvételét a Biztonsági Tanács az általa helyesnek tartott feltételekhez köti (32. cikk).

A Gazdasági és Szociális Tanácsnak is fel kell szólítani az Egyesült Nemzetek bármely tagját, hogy olyan ügy tárgyalásán, amely részére különös fontosságú, szavazati jogosultság nélkül, részt vegyen (69. cikk).

Ezekben a rendelkezésekben a szuverénitás fogalmának lényeges átértékelése foglaltatik. Az Alapokmány két helyen is hangsúlyozza, hogy az Egyesült Nemzetek tagjai közti viszony a tagok szuverén egyenlőségének elvén épül fel (2. cikk 1, 78. cikk), de a szuverénitás többé nem jelenti azt, hogy az érdekelt állam hozzájárulása nélkül öt kötelező határozat nem hozható. Ez az elv a gyakorlatban lehetetlennek bizonyult, teljesen megbéníthatta a nemzetközi hatalom működését. A szuverénitás új fogalma csak részvételi jogot biztosít az érdekelt államnak az őt közvetlenül érintő ügy feletti határozathozatalban, de nem azt, hogy ellenszavazatával a határozathozatalt megghiúsíthatja. Ilyen jog csak a Biztonsági Tanács állandó tagjaiként szereplő nagyhatalmakat illeti meg.

Az Egyesült Nemzetek tagjai tehát jogilag sem mindenhatók, külön akaratukat nem helyezhetik a közösségi akarattal szembe s a közösségi akarat érvényesülését nem akadályozhatják meg akkor sem, ha az megítélésük szerint az ő külön érdekeikkel ellentétben áll. De megszűnt-e ezzel a szuverénitásuk? Vajjon mondhatjuk-e hogy az az ember nem szabad, aki teljes joggal részt vehet a politikai hatalom gyakorlásában, de azt nem igényelheti magának, hogy rávonatkozólag a közhatalom csak az ő hozzájárulásával intézkedhessék? Ugyanezt a helyzetet a szuverén tagállamok számára is biztosítja az Alapokmány az Egyesült Nemzetek szervezetében.

Kétségtelen, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmánya az állami szuverénitás és a nemzetközi rend harcában nem az állami szuverénitás oldalára áll, hanem a nemzetközi jogot a nemzetközi rend irányában fejleszti tovább.

A szuverénitás új fogalma érvényesül az Alapokmány módosításának kérdésében is. Azok a módosítások, amelyeket az Alapokmányon eszközölnek, az Egyesült Nemzetek összes tagjaira nézve hatályba lépnek akkor, ha azokat a Közgyűlés tagjai kétharmad szótöbbséggel elfogadják és ha azokat az Egyesült Nemzetek tagjainak kétharmada, ideértve a Biztonsági Tanács összes állandó tagjait, saját alkotmányos eljárásának megfelelően megerősítette (108. cikk).

Az Alapokmány a nemzetközi hatalom új szervezetének alapjait vetette meg. Mint láttuk, ez a nemzetközi hatalom az ediginél erősebb, szélesebb hatáskörrel rendelkezik és megvannak a jogi biztosítékai is arra, hogy akaratát érvényesíteni tudja. E nemzetközi hatalom érvényesülésének s vele együtt a nemzetközi rendnek, az Alapokmány szelleme és rendelkezései szerint azonban van egy nélkülözhetetlen előfeltétele: annak az öt nagyhatalomnak egyetértése, amely a Biztonsági Tanácsban állandó tagsággal rendelkezik. Ez az egyetértés az Egyesült Nemzetek sikeres működésének conditio sine qua non-ja. Ennek az egyetértésnek a Biztonsági Tanács ülésén a Tanács többi tagjainak részvételével, a Közgyűlés iránti felelősség alatt s a világsajtó nyilvánossága mellett kell kialakulnia. Ez a lényeges különbség az első világháború előtti helyzettel szemben, amikor a nagyhatalmak nagyköveti konferenciákon intézték az ügyeket. Ebben a különbségben szintén a demokratikus eszme térhódítása nyilatkozik meg.*

BUZA LÁSZLÓ

* A fenti fejtegetések szabadegyetemi előadásként hangzottak a kolozsvári Bolyai-tudományegyetemen 1945. december 18-án. Az előadás után 1946. január 10-én összeült az Egyesült Nemzetek első közgyűlése Londonban. Ezen a közgyűlésen a Biztonsági Tanács nem-állandó tagjaiul megválasztott egy évi időtartamra: Egyiptom, Mexikó, Hollandia; két évre Brazília, Lengyelország és Ausztrália. — A Gazdasági és Szociális Bizottság tagja lett hárcm évre választva Kína, Peru, Franciaország, Csile, Kanada és Belgium; két évre választva a Szovjetunió, Nagybritannia, India, Norvégia, Kuba és Csehszlovákia; egy évre választva Ukrajna, Görögország, Libanon, Jugoszlávia, az Egyesült Államok és Kolumbia.

Első főtítkárnak Lie-t választotta meg a közgyűlés; Lie megelőzően Norvégia külügyminisztere volt.

A tánc a mezőségi Pusztakamaráson

1.

Mint mindenik faluban, úgy a mezőségi Pusztakamaráson is van néhány *nagyfiju*,¹ akik — felesleges túlzás nélkül, amitől különben a falu erkölcsi rendje is távortartja őket — különösképpen szívügyüknek érzik, hogy a fiatalságnak alkalomadtán megteremtsék a táncolás, a szórakozás lehetőségeit. *Kezes*² a nevük, a helybeli románoknál *kizés* (*chizes*). Nem társaik választják, kéri vagy bízzák meg őket; mozgékonyabbak a többinél, inkább azok passzivitása, nemtörődömsége által lökődnek önkéntelenül az élre. Ketten-hárman vannak, nagyjából mindig ugyanazok a személyek, kezességük szinte hivatszerűvé válik. Személyük cserélődése nem egy apróságtól függ. Vannak olyanok közöttük, akik időközben megnősülnek, ismét mások, akik otthagyják a falut és városra kerülnek. Van úgy, hogy a szórakozás dolgát a fiatalabbak, máskor az idősebbek tartják számon; így a kezesek is a fiatalabbak, illetőleg az idősebbek csoportjából választódnak.³ Ők mozognak, kezdeményeznek, keresik fel a cigányokat, tárgyalnak és egyeznek meg velük. Intézik az anyagiakat, vagyis a cigánnyal történt megállapodás s esetleg a többi előadódó költség számbavétele után kirójják a beléptidíjat, amiből e kiadásokat fedezni kell. A számítást nem egyszerűen úgy végzik, hogy az ő zsebüknek is maradjon valami, azonban az üzlet fordítva is sikerülhet. *Kezes fizess*, mondja a szólásmondás s a különbözetet néha saját zsebükből kell előteremteniök. Ilyenkor szitkozódnak és dühösen fogadkoznak, hogy soha többé nem vállalkoznak a kezességre, azonban a következő alkalommal mégis magától értetődően ismét ők kezdeményeznek. Általában jó táncosok, mégis keveset táncolnak: a tánchelyen elé-hátra járnak, a belépődíjakat szedik, a rendre ügyelnek, a cigányokat igazgatják. A tánc elteltével szerepük teljesen

¹ A konfirmálástól a nősülésig terjedő életkorú fiatalok neve Kamaráson *legény*, ennél azonban sokkalta gyakrabban *fiju* és különösképpen *nagyfiju*. Az ugyanezen korú nőszemélyt *lējány*nak mondják, ha egy kisé eljárt az idő fölötté, *vénlējány* lesz belőle.

² A kezesi intézmény jelölése a *kezesség* szóval történik (vállalta a kezességet). Különböztetésül egyszerűen így mondják: *N. N. a kezes*.

³ Kamaráson megalakulván a Magyar Népi Szövetség ifjúsági csoportja, úgy látszott, hogy a *kezesség* egyszersmindenkorra megbízatássá változik, ugyanis állandó kezeset választottak, aki a megmaradó pénzt nem a maga hasznára fordítja, hanem az ifjúság pénztárába helyezi. Az új szokásnak nem sikerült meggyökeresednie.

megszűnik s csak a következő hasonló alkalommal kerülnek ismét a fiatalság élére.⁴

A *tánc*⁵ kisebb jellegű, egyszerű, alkalom szerint ismétlődő szórakozás. Örökké vasárnap vagy ünnepnap szokásos, délutántól estig. Mindössze néhány szomszédos legény megbeszélése, egy-egy összeverődött társaság, vagy a kezesek ötlete szükséges hozzá, hogy a cigányt előkerítsék s külön hívás és gyülekezés nélkül, magától adódóan megkezdjék a vigadozást. A tánc nyáron gyakoribb, akár vasárnaponként ismétlődhetik, télen ritkább. Tánchelynek valamelyik síma udvart használják, esős időben vagy télen egyik-másik terjedelmesebb csúrt. A helybeli románok még az utcán is táncra kerekednek, legtöbbször a magyarok temploma melletti útkereszteződésnél, a nagy fűzfa alatt, amely árnyával megvédi őket a délutáni nap hevétől. Ilyenkor a magyarok is odakeverednek, azonban ők az utcán táncot soha sem rendeznek. A tánchely (csűr, udvar), és a bál helye (iskola, csűr) nem került soha semmibe. Emlékezet szerint Orbán István csűrét régebb egy egész nyárra kivették, talán egy kalákával fizetett érte a fiatalság.

A táncban az idősebbek és az öregek általában nem vesznek cselekvőleg részt, jöllehet a táncolóknál jóval többen vannak jelen. Mivel a faluban a fiatalság nem sok, a táncoló párok száma általában 20—30-ra tehető. Az idősebbeknek, különösképpen az asszonyoknak, a tánc a legkedveltebb vasárnapi látványosság: a tánchely körül székekre ülnek, hogy a fiatalokat ne akadályozzák, szemlélődnek, egymással beszélgetnek, pletykálnak s lányaikban, fiaikban gyönyörködnek. A konfirmálástól a házasság utáni két esztendeig terjedő időközben jelölhető meg az az életszakasz, mialatt a kamarásiak a táncba a táncolásért, nem a látványosságért járnak, azonban ez a korhatár nem szigorú. Idősebbek is táncolnak, különösen azok, akik fiatalabb korukban nagy táncosok voltak s e szenvedélyről csak későn vagy lassacskán tudnak leszokni. Szász Ferenc például már vagy másfél évtizede házas, de azért minden táncban ott van, még a nagyfiúknál is hevesebb s a feleségét alaposan megfogatja.

⁴ A kezeség a falusi fiatalság egykor virágzó, szigorú törvényekkel irányított, de Erdélyszerte felbomlott közösségi életformájának egyik — talán egyetlen — még úgy-ahogy élő intézménye. Kalotaszegről idézünk még egy ismeretlen adalékot, a hagyományait szinte feltűnő hűséggel őrző Magyar-kiskapusról. Itt a kezesnek az *elsőlegény* felel meg, még nevében is őrizve azokat a kívánalmakat, amelyekkel a választottnak jeleskednie kellene. Sem Kiskapuson, sem Kamaráson, sem máshol nem választják már az elsőlegényt; nem is *első*, legfeljebb mozgékonyabb, esetleg idősebb a többinél; szerepe is teljesen a fiatalság egyetlen életmegnyilvánulására, a mulatozás rendezésére korlátozódott; nevéhez többé nem a szellemi, vagy bár a testi kiválóság fogalmait, hanem a pénzkezelés és a pálinka-ivás gyanús képzeleti tapadnak.

⁵ Szókinés: *táncot csinálni* (rendezni), *táncba hívni* (egy leányt otthonról), *táncba vinni* (vkit hazulról). *Kezdődik a tánc* — mondják vasárnap délutánonként, s *van tánc* — ha már megkezdődött. A leányt *táncoltatják*, valamennyi táncot *táncolják* vagy *járlják*, a cigányok mindeniket *húzzák*.

Lányok és legények a táncban egyaránt fizetni tartoznak,⁶ akár párosával, akár egyenként érkeznek. Régebb a lányok a legényeknél kevesebbet fizettek, most hol kevesebbet, hol ugyanannyit, hol semmit. A legutolsó tánc 1946 húsvétja előtt két héttel volt; ekkor a lányoknak semmi, a fiúknak fejenként 2500 lej volt a belépődíj.

1945 nyarán a régi szokástól némileg eltérve, egyszerre egész nyárra, tíz egymás utáni vasárnapra közösen fogadtak meg egy cigánybandát. A kiadás így természetesen jobban megoszlott, kisebb volt: a belépődíj az egész évszakra személyenként csak 3500 lej s a közös megállapodás által kiküszöbölték a kezesek egyéni nyereszkedésének lehetőségét is. Mivel az ehhez hasonló szokást a szomszédos Sármáson *kalákatánc* néven ismerik, az elnevezés akkoriban Kamaráson is ilyen értelemben kezdett meghonosodni.

A sármási példára indult kezdeményezésnél sokkalta jelentősebb és általánosabb az olyan *kalákatánc*, amely a kalákát követi s amely a faluban már régtől fogva ismert.⁷

A vasárnap hajnalban kezdődő *kaláka* délelőtt ér véget s ilyenkor

⁶ Az összeget, amelyet akár a táncban, akár a bálban fizetni kell, nem belépődíjnak mondják, mint ahogy azt mi tanulmányunk folyamán többször tesszük, hanem *résznek*; *fizeti a részit, megfizetted a részedet, fizessük meg a részünket*.

⁷ A közös munka — a *kaláka* — lehetősége Pusztakamaráson nem túlságosan változatos. Leginkább szántás, kaszálás, kapálás, búzahordás és aratás alkalmával történik. Régebb házépítéskor is volt kaláka, a másféle közös munkáktól eltérőleg hétköznapiakon is, azonban a faluban már régóta nem építenek házat. Nem rendkívüli a *nagycsalád* kalákája sem: az öreg családfő munkára hívja a faluban élő gyermekeit, unokáit, vejeit s többi rokonait. Végül az is elég megszokott, hogy egy-egy magános férfi, aki unná egyedül a kaszálást, segíteni megkéri társait; a következő vasárnap a másikhoz mennek, majd a harmadikhoz, mindaddig, amíg valamennyinek a kaszálónivalóját el nem végzik.

A kaláka — a házépítést és az alkalom szerint adódó kivételeket nem számítva — mindig vasárnap hajnalban kezdődik és délelőtt ér véget. A szükséges szerszámokat (búzahordásnál a szekeret is), a kaláka résztvevői viszik magukkal, mert ezekből a *gazda* természetesen nem rendelkezik megfelelő mennyiséggel. A kaláka közvetlen indítéka mindig éppen az egy ember teherbírását meghaladó szükségletek, anyagi hiányok célszerű pótlása. A tanítónak kalákában szántanak, mert gazdálkodással foglalkozik ugyan, de csak egy ekéje van. A pap és a tanító búzáját is közösen hordják be. Mindenki a *jó embereit* hívja kalákába: szomszédait, barátait, rendszerint olyanokat, akikhez a gazdát régebbi, hasonló vagy egyenértékű kapcsolat (kaláka, kölesönzés, más szívesség, megsegítés) fűzi. A fiatalabb özvegyasszonyok, akiknek a férjük katona, fogságban van, elesett vagy a négy év alatt átjött Északerdélybe, a lányokat, legényeket kéri segítségnek s azok mennek is örömet, mert tudják, hogy a munka után kalákatánc következik. Még könnyebb annak az özvegynek, akihez legény jár: ez szükség esetén egy-kettőre összecsalogatja legénytársait.

Régen a kaláka nagyon gyakori, szinte két-három hetenként ismétlődött. Mostanában sokkal ritkább, egy nyáron alig egyet-kettőt rendeznek.

Szántásra kalákába a gazda vagy a nagyobb fiú megy; kaszálásra szintén a fiatalabb gazdák és a nagyfiúk. Kapálásra bárki, gyermekektől

a közös munka után déligtartó közös mulatozás — kalákatánc — következik. A kaláka résztvevői a gazda házánál táncra kerekednek s a gazda közben fáradozásukért pálinkával és száraz étellel (soha sem levesfélével) — különösképpen ordás- vagy túróslepénnyel — kínálgatja őket. Minden kiadás, cigányok díjazása és az étel-ital a gazdát terheli. A vidám mulatozókat a harang templomba hívó szava szokta megzavarni. Ilyenkor a zene elhallgat. Vannak olyanok, akik templomba mennek, azonban legtöbbször ott helyben csendes beszélgetéssel vagy másvalami-vel eltöltik az időt s ha vége a templomozásnak, folytatják a vigadozást. Ugyanez történik délutánonként, tánc alkalmával, a *vecsernye* — a románoknál *vės'ěrnyē* (*vecerne*) — alatt is. A fiatalok rendszerint úgy belemelegednek a kalákatáncba, hogy ebéd után ismét összejönnek s folytatják a mulatozást, ezúttal természetesen a délelőtti gazdától egészen függetlenül, nem annak a költségére.

A *bál*⁸ a táncnál sokkalta nagyobb szabású mulatozás s jellegében is különbözik amattól. Mindenekelőtt nem alkalmoszerű, hanem csak az év nagy ünnepeihez, karácsony, húsvét és pünkösöd másodnapjához kapcsolódik. A fiatalság kezdeményezésére néha nyáron is rendeznek bált, az évszak bármelyik vasárnapján, de leginkább aratás után.

A bál este kezdődik, reggelig tart, s — nem úgy, mint a táncnál — valamelyik helyiségben italt is mérnek. A résztvevők életkora sem igazodik semmiféle határhoz: a konfirmáltaktól az egészen öregekig mindenki mehet, mindenki táncolhat, aki akar és még képes rá. Ezelőtt néhány évvel például a csaknem 70 éves *egyházfi*, a legöregebb bálzó, még igen nagy tiszteletnek és tekintélynek örvendett, utóbb azonban a vezetőszeret megis a fiatalok kezébe került. Az öregek bálbajárásáról általában nem lehet mondani, hogy túlságosan gvakori: inkább azok jövögetnek közülük, akik közel laknak. A bál helyisége régebben mindig Ugron Jenő csüre, később az iskola épülete, de legutóbb ismét az Ugron-féle csür volt.⁹

kezdve a fiatal házasokig, mindkét nembeliek, de itt is inkább a fiatalok. A búzahordás szintén a gazda vagy a nagyfiúk dolga, az aratásnál ismét mindenki használható, ha másra nem, *markot szedni* és *kötelet rakni*. Éppen a kalákázók fiatal kora biztosítja a jó munkát s ugyanakkor a jó kalákatáncot is.

A *kaláka* szó csak két ige mellett használatos: *kalákába menni* és *kalákát csinálni*. Az *elkalákázni*, *elkalákázás* fogalomnak a kalákához semmi köze, hanem a *Csáki szalmája* kifejezéssel egyenértékű, tehát azt jelenti: ellopkodni, széthordani.

⁸ Szókinés: *bálozni* (részt venni a bálban és ott mulatni, táncolni), *bált csinálni* (rendezni), *bálba hívni* és *vinni* (vkit otthonról). *Megkezdődött a bál* — mondják. Azt a kérdést, hogy *van-e bál*, adatközlőm szerint nagyon ritkán teszik fel, mert mindenki tudja, hogy van.

⁹ Az 1945–46-i iskolai év elején kapták kézhez az iskolai hatóságok országszerte azt a rendelkezést, amely szerint az iskola épületében semmiféle táncos vigadozásnak, mulatozásnak nem szabad helyet engedni. A faluk — jobb megoldás híjján — néhol talán dacoltak egy darabig s dacolnak e rendelkezéssel, de végül mégis meg kell találniok a bálrendezés törvényesebb módját. 1946 húsvétján a bált a kamarásiak is már a régi helyen, az Ugron Jenő csüreben tervezték.

A bálozók száma a tánc résztvevőihöz viszonyítva szinte korlátlan. Az iskolaépületet zsúfolásig megtöltik, néha még kétszázan is vannak. A teremben mozogni sem lehet, bár elszóródnak az udvaron, a tornácban és ott is, ahol az italt mérik. A bálról az egész öregeken kívül csak azok maradnak el, akik nagyon messze, künn a határban laknak, meg azok, akik otthon kisgyerekekre vigyáznak.

A bálnak is éppen úgy megvannak a kezesei, mint a táncnak, ezeket azonban sokkal inkább a közbizalom emeli helyükre. Megbecsülésnek örvendő férfiak, akik vállalkoznak az anyagi ügyek intézésére s a bevételből semmit sem tartanak meg maguknak. 1945 végén karácsonykor is, újévkor is bált rendeztek. E kissé szokatlanul sűrű vigadozásnak ezúttal Kutas Ferenc, a korcsmáros volt a mozgatója, akinek a báli italelárusítás némi hasznot jelentett. A belépődíjat a kezesek határozzák meg, mégpedig meglehetősen magasán, mert a jövedelemnek lehetőleg minél nagyobb összegnek kell lennie, ugyanis ezt mindig a helybeli református egyháznak adományozzák. E nemes célra való tekintettel belépődíjat nők és férfiak egyaránt fizetni kötelesek. Legutóbb, 1945 karácsonykor — a színdarab végignézését is hozzászámítva, ami a bált szinte kivétel nélkül meg szokta előzni — fejenként 3000 lej volt a belépődíj.

A hívogatásnak megfelelő vagy hasonló jellegű hagyomány Pusztakamaráson nem él, a vázolt kereteken belül korra és társadalmi állapotra való tekintet nélkül mindenki mehet bármikor mindenik bálba és táncba. Kivétel a régebben szokásos *úrribál*, amire csak az *urak* voltak hivatalosak, és a közeli Sármáson az *iparosbál*, erre az iparosok. Úribál nem volt minden évben rendszeresen, a háború kezdete óta egészen el is maradt. A kamarási iparosok nincsenek olyan sokan, hogy külön iparosbált rendezhetnének, azonban néha egy-egy házi mulatság-féle vigadozásra ők is összejönnek.

Még ezeknél is ritkább volt a *mágnásbál*, a legutolsó az emlékezet szerint a huszas évek közepén lehetett. A környék arisztokratáinak e mulatságaira még a *naccságos és tekintetes urak*¹⁰ sem voltak hivatalosak, csak az ablakon leskelődhettek. A kamarási szólás mágnásbáli vonatkoztatás alapján még ma is azt tartja az igen előkelő dolgokról, hogy *ára még Feruskáné se mehetett el* (Feruskáné, a népszerű Szász Ferenc földbirtokos felesége volt).

Hűshagvókedden, a régi bálozási szokástól eltérően, egy idő óta a zártabb körű *házi mulaccság* divatozik. A házi mulatság a táncnál

¹⁰ Kamaráson a paraszti életsor fölött lévőket, felülről lefelé számítva, a következő címzés illeti: *méltóságos báró úr és méltóságos báróné*. A báróék után következnek a *naccságos urak, naccságos asszonyok*, majd a *tekintetes urak és tekintetes asszonyok*. A tanító csak *tanító úr*, de a felesége, akár tanít, mint a férje, akár nem, *tekintetes asszony*. Hivatása szerint titulálják a *tiszteletes urat és a tiszteletes asszonyt* is. Valamennyi felsoroltnak a fia *úrft*. Alább az *urak* következnek: *ispán úr, kertész úr, intéző úr*. Az iparosféléknek csak akkor *úr* a megszólításuk, ha olyasvalaki beszél velük, aki nem idevaló, nem ismeri őket. Rendes körülmények között az urazás mellőzése érthető, hiszen együtt töltötték a gyermekkort, legénykort, s csak foglalkozás szerint váltak el életutaik.

családiasabb jellegű, de nem általános. Főleg két-három nagycsalád (Székelyék, Gyomaiék) szokta kezdeményezni. Rokonaikat, barátait hívják meg, s a közismert jó táncosokat, akik nélkül a faluban semmi táncos mulatozás nem szokott sikerülni. A házi mulatságokon már csak azért sem jelenhetnek meg sokan, mert a ház kicsi, sok táncost be nem fogadhat. Mint a táncokon általában, italmérés vagy ivás itt nincs, a megjelenteket *pánkóval*, azaz fánkkal kínálják. A cigányokat a jelenlévők közösen fizetik.

2.

Táncban, házi mulatságban, bálban táncolás és pihenők, szünetek váltogatják egymást. E váltogatás mind az időtartamot, mind a táncok sorrendjét és milyenségét illetően bizonyos szabályossággal történik. A két szünet közötti táncidőnek *egy pár* a neve s időtartama általában egy óránál nem hosszabb, ugyanis megállás nélkül egy óránál többet nem nagyon lehet táncolni. Egy bálban a párok száma mintegy 8—10; a táncban, amely csak délutántól estig tart, a szünetek sokkal rövidebbek s így a párok száma itt is eléri ugyanezt a mennyiséget.

A pár mindig a kamarásiak legkedveltebb táncával, a *csárdással* kezdődik. Bálban és táncban egyaránt ezt táncolják a legtöbbit, mennyiségileg kifejezve ez képviseli a táncolás 70%-át. Ha a pár időtartamát egy órának vesszük, akkor a csárdásra mindig nyugodtan lehet 30—40 percet számítani. A cigány sok csárdásnótát tud, ismétli őket s egyiket megállás nélkül a másikba szövi. A csárdás a vége felé mindig *friss*- vagy *gyorscsárdássá* alakul. Az átmenet egyszerre történik, de zökkenő nélküli, mert a mozgás gyorsaságán kívül semmi sem változik. Gyorscsárdás alatt a fiatalság úgy belemelegszik, hogy a zene elhallgatásakor hangos *hogy volt, hogy volt* kiáltozással követeli az ismétlést; e követelésnek a cigány mindenkor engedelmessé válik. A csárdás után a pár fennmaradó 20—30 percében a többi tánc következik, felváltva, vegyesen, aszerint, hogy sokan táncolják-e, vagy sem. Ha sokan, akkor hosszabb, ha csak néhányan, akkor rövidebb, de nagyjából mind 10—15 perces.

Melyek a kamarási táncok a csárdáson kívül? Vannak köztük elég szép számmal magyarok, románok, idegenek, s sajátásaikat a következőkben rögzíthetjük:

A *korcos* igen régi tánc. Arra, hogy valamikor ne táncolták volna, az öregek sem emlékeznek. Ritmusa és felépítése nem sokban különbözik a csárdástól, de a táncosok nem annyira topognak, mint forogva előre haladnak benne. A legény a leányt szinte állandóan balról jobbra, majd jobbról balra forgatja s a forogtatás irányának megcserélésekor párját gyors mozdulattal egyik karjából a másikba perdíti. Ez a perdítés meglehetősen gyakorlatot s ügyességet kíván s ezért nem mindenki érti a módját. Érdeklődésünkre azt a felvilágosítást kapjuk, hogy a korcos inkább a bálban gyakori, a fiatalság a táncban nem kedveli. A valóság az, hogy a fiatalok is táncolják, csak a nevét nem nagyon

ismerik. A gyorscsárdástól nem sokban különbözvén, az elnevezés különbözősége még kevésbé tudatos előttük s jöllehet a tánc megmarad, a *korcsos* név — a jelek szerint — a mai idős nemzedékkel együtt ki fog pusztulni és feledésbe merülni.

A következő táncnak, a *gólyának*¹¹ érdekes története van. Ha a fiatalabbakat — például a 17 éves Molnár Sándort — megkérdezzük, jöllehet 6 éves korától kezdve mindig a táncban, bálban forgolódott, a gólyát csak 4—5 évesnek mondja s még azt is közli, hogy 1940—41 táján báldi nagyfiúk honosították meg Kamaráson. Sándor édesanyja azonban, Molnár Berta néni, s ennek testvére, Zsuzsa néni, s más megleltkorúak is azt állítják, hogy a gólya már „az ő idejükben“, 1925 táján ismert volt. A szájak végül néhai *Sasa naccsága*, a nemrég meghalt Ugron Jenő földbirtokos feleségéhez vezetnek, aki az említett időben a táncot az iskolában tanította a fiatalságnak. Hogy ő honnan tanulta, azt természetesen nem tudhatni. Ekkortájt a kamarási táncba a közeli Báldból is eljárógattak a legények, a gólyát ők is megtanulták s falujukban meghonosították. Történt közben, hogy Kamaráson a gólya valamiképpen, ismeretlen ok miatt, elfelejtődött. 1940—41-ben a báldiak, akik 15 éven át őrizték, visszahozták. Ezért aztán a fiatal Molnár Sándornak és társainak, akik a negyedszázaddal ezelőtt történelekről mit sem tudnak, a gólya új, annakelőtte ismeretlen táncként mutatkozott.

Kamaráson a gólya országszerte közismert dallamára a következő — számos erdélyi adatunk alapján szintén eléggé megszokott — szöveget éneklük:

1. *Kolozsváron a naccsága maga mosogat,
A szobalány öleli a naccságos urat,
Gólya, gólya, sárgalábú gólyamadár.*
2. *Elfogyott a túróspujszka, megmaradt a tál,
Én utánnam barna kislány ne várakozzál,
Gólya, gólya, sárgalábú gólyamadár.*
3. *Kerekes volt az én apám, fia vagyok én,
Apám fúrja a kerekét, a lányokat én,
Gólya, gólya, sárgalábú gólyamadár.*
4. *Erdéspásztor az én apám, fia vagyok én,
Apám felmászott a fára, a lányokra én,
Gólya, gólya, sárgalábú gólyamadár.*
5. *Libapásztor az én apám, fia vagyok én,
Apám őrzi a libákat, a lányokat én,
Gólya, gólya, sárgalábú gólyamadár.*

A refrén nem egyszer így változik:

*Festett a pofád, tejszeles a szád,
Elveszen majd keresztapád.*

¹¹ A *gólyázn*i igét és a *gólyatánc* nevet sem használják.

Amint az évek telnek, úgy a régihez viszonyítva a gólyának a népszerűsége is egyre hanyatlik. Amidőn a báldiak visszahozták, szinte állandóan ezt táncolták. Szövegét a táncolók — akárcsak régen — ma is éneklik, a sikamlósokat éppen úgy, mint a többi szakaszt.

Molnár Berta néni még két olyan táncot említ, amelyeket az ő nagylánykorában a fiatalok igen kedveltek, de amelyek azóta nyomtalanul eltűntek. Egyik a *magyar kettős*, a másik a *hét lépés*. Az elsőnek a forrása a már említett „Sasa nagysága“. A hét lépést Székely János tanította. Hogy honnan szedte, nem tudják, de akkoriban egyedül ő és még két nagyleány ismerte az egész faluban.

A helybeli románság a magyarság szokásaira nem egy vonatkozásban — s így a táncéletben is — érezteti hatását. A magyarok néha eljárják a *szirbát* (*sárba*), ennél gyakrabban a *pálányécot* (*palanet*).¹² Ez utóbbit a táncban és a bálban egyaránt kedvelik, s jóllehet gyorsasága miatt — még a csárdásnál is gyorsabb — fiataloknak való, az öregek is táncolják. Az idősebbek a román táncok közül a *gyá lungu* (*de-a lungu*) nevűt kedvelik a legjobban. Régen a helyi román lakodalmas szertartás egyik része volt: 15—20 pár táncolta, végig az utcán, s az öregek szerint feledhetetlen látványt jelentett, amidőn a sok táncos a legkisebb mozdulatot is hajszálpontossággal egyszerre végezte. Ennek a lakodalmas táncnak a maradványa került néhány évtized alatt a négy fal közé. Kényelmes, lassú mozgású, méltóságteljes, akár órákig lehet járni szünet és pihenés nélkül: ezért szeretik annyira az idősebbek. A román táncokat nemcsak akkor járják, amikor románok is nagyobb számban vannak jelen, hanem majdnem mindig. Van a kamarási magyar hagyománynak s magának a nemzetiségi hovatartozásnak is egy olyan rétegeződése, amely közös s amelybe a magyar elemek közé sok román keveredett, annyira, hogy idegen voltuk már szinte egészen észrevétlen.

Végül a meglehetősen nagyszámú idegen vagy modern táncról kell megemlékeznünk, amelyek közül Kamaráson a *tangó*, *polka* és *foxtró* az ismeretesebbek. Néha *bosztont* meg *valcert* is táncolnak, különösen olyankor, ha idegen van jelen s kéri — vagy ha nem kéri, hadd lássa, hogy ők nemcsak „*parasztosan*“ tudnak táncolni. *Úri táncok*nak nevezik ezeket, olyanoknak, amelyeket leginkább az *ipahosok* kedvelnek. Ez az „*ipahos*“ a nemiparosok gúnyolódása egy egykori kovács nyomán, aki az *r* hangot nem tudta ugyan kiejteni, de annál gyakrabban hangoztatta, hogy az *ipahos az mégis csak ipahos és nem pahaszt*.

A modern táncoknak csakugyan nem túlságosan nagy a jelentőségük a falu táncéletében. Már a cigányokkal is baj van, mert mindenikre csak egy-két dallamot tudnak, néha még egyet sem. Ezt kell változtatniok, de készségük hamar kimerül, s így a párban az úri táncok nagyon kevés időt kapnak. Nem is tudja mindenki őket, s ezért a falu közepén lakó műveltebbek a falu szélén és a határban lakó régmódiakkal néha összekoccolódnak. A falu közepét — e kifejezésnek inkább a képes értelmére gondoljunk, jóllehet a jelölés sok ténybeli való-

¹² Alanyesetben *palanyęc*, tárgyesetben *palanyęcot*.

ságot is tartalmaz — az iparosfélék, a világlátottak jelentik, akik szolgálat, inaskodás, katonáskodás alkalmával városra is elvetődtek s a modern táncok megtanulására, gyakorlására több alkalmuk kínálkozott.

E táncok nem-ismerése nem szégyen. A cigány a csárdásból vagy bármelyik táncból minden átmenet, szünet nélkül szokott egy más táncdallamba kezdeni. Hyeikor, ha modern tánc következik, a táncolók egyszerre megritkulnak, legtöbben félreállnak. A bátrabbak — ha nem is tudják — ottmaradnak, botladoznak egy darabig. Ha semmiként nem megy, nevetnek és ők is félrevonulnak.

A modern táncok tudása különben is nagyon viszonylagos. Sok legénynek jó a ritmusérzéke, úgy mozog a zenére, ahogy tud. Fő az ügyes mozgás; még szinte dicsőség is, ha az egyéniségét sikerül belevinnie. A lánnyal szemben még kevesebb a kíváncsi: úgy mozog, ahogy a legény irányítja vagy rángatja.

A modern táncok a bálban már régebb kedveltek. Táncba csak mostanában kerültek, miután a fiatalabb táncos nemzedékek is átérték azokat az alkalmakat, melyek a táncok elsajátítására segíthették őket.

Melyek ezek az alkalmak?

Legtöbb esetben a világlátás, járás-kelés. A lányok városon szolgáltak, a legények szintén. Vannak, akik inaskodtak, ismét mások, akik több évi olasz fogságot szenvedtek, ott tanultak táncolni. Sütő András, Trucza János és Szász Ferenc meglelt embereket a modern táncokat meghonosítók közül név szerint is megemlíthetjük. A Székely-család 11 nagyleány-nagyleány tagja közül nem kevesebb, mint 9 a világlátott. Bukaresttől a külföldi országokig végtelen sok volt a tánc-tanulási alkalom, olyan sok, hogy lehetetlen volna valamennyi szál lelkiismeretes nyomkövetése és felgombolyítása.

Akad ezenkívül egy-két olyan alkalom, amely az itthoni tanulást is lehetővé teszi. Az öreg Vaszi cigány szerint a mostani megletteket annakidején ő tanította az úri táncokra. A legmaradandóbb és legemlékezetesebb nyomot azonban mégis a báróék egyik régi kertésze jelentette a táncgyománnyal modernizálásában. A már említett Molnár Berta néni öreg anyja, a 68 éves Némethi Máriskó néni vezet vissza bennünket a 90-es évek tájára, 17—18 éves leánykorába. Volt abban az időben a *palotában* (így nevezik a kamarásiak a bárói kastélyt), néhai Kemény Gyula báró és Kemény Anna bárónő szolgálatában két belső inas. Isten tudja, hova valók, de az biztos, hogy jóképűek és jó táncosok lehettek. Volt az uradalomban egy *kertész úr* is (nevét a hagyomány, akárcsak az inasokét, szintén eltemette), annak meg két lánya. Ezek is táncoslábúak, mint Kamaráson (erről tanúskodik a több évtizedes tapasztalat) a kertészlányok általában. Sem a lányok, sem a belső inasok nem tudtak — vagy nem akartak — „parasztosan” táncolni s ezért megfogadták az öreg János cigányt, akinek *Hátár* volt a csúfneve s az egész éjtszaka húzta nekik a kertész házában. A táncokra a falu legügyesebb legényei és leányai — köztük Máriskó néni is — hivatalosak voltak. Esténként az inasok mindig utánuk jöttek, mert a tánc vacsora után kezdődött. Ezekben a gyakran ismétlődő

éjtszakai mulatságokon tanulták meg a falu fiataljai az akkori úri táncokat s tovább adták, hogy ezáltal a talaj lassanként véglegesen megpuhuljon a modern táncok befogadására. Máriskó néni életében ezek az éjtszakák az élet legszebb, legboldogabb óráit jelentették. Igaz, sok mindenre nem emlékszik már, hogy mi volt és mi történt, legfeljebb arra, hogy a táncok is, az inasok is nagyon-nagyon szépek voltak. Vég nélkül, lelkesen áradozik, s közben becsmérli a mostani kamarási táncokat, amelyek élményvilágában messze a kertész házában tanultak alatt maradniak.

3.

A bálókhoz, táncokhoz a zenét a *cigányok* szolgáltatják. Rendszerint hárman vannak. *Prímás, kontrás, bőgős* a szerepükre utaló, megkülönböztető elnevezésük; az utóbbinak nem egyszer *gordonos* a neve. A gordonos néha elmarad s ilyenkor csak ketten zenélnék. Ritka, kivételes alkalommal, amikor valamilyen ok miatt egész nagy tánc vagy bál van, a primást két kontrás is kíséri.

Táncos mulatozás alkalmával mindig csak cigányok zenélnék. Van ugyan a faluban egy-két fiú, aki ért a muzsikáláshoz, s ezek, amíg két pár között a cigányok pihennek, kedvtelésből, mulatságból kézbeveszik a vonót, azonban a faluban senki sem húz a cigányokon kívül rendszeresen talp alá valót, a muzsikálás senkinek sem kenyérkereseti forrása.

A cigányokkal, illetőleg a primással való egyezkedés¹³ a kezesek dolga. Ezek mindig helyiekhez fordulnak. Van Kamaráson három-négy is. A kontrások, bőgősök száma sokkal nagyobb, lehet köztük válogatni s alkalomról-alkalomra cserélgetni, amit meg is tesznek, meg kell tenniük, mert ezeknek a muzsikálás — nem úgy, mint a primásoknak — nem főfoglalkozásuk, csak úgy mellékesen csinálják, hadd hozzon valamit a konyhára. 1946 húsvétja előtt a románok a helybeli cigányokat mind lefoglalták, egyik jó cigányprimás is történetesen éppen akkor halt meg s így kivételesen Sármásra kellett menni cigányt fogadni.

A cigányok a muzsikálásért pénzt kapnak. Az említett sármási cigányfogadáskor (a bál végül is bizonyos ok miatt elmaradt, csak az egyezkedés történt meg) a három cigánynak együttesen 150.000 lejt kellett volna adni. Jár ezenkívül nekik jó bő étkezés éjjelkor, hogy reggelig újult erővel húzhassák. Ezt az étkeztetést vagy úgy intézik, hogy egyik leányt megkérik s az szívésségből, ellenszolgáltatás nélkül elvállalja a kosztadást, vagy a bál jövedelmének terhére húst vesznek s azt készítik meg nekik valamelyik háznál. Húsvétkor a pénzt a húsrá (úgyis az egyházé a bál haszna!) a pap előlegezte.

Szokatlan volt végül az elmaradt bál készületei között, hogy a cigányokat székéren kellett volna Sármásról áthozni. Igaz, ők nem nagyon ragaszkodtak hozzá, inkább a kezeseknek tetszett a gondolat, hogy a

¹³ A kezesek *megfogadják a cigányt*; e cselekmény neve *cigányfogadás*.

falú felé végigmuzsikáltathatnak és énekelhetnek egy jó hosszú utat! Ha a bál sikerül, ez a kiadás is a jövedelmet csappantja.

Nem utolsó helyen kell említenünk a helyi románságnak a magyarok táncéletébe való bekapcsolódását, hiszen az évszázados együttélés ezt természetesen nemhogy elkerülhetővé, hanem meglehetősen szorossá teszi. Említettük, hogy a magyar legények nem egyszer keverednek a román táncosok közé, s azt is felsoroltuk, hogy a magyarság mulatozásaiban a románság táncai milyen jelentős szerepet töltenek be.

Van a kamarási legények között néhány, aki a falú román részein lakva, egészen elrománosodott; magyarul alig tud, románul beszél, román leányokhoz vagy menyecskékhez jár. Az ilyen természetesen a magyar mulatozásokon is megfordul s román táncokat kér. De jönnek a románok is szép számmal s ők is a saját táncukat követelik. Báiban soha sem szokott nézeteltérés lenni, mert az öregek tapintattal intézik a kényes ügyeket. Táncban is ritkán, ugyanis a kezesekkel meg szokás tárgyalni a dolgot s az megrendeli a cigányoknál a kívánt román táncokat. Ha valamelyik magyar mulatozáson sok a román, minden harmadik párban román táncot huzatnak. Megtörténik azonban, hogy a románok kapatosan jönnek s kötölözködnek: egyik ezt akar, a másik azt, a harmadik amazt. Ilyenkor a cigány részketve lesi, hogy melyik párt az erősebb s annak a kívánságát igyekszik teljesíteni. Reszkethet is, mert a hasonló szóváltások után, ha eltévesztette a dolgot, nem egyszer húzta már a rövidebbet.

A cigány különben is jó ok a veszekedésre. A románok általában akkor rendeznek táncot, amikor a magyarok. Ha a magyarok voltak a szemfülesebbek és a cigányt hamarabb megfogadták, akkor a részegen előkerülő románok erőnek erejével el akarják vinni őket, mígnem sikerül valahogy lecsendesíteni a háborgókat s helyreállítani a békecséget.

A teljesség kedvéért utalnunk kell a magyar-román táncapcsolatok másik oldalára is, arra, hogy a magyarok sokkal kevésbé látogatják a románok mulatságait, mint fordítva. Ha a románoknál nincs tánc, de a magyaroknál van, a mulatozni jövő románok valósággal ellepik a tánchelyet, annyira, hogy nagy tömegükben csak itt-ott látunk szigetként egy-egy kisebb magyar csoportot.

Ezzel szemben a románokhoz csak kevés magyar jár, s így az arányszám szempontjából jelentéktelen magyar vendégcsoport csak nagyon ritkán keríti sorát ebben a környezetben a magyarok szokása szerinti vigadozásnak. Ezek a magyar vendégek is azok közül a legények közül kerülnek ki, akiket már fennebb is említettünk.

Végül néhány szót arról, hogy a kamarási mulatozásokon a környező falubeliek is meg szoktak egyszer-mászor jelenni. Az ok különböző: otthon nincs tánc, nem tudnak cigányt szerezní vagy talán az ottani románokkal van valami nézeteltérésük s elmarad a mulatozás. A báldi legények érdekes szerepét már láttuk, de jönnek Sármásról és Méhesről is. A Sármás és Kamarás közti határbeliek is egyszer ide, máskor amoda járnak szórakozni. Az ilyen vendégségbe-jövők rend-

szerint a szenvedélyes és ügyes táncosokból kerülnek ki (ha nem volnának ilyenek, nem fáradnának át a szomszédból) s nem egyszer világlátottabbak is lévén a kamarásiaknál, a tánc színvonalát igen emelik. *Jó tánc, nagy tánc*, mondják ilyenkor, annál is inkább, mert Kamaráson kevés a legény, sok leánynak nem akad táncosa, de ha jönnek a szomszédfalubeliek, kinek-kinek akadhat párja. Az idegen fiúk nagyritkán egy-egy leányt is hoznak magukkal: összeverődnek hárman-négyen, lovat kerítenek s úgy járnak egyszer ebbe, máskor meg a másik faluba.

4.

A tánc megkezdése előtt a legények, különösen a kezések, rendszerint egy kissé mindig ittasak. Összefogózva, énekelve mennek ilyenkor a cigányért, akkor is, ha már megegyeztek vele a hét közepén, akkor is, ha csak most alkudoznak. Innen ismét nagy énekszóval indulnak a tánchely felé, azonban most már a cigányok is mögöttük jönnek és zenével kísérik a nótát. Megérkeznek, a cigányoknak padot, ülőhelyet kerítenek. Szállingóznak az öregek is, a szomszédból ülőalkalmatosságot kerítve, hogy a tánchely szélén rátelepedhessenek. Nemsokára a cigányok rázendítenek. Vannak olyanok, akik azonnal táncra kerekednek, máskor meg percek is eltelnek, anélkül, hogy valaki is megkezdéné.

A leány előtt való meghajlás vagy ehhez hasonló táncra-kérés Kamaráson természetesen nem nagyon szokásos. A legény csak a fejével int a leány felé, s esetleg szól valamit hozzá, még akkor is, ha 3—4 lépésre lenne tőle. A leányok, jóllehet igyekeznek a közömböst mutatni, már lesik a legényeket, s elég, ha azok csak rájuk pillantanak, mert a szemvillanásból értik, hogy menniök kell. Egymáshoz tartozó legényeknél-leányoknál ez egészen érthető, de a többiek sem tehetnek másként, hiszen némileg örülhetnek, ha a kevés legény között táncosuk kerül. Ha a leány a legény mellett van, akkor intés helyett csak a kezét fogja meg. Vannak szégyenlősebbek — különösen menyecskék, akik tanácstalankodnak, hogy vajjon táncoljanak-e, vagy sem — ezeket a legény minden teketória nélkül jól magához rántja és úgy kezdi velük a táncot.

Tánc közben, egy pár idején a leányokat nem szokás a másik leánytól elkéregetni. Inkább átadják önként, leggyakrabban azonban csak idegennek, vendégnek, olyannak, aki a szélén áll s mivel a faluban talán kevésbé ismerős, nincs kivel táncolnia. Ilyenkor a legény odatáncol, a leányt átadja s az átvevő — lévén idegen, tehát általában műveltebb — meghajlik, bemutatkozik és úgy viszi a leányt tovább.

A leány tánc közben a bal kezében mindig zsebkendőt tart. Ha megizzad, ezzel törülgeti a saját arcát és a legényét. A legény arcának törülgetése, hajának a hátrasimítása mintegy a nő alázat és odaadás jelképe s nemi közösülés alkalmával is megszokott.

Tánc közben a szilaj, duhaj, heves vérmérsékletű táncosok a csendes nyugodt természetűektől és az úrias mozgásúaktól jól megkülönböztethe-

tők. Az első fajtából valók nagyon vadul táncolnak s állandóan csurog róluk az izzadság. Csak két végetet ismernek: vagy tombolnak, vagy elernyedten tengenek-lengenek, valósággal sétálnak. Az ilyenek közül némelyiknél a csizma nagyon sokat számít: ezt veri tenyereivel, *figurázik*, miközben el-elrikkantja magát:

*Ide nézz a figurára,
Ne az anyád csizmájára.*

Néha természetesen más, ennél sokkal sikamlósabb a kurjantás befejezése. Más rikoltozás nem nagyon szokásos, legfeljebb el-elkiáltja valamelyik magát: *Erezd el a hajamat!* Bele-belevágnak abba a szövegbe is, amelynek a dallamát a cigány húzza: egyedül vagy többen néha csak egy-egy szót, néha az egészet végigéneklük.

Az ilyen szilaj legényekkel a leányok nagyon szeretnek táncolni s teljesen átadják magukat a tánc élvezetének. Egészen megfélemeznek mindentről, szoknyájukat messze repül s hajfonatukat — különösen gyorsabb táncoknál, forgás közben — szájukba, fogaik közé veszik, hogy ne zavarja őket a mozgásban. E hevesekkel szemben a leányok között is vannak csendesebb, nyugodtabb természetűek. Ezek nem adják át annyira magukat a legénynek s szoknyájukat forgás közben bal kezükkel szemérmesen leszorítják.

Amikor a párnak vége s a cigány megáll, a legény szó nélkül megszorítja a leányt, olyan erősen, hogy egy cseppet meg is emeli. Ez a köszönet a táncért. Ezután — viszonyuknak megfelelően — vagy együtt maradnak még egy darabig, vagy elválnak. Ha a poros levegő kezd már kibírhatalanná válni, valamelyik szünetben felloccsolják a földet. Ez főként a leányok dolga, a pár végén szalad is egy-kettő egy veder vízért. A locsolás mindig nagy visongással történik, akár legény végzi, akár leány: a leányok lábára, vagy a fiúk nyaka közé is jut egy-egy csuporral. A legények szünetben rendszerint csoportot alakítanak, beszélgetnek, veszekednek és duhajkodnak. Ilyenkor intézik az anyagi ügyeket, számolnak. Vannak, akik cigarettáért vagy másvalamiért szaladnak. Régebb az iskola udvarán két hinta volt, egész szünetben nagy vidámsággal és nevetgéléssel hintáztatták a leányokat. Máskor — tavasszal és nyáron — kirohannak az útra, ahol a gyermekek labdázhatnak, azoktól elkaparintják a labdát és azzal hancuroznak. A leányok is meghúzódnak valahol oldalt, állva beszélgetnek, nevetgélnek.

Sokan — különösen azok, akik messze, kinn a határban laknak — már a tánc vége felé hazaindulnak. Általában mindenik leányt hazakíséri az a legény, amelyik jár hozzá. A bál után is így van ez, mégpedig szigorúan szabályozva: egyetlen legény sem kíséri haza olyan leányt, akiről tudja, hogy valaki jár már hozzá. A tánc a falusi fiatalság szerelmi életének, a két nem közötti viszony alakulásának egyik eléggé jelentős mozzanata: a hazakísérés, ezt megelőzőleg a táncolás és a szünet közben történő állandó együttlét, szórakozás mindmegannyi alkalmi annak a korán kezdődő együvértartozásnak, amely végül is házassággal végződik.

A bálban az idősebbek, öregek, a világot-jártak és az iparosfélék is jelen vannak s túlsúlyban lévén, a bálozásnak a táncnál valamivel úriasabb, finomabb jeleget adnak. Az iparosfélék és világlátottak táncra merőben különbözik a duhaj legényekétől: a leányokat és asszonyokat meghajlással felkéri, egymástól elkéri, nyugodtan, finoman táncoltatják, tánc közben beszélgetnek velük, szórakoztatják őket. Volt egy legény, aki nagyon kimérten táncolt; az volt róla a vélemény, hogy *ágál*. A szilajságra a bálban hely sem nagyon van, mert sokan vannak, szorulnak, forogni alig lehet. A fiatalok nagy része és a régi-módi öregek ugyan itt is csak szemvágással intenek a leány felé, meg a táncillem többi régi szabályaival is élnek, azonban a pár végén például a köszöntő megszorítás szinte egészen elmarad, mert köröskörül az anyák és a nagyanők nyitott szemekkel, éberrel figyelnek. pletykaanyagot gyűjtve az elkövetkezendő unalmas napokra. A legények mindezt tudják s bosszantásul nem egyszer csak azért is úgy választják a párjukat, hogy az öregasszonyoknak legyen min mérgezőldniök. A fiatalság — érthető okokból — különben sem nagyon szereti, ha a terem köröskörül tele van őket figyelő s minden mozdulatukat számontartó idős hozzátartozókkal.

Sütő András Kamaráson a forgás közben történő fejmozgás két-féle változatát figyelte meg. Vannak olyanok, akik fejüket a testükkel együtt viszik, símán mozdítják, mások — általában a duhajabbak — előbb a testüket valamennyire elfordítják, majd a fejüket utánakapják. Ez sorozatosán történvén, a fejmozgás szabályos időközönként történő kapkodássá alakul.

Akár bál, akár tánc legyen, mindenki szeret a cigány előtt, a muzsikához közel táncolni, mert ezt a helyet a hagyományos közvélemény főhelynek tekinti. Gyakran ellökdösik egymást a legények a cigány elöl, sőt néha verekedés is kezdődik, de általában csendesen folyik a csere. A cigány előtt mindenki kitáncolja magát, míg el nem fárad, vagy meg nem unja, s akkor tovább táncol, helyét átadja a következő párnak. A főhelyen még a különben csendes természetű, csévegő-beszélgető táncosok is nekikezdenek, hogy néhány percre kitembolják magukat.

A bál megkezdése előtt — nem úgy, mint a táncnál — mindenik legény elmegy ahhoz a leányhoz, akinek udvarol, és együtt jönnek a bálba. E szokás elmulasztásának csak valami komoly oka lehet, s ha néha megtörténik, annyira feltűnő, hogy másnap az egész utca erről beszél. Amikor a leány bálba készülődik, az anyja nem győzi figyelmeztetni, nehogy „kimenjen“, vagyis a tánctermet tánc közben vagy szünet alatt nehogy elhagyja valamelyik legénnyel és kinn a sötétben keresse vele a szórakozást. Az erkölcsös, szelidebb leányzók hallgatnak is az anyai szóra s a teremből csak másod- vagy többedmagukkal, barátnőikkel merészelnek kimenni. Az ellenkező eset nagyon ritka.

Szünetben, mivel isznak, az éneklés is egész gyakori. Kisebbség nagyobb társaságok verődnek össze, a legények a mellettük elhaladó leányt is maguk közé kapják s így dalolnak. Ha elfáradtak, ők is a fal melletti székekre, lócákra telepednek, mindenik legény egy leány-

nyal az ölében. Megtörténik az is, hogy a lámpa valamilyen ok miatt elalszik: ilyenkor nagy sikongás következik, mert a legények természetesen felhasználják a kedvező látatlanságot s megszorogatják az ölükben ülő, közelükben levő leányt, vagy azt, akivel éppen táncolnak. Éjfél felé előkerül a hazulról hozott étel, kalács, hús: a cigány is a táncolók is esznek, hogy reggeig friss erővel folytathassák valamenynyien a mulatozást.

5.

Kamaráson a gyermekkor¹⁴ a konfirmálással végződik. Konfirmáció előtt gyermekeknek sem a táncban, sem a bálban nincs keresnivalójuk. Mint sok más, úgy ez a szabály sem teljességgel kötelező erejű s a táncba, bálba járó gyermekek legalább a tánchely szélén, vagy valahol kívül, ahova még elhallatszik a zene, megtalálják a maguk szórákozását. A régi szigorúsághoz képest a mai rend annyira lazává lett, hogy néhány év óta kezdenek a gyermekek a tánc és a bál rendszeres, egyenjogú látogatói lenni. Már nem korlátozzák, nem tiltják őket, sőt bál alkalmával éppen úgy isznak, mint a felnőttek.

Céltudatos, rendszeres táncitanítás a faluban nem volt és nincs. A gyermekek leskelődés, figyelgetés által sajátítják el a táncolás tudományát. Akadnak olyan tanulékony, ügyesmozgásúak, hogy egykettőre ellesik a táncot s ezek kezdeményezik rendszerint a gyermek-táncot is.

Mert tudnunk kell, hogy a gyermekek világa Kamaráson pontos tükörképe a nagyfiúkénak. Igaz, ez a tükörkép nagyon keskeny látóhatárú: mivel a nagyfiúk és nagyleányok egyetlen közösségi szórakozása úgyszólván a tánc, a gyermekek közösségi életében is csak ennek az egynek a megfelelőjét találjuk meg, a *gyermektáncot*.

A gyermektánc nem rendszeres, egész ritkán, ötletszerűen adódik. A kezesség, olyan értelemben és annyira kialakult tisztségként, mint a nagyfiúknál, nincs meg. Egy-két kezdeményező — itt is a jobb táncosok — megegyezik a cigánypurdékkal, rendszerint kettővel, mindkettő hegedűs. A zene szolgáltatásáért a díj a legények táncához viszonyítva elenyésző csekély, régebb összesen 500, még azelőtt 200 lej. E pénzüsszeg előteremtése sem mindenkor belépődíj-rendszerrel történik, mint a felnőtteknél, hanem néhány gyermek adja össze. A kislányok soha semmit sem fizetnek. A legutolsó gyermektánc 1945 nyarán volt; belépődíj a fiúknak fejenként 100 lej.

Gyermektánc mindig csak nyáron és csak vasárnap délután szokásos. A megjelenők felső korhatára a konfirmálás, vagyis 14—16 év, az alsó általában a 10 év; számuk mintegy 10—15 táncoló pár.

¹⁴ A konfirmáció előtt a fiúk neve *gyermék* vagy *fiúcska*. Az ugyanilyenkorú kislányokat *lējánkának*, az öregek becézve *lyánkónak* mondják.

Elnevezése szerint nem, de jellege és célja szerint régen Kamaráson is szokásban volt a kitáncoltatásnak,¹⁵ illetőleg a leány megszegyenyítésének egy módja. Akkor vált szükségessé, amikor egyik-másik leány gögből visszautasította az őt felkérő, vele táncolni akaró legényt. Ilyenkor a sértett összebeszélte legénytársaival s a következő alkalommal a leányt egyetlen legény kivételével senki sem kérte fel. Ez az egy is úgy forgolódott, hogy kellő pillanatban egy kéz alá adott seprűt nyomott a leány kezébe s a terem közepén faképnél hagyta. Az ilyen eset a régiek szerint nagy megszegyenyítésnek számított.

Az emlékezet az utolsó kitáncoltatást az 1920-as évek közepén tartja számon. Lina, a leány, nagyon megjuhászodott, sőt a falu többi leányai is megszeppentek és a legényekkel szemben egyszerre más hangot használtak. Lina nagyon szégyelte magát, jó ideig táncolni sem járt, de lassacskán mindenki napirendre tért, s az egész ügy elfelejtődött.¹⁶

FARAGÓ JÓZSEF

¹⁵ A kitáncoltatás fogalmát csak körülírással szokták kifejezni, pl. *kibabráltak vele*.

¹⁶ E tanulmány létrejötté igen nagy részben Sütő András barátom érdeme, aki nemcsak puztakamarási tartózkodásom alatt biztosította zavar-talan munkalehetőséget, hanem akkor, s utasításaimhoz híven később is sok bizonytalan és hiányos adatot egészített ki. Fáradozásaiért fogadja e helyen is köszönetemet.

Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez

Az az itt bemutatott két terítő, amelyet Árva Bethlen Kata a református egyházak nagy jóltevője a székelyudvarhelyi templomnak ajánlékozott, s amelynek nemrég akadtam nyomára, lényeges vonásokkal egészíti ki azt a képet, amelyet a patrona fonalas munkáiról korábban vázoltam.¹

A székelyudvarhelyi egyház 1714-től fogva vezetett »Liber Ecclesiae Reformatae Oppidi Udvarhelyensis« 23. lapján ÁRVA BETHLEN KATA ajánlékozásáról a következő feljegyzés tanúskodik:² „Az Isten házában közönséges nagy dajkája: nehaj Nğos Sz : K. J. Groff Teleki Jóseph ur el maradtott kegyes özvegje, Mğos Groff Bethleni Bethlen Kata Aszszony eő Nğa, istenesen meg tekintven kicsin Ecclesianknak szegenj állapotját, Isten dicsőségéhez való forró buzgóságából Ecclesiánk számára in Anno 1743 Diebus mundinalibus mensis Maji Conferála és ajánlékoza illy draga sacramentomi eszközöket (Ezután egy ezüst kannának és két aranyozott ezüst tányérnak leírása következik, majd ezeket olvassuk):... 3. Egj világos barna szín különbféle selyem materiakkal mesterségesen virágokra körül és belől meg ékesítettett, itten körös környül aranj kötással meg premeztetett habos Tafota Abrosz, a közepin levő kigjo Czimer körül illyen inscriptio lévén: *Bethlen Kata*. — 4. Egj hasonló materiaju keszkenő a' közepin illjen inscriptioval: *En vagjok a szöllő tő, ti a szöllő veszszök Joh. 15. v. 5.*“

Árva Bethlen Kata e két becses terítőt 1913-ig használta a székelyudvarhelyi egyház és gondját is viselte. Ekkor nyolc más, régi és művészi értékű úrasztali terítővel együtt 600 koronáért eladta az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak. Így került e két kiválóan szép selyem-abrosz mai helyére.

Mint korábban közölt adataimból is kiviláglik, Árva Bethlen Kata templomfelszerelő tevékenysége Teleki Józseffel való második házassága alatt és még inkább özvegysege idején volt a legélénkebb. Ez utóbbi időszakba esik a székelyudvarhelyi eklézsiá megajánlékozása is.³

¹ L. ehhez: EM. 1940. 118–39 és kny. ETV. 117. sz. — EM. 1942. 259–61.

² Közli Id. Zayzon Ferenc: A székely-udvarhelyi evang. reform. egyház. község története megalakulásától 1780-ig. Székelyudvarhely, 1893. 65–6.

³ Az egyházközségnek az eladás ügyében az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez írott levelében az ajánlékozás időpontjaként az 1741-es év szerepel, s ez az évszám van — a régi leltár szerint — az egyidejűleg adományozott ezüst-kannába, „a feneke padozatján“ bevésve.

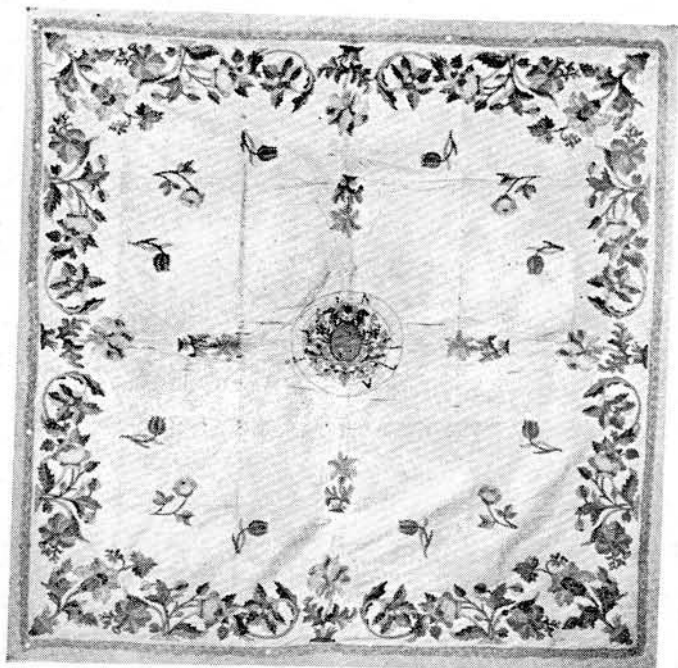
A két négyszegletes terítő nagyobbika, az abrosz, 170×170 cm nagyságú. Az anyag megnyúlása s a használat nyomai elárulják, hogy kerek asztalra borították volt. A kisebb terítő, amelynek mérete 100×100 cm, rendeltetését tekintve, bizonyára kehelyborítóul használtatott. A két terítő azonos fehér moiré-selyemből készült, arany vert (vetélt) csipkével szegélyezett és rátétmunkával díszített. Ma is ragyogó színei, ép állapota folytán, csak keveset veszítettek eredeti szépségükből.

A terítőknek a régi leltári feljegyzéssel való egybevetése során feltűnik, hogy miért mondja a leltározó „világos barna” színűnek a két terítő alapanyagát, holott az kétségkívül fehér volt, hiszen ma is csak cscntsínűvé változott. A „habos tafota” kifejezés az anyag moiré-selyem voltára vonatkozik;⁴ a selyem ilyen mintázottsága egyébként a 3. képen jól kivehető. A leltárnak az a megjegyzése, hogy az abrosz „mesterségesen”, azaz: mesteri módon „virágokra környül és belől megékesített” bizony csak hozzávetőlegesen írja le a díszítésmódot, nyilván azért, mert a leltározó — férfi létere — nem tudta a rátétes technikát közelebbről meghatározni. A vert csipkét a leltár „kötés”-nek mondja, amely megjelölés azidőtájt gyűjtőnév volt a legkülönbözőbb csipke-technikák és összevarrás-módok megjelölésére.⁵ A szegélyezésnek „prémezés” névvel való jelölése XVI—XVII. századi kelengyelajstromainkban, hagyatéki leltárainkban általános, s a mai erdélyi népnyelvben napjainkig él.

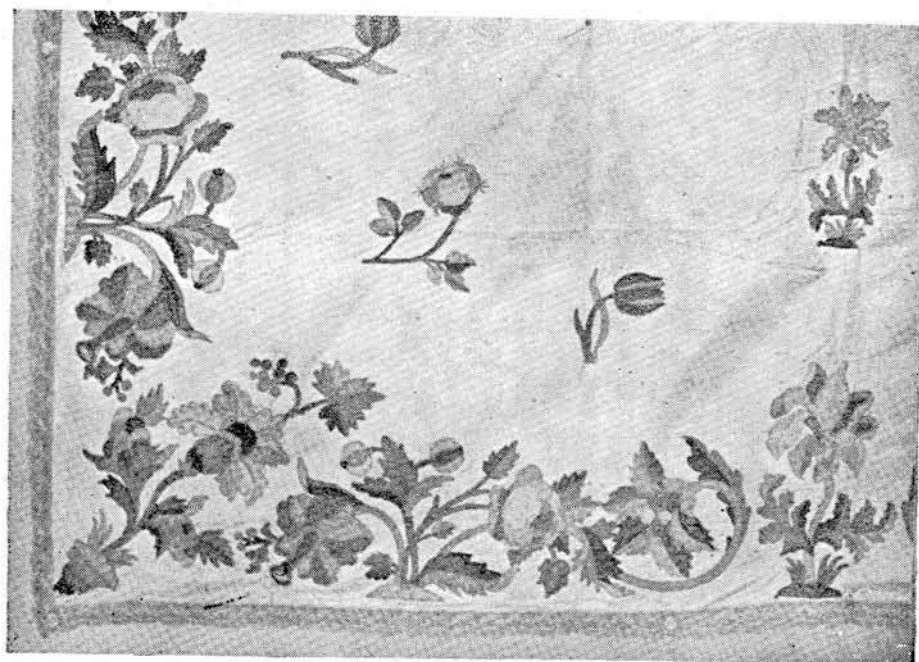
Mindkét terítő rátétdíszje a következő módon készült: A fehér selyem alapra az előrajzolt mustra szerint különféle színű, a díszítményrészek alakjának megfelelően kiszabott színes selyemdarabkákat varrtak, s ezek mindenikének szélét egy ehhez és az alaphoz varrt zsinórral vették körül. A 2. képen jól látható, hogy egy-egy díszítmény (virág, levél) hogyan osztozik részekre, a különböző színű, vagy más-más árnyalatú selyemdarabkáknak megfelelően. A virágokat, leveleket ugyanis egy-egy színnek több — rendszerint három-négy, de néha öt — árnyalatával dolgozták. Így például a terítő széléből, az oldalak közepén kinőni látszó liliomszerű virág négyféle piros színű: égőpiros, erős rózsaszín, rózsafaszín és halványrózsaszín selyemdarabkákból tevődik össze. Ugyane virág leveleit sötétzöld-, medvezöld-, tengerzöld- és borsózöld színű selyemrészekből állították össze. A színezés meglepő gazdagságára jellemző, hogy még a sarokdíszítmény bogyóit is négyféle színárnyalattal dolgozták, ezek közül legsötétebb liláskék, a legvilágosabb pedig égszínkék. A sarokvirágon magán négyféle sárga szerepel: legsötétebb mély drappsín, majd kétféle árnyalatú sárga, leghalványabb egy meleg drappos-rózsaszín. Színhatás tekintetében igen sikerültnek mondható az a négyféle kézzel dolgozott, visszahajló kehely-

⁴ L. ehhez: Beke Ödön, Merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának: Dunántúli Szemle VIII (1941), 341 és Heiden, Max, Handwörterbuch der Textilkunde. Stuttgart, 1904. A *moirirt* címszó alatt.

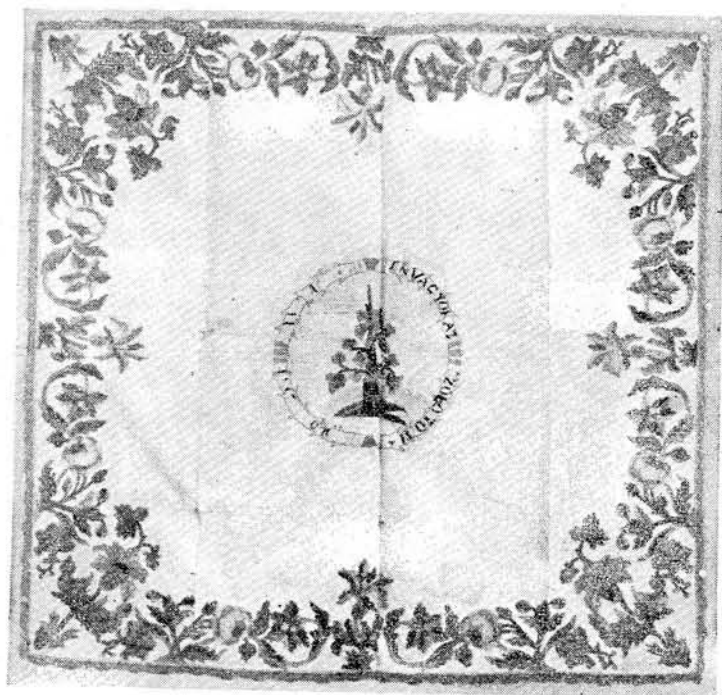
⁵ L. ehhez: Palotay Gertrud, Régi kézimunka-műszavaink magyarázatához: Magyar Nyelvőr LXVIII, 44 kk. (A *kötés* szó jelentése).

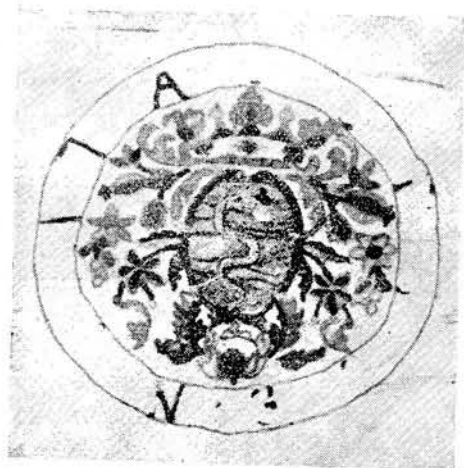
1. kép. Árva Bethlen Kata székelyudvarhelyi úrasztali abrosza

2. kép. Az abrosz egyik sarka

3. kép. Árva Bethlen Kata székeljudvarhelyi úrasztali kendője

4. kép. Az abrosz középdíszítménye

5. kép. A kendő középdíszítménye

virág, amelynek porzóit piros és rózsaszín pettyekkel jelezte a készítő. Itt is igen hatásos színellentétként, a meleg színekben tartott piros-rózsaszín-sárgaszínű kis gránátalmák végét viszont egy-egy fekete petty zárja le. A színsorozatot egy háromféle lilából összeállított kehelyvirág teszi teljessé. A készítő célja a sok színárnyalat használatával nyilván a barokk eszmény: a részletek természetszerű összhatásának megvalósítása volt; ez a rátéttechnikával természetesen csak részben sikerülhetett. Az abrosz mezejében koszorú-alakban elszórt egyes virágok is ilyen módon készültek: a rózsák a piros, a tulipán a lila, a levelek és száruk a zöld színek többféle árnyalatával. A színárnyalatok elkülönülése a növényi elemek természetes szerkezete szerint történt. A készítőnek mindig gondja volt arra, hogy két azonos színű vagy színárnyalatú felület ne kerüljön egymás mellé, vagyis, hogy a szomszédos felületek mindig különbözzenek egymástól. Minden egyes rátét-darabkát egy vele azonos színű sodrott selyemzsinórral vettek körül, illetőleg varrtak le; ezt hazai vagy külföldi rátétmunkákon eddig sohasem láttuk. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a rátétmunkához igen különböző fajta selyemanyagot használtak: akad közöttük taft, ripsz, atlasz, s más egyéb fényes és tompafényű selyemdarabka, sőt olyan is, amely damaszszerűen mintázott. Ebből arra következtethetni, hogy a munkához olyan maradék selyemdarabkákat (ruhamaradékokat) használtak fel, amelyeknek színe a minta nyilván előre megtervezett színegyüttesébe illeszkedett. Gondolkodóba ejt azonban az a körülmény, hogy minden egyes selyemdarabkát vele azonos színű zsinórral varrtak körül. Márpedig ezt lehetetlen lett volna vásárlás útján beszerezni, s festés útján sem lehetne — utólag — egy már meglévő színnek ugyanazt az árnyalatát eltalálni, mint amely szükséges. Talán az történhetett, hogy mielőtt kiszabták volna, a selyemdarabokat is, a hozzájuk való zsinórt is házilag megfestették a kívánt színre, színárnyalatra. Ismerve Árva Bethlen Kata nagy jártasságát a fonalas munkák birodalmában, technikai kérdésekben való otthonosságát és a házában szinte műhelyszerűen folyó kézimunkatevékenységet, e feltevésemet elfogadhatónak gondolom. Feltehető azonban az is, hogy a különböző színű selyemdarabokból szálát húztak, s ebből sodortak zsinórt, természetesen minden színből külön-külön. De bármilyen úton-módon jutottak is sokféle színű selyemzsinór birtokába, bizonyos, hogy annak ilyenféle alkalmazása Bethlen Kata eredeti ötlete volt. Más hazai vagy külföldi rátétmunkán — tapasztalataink szerint — a selyemdarabokat mindig csak egyfajta zsinórral szokták körülvarrni. E két terítón találkozunk első ízben avval az eljárással, hogy különböző, s a rátét színével egyező zsinórral veszik azt körül.

A terítők közepén lévő díszítmények is ugyanazon technikával és színező eljárással készültek, mint a szegély virágai. Az abrosz közepén (4. kép) a bethleni Bethlenek kígyós címerét látjuk. A címert magát világoszöld selyem-alapra dolgozták, a kígyó teste sűrű ripszelyemből való, koronája, valamint a szájában tartott alma sárga, egy kevés rózsaszínnel. A körülötte lévő gazdag virágdísz a címerből vagy mögüle látszik kinőni. A virágelemek itt kisebbek, mint a terítő szélén lévők,

rajzuk egyszerűbb, s ebből adódik, hogy kevesebb részre tagolódnak és így kisebb számú színárnyalattal is készülhettek. A címert medalion-szerűen fogja körül egy feliratkarika, amelynek ma már csaknem teljesen kikopott betűi a BETHLEN KATA nevet adják. A tervező finom művészi érzékére vall, hogy a tömött foltként ható, súlyosabb középdiszítményt könnyedebb, lazább keretbe helyezte. A Bethlen Kata nevét feltüntető karikát, s benne a gazdag virágdísz közé helyezett kigyós címert a nagyasszony fogarasi szószéktakarójáról már jól ismerjük.⁶ Ami a két minta rajzát és elrendezését illeti, alig van közöttük eltérés, inkább csak színezés tekintetében és — természetesen — technikai kivitelben különböznek, minthogy a szószéktakaró hímzett, e terítők pedig rátétmunka.

A kisebbik terítő közepén szőlőtő látható (5. kép), mintegy érzékelte az az evangéliumi idézetet, amelyet körülötte olvashatunk: *EN VAGYOK AZ / SZÖLŐ TŐ TI / A SZÖLŐ VESZSZÖK / JAN. XV. 5. v.* (A felirat utolsó része kikopott). Az idézet faágat utánzó, zsinórból varrt karikába helyzetett. Ilyen faág-utánzó medaillonkarikát láthatunk egyik legpompásabb erdélyi úrihímzésünk közepén, a mindedig nem közölt ú. n. Bánffy-terítőn is, amely 1675-ben készült.⁷ Árva Bethlen Kata tehát e díszítő-elemét régebbi erdélyi hímző-hagyományokból meríthette.

A díszítmények térbeni elrendezését vizsgálva, azt látjuk, hogy a csikként ható tömött szegély tulajdonképpen egymás mellé helyezett virágbokrokból áll. Egy-egy magános virágtő áll a sarkokban, s az oldalak közepén, közöttük pedig dús virágbokor szárai, levelei hajladoznak a virágok között, bájosak az abrosz mezejében koszorúalakban elszórt virágok, amelyek az egész munkát könnyedebbé, lazábbá teszik. Ez a fajta díszítésmód — egy, nagyobb mezőben szórt díszítmények alkalmazása — úgy látszik, kedvelt lehetett Erdélyben, mert nemcsak virágok, hanem futkározó állatok is élénkítik némelyik úrihímzéses terítő felületét. Legszebb az enemű munkák közt a már említett Bánffy-terítő s kedves közvetlenségével szól hozzánk a nagyküüllőmegyei Mihályfalva református egyházának egyik úrasztali kendője.⁸ Úgy látszik, Árva Bethlen Kata is szerette a szórt mintát, mert fogarasi szószéktartóján is pazar gazdagságban alkalmazta.⁹

Érdekes, hogy a kolozsmegyei Komlódról, a református eklézsia tulajdonából jutott ugyancsak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba egy olyan úrasztali terítő, amely Bethlen Kata fentebb említett abroszának mintázatával sokban egyezik. A fehér selyem alapra itt is gazdag virágmustra került a kendő kerületére. Ez azonban nem rátétmunka, hanem árnyalva hímzett barokk virágfűzér. Nem annyira ez a szegély, mint

⁶ L. ehhez EM. 1940. évfolyamában megjelent id. dolgozatom II. képét.

⁷ Legutóbb Teleki Károly gróf tulajdonában volt és az 1941-ben Kolozsvárt rendezett Erdélyi Művészeti Kiállításon szerepelt.

⁸ Közöltem: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben [Bibliotheca Humanitatis Historica VI. Bp., 1940] című munkám 139. képeként.

⁹ L. ehhez: EM. 1940. 136. 1. és 11. kép.

inkább a középdíszítmény kapcsolja a székelyudvarhelyi úrasztalterítőhöz: pontosan ugyanazt a szőlőtőt látjuk rajta viszont, s még az a fagat utánzó feliratkarika is azonos, amelybe készítője helyezte. A karikába hímezett felirat is egyezik, avval a különbséggel, hogy itt évszámot látunk: *MDCCLI*. A karikán belül, a szőlőtő felett s annak két oldalán pedig ezt a feliratot olvassuk: *KOMLODRA W. I. D. P. ADTA*. E kezdőbetűk báró Wesselényi Istvánné Daniel Polyxena nevének rövidítései. Őt Bethlen Katához rokoni szálak fűzték, s ez is amellet szól, hogy a székelyudvarhelyi és a komlói úrasztalterítő azonos mintakép után készülhetett. Ajándékozgatásuk időpontja között alig egy évtizednyi a különbség, s minthogy Bethlen Kata levelezéséből jól tudjuk, mennyien fordultak hozzá rokonai kézimunkabeli szaktanácsért, mintáért, kézenfekvő az a feltevés, hogy Wesselényinének is ő „szolgált formával“ (mintarajzzal). E feltevésemet különben támogatja az a körülmény is, hogy a szőlőtő-díszítmény ilyen alkalmazásban egyedülálló, s eddig még két terítőn kívül sem Erdélyből, sem Magyarországról nem ismerjük.¹⁰ Éppen ezért érdekes volna tudni, hogy vajjon Bethlen Kata saját elgondolását, tervét lássuk-e benne, avagy valamely más, talán külföldi mustrának alkalmazását. Minthogy azonban külföldi munkákról sem ismerjük, inkább az előbbi feltevés mellett foglalnánk állást. Tisztázásra szorulna továbbá az a kérdés is, hogy vajjon e díszítmény eredetije hímezés-e, avagy rátétmintaként születette, vagyis, hogy a Bethlen Kata terítőjén, vagy a Daniel Polyxenáén alkalmazott technikai kivitel volt-e az elsődleges. Bethlen Kata kiváló kézimunkabeli jártasságát ismerve, könnyen feltehető, hogy a nálunk alig ismert rátétmunkát a maga elgondolása szerint oldotta meg, illetőleg alkalmazta egy hímezésre elgondolt rajz felhasználásával. A kerület virágmustrájával ezt minden bizonnyal megtette, olyan módon, hogy a hímezésminta-rajzot alakította át rátétmintává. Ez eljárás során elsősorban a színek megoszlása, a felületek megbontása dolgában kellett változtatásokat eszközölnie, de ezenkívül magán a rajzon is, mert az apróbb részletek elhagyása, a körvonalak leegyszerűsítése technikai szükség-szerűség.

Talán Bethlen Kata és Wesselényi Istvánné kézimunkabeli kapcsolatainak eredménye a kolozsvári Farkas-utcai templom egyik rátétes terítője és ehhez tartozó szószéktakarója is. E gazdag virágfűzéses rátétmunka is moiré-alapra készült, de itt a díszítményeket még alá is töltötték, úgyhogy kissé reliefszerűen kiemelkednek, mint azt néha nyugateurópai barokk rátétmunkákon is látjuk, s ezenfelül szerepel rajta az arany- és ezüstfonál is.¹¹ A leltári bejegyzés e terítőről a kö-

¹⁰ Dr. Darkó Akos szíves közlése az Erdélyi Református Egyházkerület rajz- és fényképgyűjteménye alapján. Ugyancsak több százra tehető azoknak az úrasztali terítőknek száma, amelyek az 1934-ben Budapesten rendezett Országos Református Kiállításon szerepeltek. Sem azok, sem ezek közt nem akadt hasonló díszítményű.

¹¹ Dr. Darkó Akos hívta fel rá figyelmemet. Sajnos, a jelen körülmények között nem állott módomban e terítőt megtekinteni, vagy legalább lefényképeztetni, hogy tüzetesebb összehasonlítást végezhessek.

vetkezőket mondja: „14. lelt. sz. Kisebb úrasztali terítő, betétmunkával, arany-ezüst hímzéssel, báró Wesselényi Istvánné Daniel Polyxena adománya. 1758.“ Minthogy e terítők a székelyudvarhelyieknél jóval későbbben készültek, nem tehető fel, hogy Bethlen Kata a rátétmunkát Wesselényinétől tanulta volna.

Minthogy igen kevés rátétmunka hazai előfordulásáról tudunk, nem tartjuk feleslegesnek megemlíteni, hogy ESTERHÁZY IMRE GRÓFNAK, aki 1725—45 közt volt Magyarország primása, az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban maradt fenn egy olyan kazulája, amelyet „árnyalt selyemszövet-applikációval készült virágminta díszít. ... A virágok és levelek széleit hímzés erősíti az alaphoz és az összes motívumokat keskeny aranyzsinór szegi.“¹² Ez a kazula később renováltatott, s így mai állapota nem tekinthető hitelesnek, ezért összehasonlítás céljaira alkalmatlan. De ezt nem tekintve is, e kazula minden valószínűség szerint külföldről hozott munka, s bennünket most csak abból a szempontból érdekel, hogy Bethlen Kata rátétes terítőivel körülbelül egyidős.

Ha Árva Bethlen Kata rátétes terítőit a külföld XVIII. századi enemű munkáival összehasonlítjuk, szembetűnő a stílusbeli rokonság ellenére is, a mind a díszítmények rajzában, mind térbeli elrendezésükben megnyilvánuló sajátos jelleg. A barokk rátétes virágmustrái a nyugati országokban mozgalmásabbak, lendületesebbek, gazdagabbak és igényesebbek. A néző szemét mintha vinnék, vezetnék folyton tovább, pihenést, szemlélődést sohasem engedve, ágas-bogas zuhatagjuk útvesztőjében. Árva Bethlen Kata selyemvirágain evvel szemben bizonyos józan nyugalom, magabiztos és öntudatos szerénység, hivalkodásnélküli előkelőség ömlik el. Nem elkápráztatni akarnak — barokk munkák módján — hanem a szépnek őszinte átélését érzékeltetik. Tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek vagyunk itt tanúi a textilművészet terén, mint amelyet a művészettörténeti kutatás az erdélyi képzőművészet alkotásokra már megállapított: „A barokk olykor nehézkesebb, tömegeiben zártabb lett, gyakran elhagyta a túlságos és túlhalmazott cikornyákat, amelyek ellenkeztek a helyi művészeti hagyományokkal s nem is feleltek meg az erdélyi magyar szellemiségnek...“¹³ GEREVICH TIBOR e megállapításai változtatás nélkül vonatkozhatnak Bethlen Kata e két terítőjére, s eldöntik stílusbeli hovatartozásuk kérdését. Az erdélyi építészeti emlékek kutatója, BIRÓ JÓZSEF is olyan jelenségekre világít rá, amelyek e két selyemterítők is jellemzik. Szerinte Erdély építészetiében „... a behozott forma, bármily kecses legyen is, elnehezül...“ Ugyanő állapítja meg, az erdélyi kastélyépítészeti stílusbéléteit vizsgálva, hogy „... az erdélyi stílusfejlődés egyik tényezője a konzervatívizmus... az ízlés-retardáció...“ Szerinte is „... az elaggott reneszánsz sokáig vonzolja magát a művészeti konzervatívizmus igazi

¹² Csernyánszky Mária, Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai. Bp., 1939. 90.

¹³ Gerevich Tibor, Erdélyi magyar művészet: Erdély (A Magyar Történelmi Társulat kiadása) Bp., 1940. 163.

hazájában...¹⁴ A reneszánsz Erdélyben egészen a XVIII. századig elhúzódik, „... a nyugaton már meghiggadó barokk a sokáig húzódó erdélyi reneszánsz formákkal karöltve mindvégig klasszicizáló színezetű... A barokk nagy indulatai a magyar művészeti léleknek megfelelőbb higgadt, józanabb, klasszicizáló formában jelentkeznek, s így az erdélyi barokk az európai barokkművészet sajátos, egyéni színeződését képviseli.”¹⁵ Bethlen Kata rátétes terítőinek kompozíciójában valóban reneszánsz vonásokat látunk. Az elemek nyugodt és kiegyensúlyozott elrendezését, amely a barokk munkák szertelenségét és nyugtalanságát nélkülözi. A nyugati hímzések és rátétminták mindig füzérekbe rendezik virágaikat, s keskenyebb vagy szélesebb virágfüzerek díszítik a terítők szegélyét, a lepedők széleit. Nálunk evvel szemben szeretik az egymás mellé helyezett virágbokrokat, s a kor ízlésének csak annyi engedelményt tesznek, hogy — mint itt is — a virágok, virágbokrok szorosán egymás mellé kerülnek, s így rendeződnek zárt csíkokká. A helyi jelleg a tisztára növényi ornamentikában is megmutatkozik, amennyiben nyugaton mind reneszánsz, mind pedig barokk rátét-munkákon sűrűn szerepelnek arabeszkok és puttók,¹⁶ s a díszítmények mindig egymásbafonódnak. Ugyanígyen helyi sajátosságokat látunk e terítőink színezését és technikai kivitelezését tekintve is: készítőjük nem alkalmaz sem arany, sem ezüstszálat, s nincsenek hímzések részletek sem, holott egykorú nyugati rátét-munkákon elmaradhatatlan a tűfestésszerű árnyalás, ott, ahol azt a minta megkívánja.

Önként vetődik fel az a kérdés, hogy mennyiben kapcsolódik e terítők rátét-mustrája az egykorú, vagy korábbi erdélyi úrihímzések díszítménykincséhez. Ha a részleteket tekintjük, alig-alig találkozunk e rátét-mustrák között a jólismert elemekkel, viszont az egész mű szelleme, összhatása közel áll patyolatkendőink hímzéseivel. A virágok itt természetszerűek, mint ahogyan nyugati barokk hímzések szokásos, viszont a szórt virágok ennek ellenére is emlékeztetnek úrihímzéseink díszítményeire. Az a kehelyvirág, mely a sarok felé hajlik (l. a 2. képet) úrihímzéseinken is előfordul, de nem ily természetszerű megformálásban. Bethlen Kata művészi alkotókészségét itt a tekintetben is értékelhetjük, hogy milyen tökéletesen sikerült a barokk természetszerű virágait a régi úrihímzések hagyományos szellemiségébe beleilleszteni. Korszerűségére jellemző az is, hogy selyemvirágai közelebb állanak a nyugateurópai rátét-munkákon, mint az erdélyi „virágos reneszánsz” faragott szószékeken és festett famennyezeteken kivirágzott testvéreikhez.

Mint korábban ismertetett fonalas munkáiról, e két rátétes terítőről sem tudjuk eldönteni, hogy mennyiben tekinthetők Árva Bethlen Kata sajátkezű munkáinak, s mennyiben a tervei, utasításai szerint

¹⁴ Biró József, Erdélyi kastélyok. Bp., é. n. (1944) 25, 22, 138.

¹⁵ Biró József, Magyar művészet és erdélyi művészet: EM. 1935. 358—9 és kny. ETF. 80. sz. 25—6.

¹⁶ Dreger Moritz, Künstlerische Entwicklung der Werebei und Stiekerei. Wien, 1904. 244, 248. t.

felügyelete alatt házában dolgozó varrók művének. De ha a kivitelezés nem is volt, — avagy talán csak részben lehetett — a nagyasszony kezemunkája, bizonyos, hogy e hazai textilművességünk állományában páratlan munka értelmi szerzője Árva Bethlen Kata volt. Az ő selyemmel-arannyal kivarrt patyolatkendői, rececsipkés abroszai, túfestés-szerű selyemhímzései és sok más, ma már csak emlékezetben fennmaradt fonalas munkája sorában egyik legfontosabb hely a rátétes terítőkötet illeti. Sokoldalúságának újabb tanúbizonysága ez. A székelyudvarhelyi terítők ismeretével azonban nemcsak Árva Bethlen Kata ma még meglévő terítőinek számszerű növekedését könyvelhetjük el. E két rátétes terítő ugyanis — Bethlen Kata személyétől függetlenül — országos viszonylatban is nagyjelentőségű, mert első adatunk arra, hogy selyem-rátétmunkák a barokk korban nálunk is készültek, mégpedig nem a nyugati munkák szolgai utánérzéseiként, hanem a kor stílusáramlatainak jegyében fogant, helyi hagyományokban gyökerező, erdélyi magyar modorban.

PALOTAY GERTRUD

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A csomakőrösi faháncskalap. Ez a napernyő nagyságú nyári háncskalap tartósságával és olesóságával az egész országot meghódította. Aránylag gyorsan és könnyen készül, s ezért a csomakőrösiek legkedveltebb, de egy-szersmind legjövendelműbb háziipara.

Egyenesnövécsű, *csögnélküli*, síma nyárfából készítik. A nyárfát ledöntés után tetszésszerű hengerekbe fűrészelik. A fa vastagsága 18–25 cm-ig terjedhet (A tapasztalat szerint a vastagabb fából szíjasabb, tehát tartósabb forgács kerül ki, mint a vékonyabb törzsű fából). A hengereket *cirkulán* 25 mm vastagságú deszkalapokra vágják ki. A faháncs minősége attól függ, hogy ezek a deszkalapok a hengerfa melyik részéből valók. Minél közelebb esnek a fa beléhez, annál *poronyóbb*, lazább, annál gyengébb minőségű anyagot tartalmaznak. Ezután következik a deszkalapok legyálulása, *letisztítása* mindkét oldalon. Ez úgy történik, hogy a *fokára állított deszkát a hasítóval* jó mélyen bevágják, s azután a bevágásig gyalulják. Minden egyes gyalutasztásra három, illetőleg *egy késű vágóval* két szélesebb forgácspántlika esik le. A kikerült forgácsszálak egyenletességét a jól beállított gyaluvas biztosítja. Vastagságuk $\frac{1}{4}$ mm. A férfiak munkája a kalap háncs-anyagának elkészítésével véget ér.

A háncsanyag egy részét, ha *színes* vagy *kombinált* kalapot akarnak kötni, pecco vízfestékkel különböző színűre festik. A festés munkájától kezdve a kalapkészítést női kéz veszi át. A festés a megszokott módon történik. A festéket vízben feloldják, felforrallják, majd a forgácsot beledobják s öt percig főni hagyják. A *levit* állandóan keverni kell, hogy a háncs színe egyenletesen *eröss* legyen. A szárítás nem sok ideig tart, mert a fél-nedves háncsból már is kötni kezdik a háncsszalagot.

A kötés háromféle lehet. Első a *simma kötés*. Öt szál háncsból *fonják egybe*. Minden háncspántlika *felső fele* síma (a gyaluvas simított *oldal*), *alsó fele borzos* (a gyaluvas által *felvett oldal*). A kötés úgy történik, hogy a *jobb kéz felire* teszik a borzas felületű forgácsokat, bal kézre a simákat. Mindig ott *bujtassák* egyiket a másik fölé, ahol három szál van. Amikor a forgács pántlika hossza véget ér, az új szálát a másik vége alá dugják be. A kötés 5 mozzanatból áll. Első mozzanat: az ötödik háncsot a negyedik alatt s a harmadik fölött 45 fokos szögben behajtják. Második mozzanat: az első forgácsot a második alatt s az ötödik fölött, harmadik mozzanat: a negyedik forgácsot a harmadik alatt s az első fölött, negyedik mozzanat: a második forgácsot az ötödik alatt s a negyedik fölött, ötödik mozzanat: a harmadik forgácsot az első alatt s a negyedik fölött, hajtják be. A kombinált kalapban 2–3 háncspántlika színes, a többi féhéren marad. A mintákat azáltal teszik változatossá, hogy hol az első és harmadik, hol a második és negyedik, hol csak az ötödik háncs színes. Ezt sokféleképpen lehet változtatni, eszerílni. — Második kötési minta a *nagy cakkos*. 4 szál háncsból *fonják egybe*. Itt is jobb kézre veszik a borzas, balra a síma háncspántlikákat. Első mozzanat: az első forgácsot 45 fokos szögben behajtják, majd második mozzanatként a második és harmadik forgács alatt s a negyedik fölött a már megfonott szalagra ráhajtják. Ez a ráhajtás itt derékszögben történik. Harmadik mozzanat: ugyancsak az első forgácsot most az ellenkező oldalon a negyedik alatt s a harmadik fölött 45 fokos szögben behajtják. Negyedik mozzanat: most a negyedik háncsot 45 fokos szögben az első és harmadik alatt s a második fölött hajtják be. — Harmadik a *kis cakkos*. Ennek kötése megegyezik a nagy cakkoséval, csak keskenyebb háncsból készül.

Utolsó művelet a bármilyen hosszúságig fonható háncesszalag felvarrása. Ez rendes varrógéppel történik. A felvarrás a *fejtetőn* kezdődik azzal, hogy a háncesszalagot a végén 4 cm hosszúságban *betűrik*. Azután a forgácsszalagot a *szélin bujtatva* körös-körben varrják fel. Mikor három kört körülvarrnak, a külső szélet felhajtják s így varrnak még hozzá kb. négy *sort*. Mikor a fejtető elkészül, az egészet *kifordiccsák*, *szárnyszélet engednek*, s az így ki-türt szegélyhez körben a kívánt nagyságig varrják a szárnyat.

A fahánckalap esomakörösi találmány. Feltalálója, TELEKI GÉZÁNÉ LÉVAI JULIÁNNA asszony (48 éves, most Nagyalambfalván, Udvarhelymegye) lakik. Egy hárskalap láttára kezdte fogni a fahánckapot, de *viesszacsipedve* és kézzel varrva. — 1935 óta ez a háziipar igen sok esomakörösi kiscgazdának nyújt biztos megélhetési forrást, nem egynek birtokgyarapítási lehetőségét is.

DEBRECZY SÁNDOR

A szamosfalvi Mikola-udvarház. A XV—XVI. század fordulójának okleveles anyagában elég gyakran bukkan fel a „domus et curia nobilitaris” kifejezés a nemesi ház és telek jelöléseként. E házak nagyobb része akkor még bizonyára fából készült, de már a kőanyag sem tartozott a ritkaságok közé. A kő felhasználása nemesak állandóbb jellegű, hanem egyszersmind magasabb színvonalú építkezésre is enged következtetnei. Az épület értékét lényegesen emelő kőanyagot az oklevelek rendszeren külön kiemelik. Anna királyné egyik okleveléből értesülünk például, hogy titkárának, Zalay Tamásnak Cegőn kőből épült háza állt 1505-ben.¹

A szűkszavú említésekből azonban nem tűnik ki, hogy milyenek lehettek szerkezetükben, beosztásukban ezek a nemesi kőudvarházak. Barlabássy Lénárd alvajdának egy Tordán 1620-ban kelt levele² a felvetett kérdésre legalább nagyjából feleletet ad. Megtudjuk belőle, hogy Gyerőfy László Gyerővásárhelyről és Gyerőfy Miklós Szamosfalváról szamosfalvi Mikola István kérésére a következőket jelentik: „quod dum superioribus retroactis annis Bona et Iura possessionaria Egregiorum Stephani et Lasdislai Mykola ubi libet habita... inter eosdem dividissent et sequestrassent, de domo lapidea unam Stubam et quandam aliam domum penes ipsam situatam in super celarium sub eadem domo existentem necnon directam et aequalem medietatem fundi curiae praefatae domus lapideae praefato Ladislao Mykola; Annotato vero Stephano consimiliter Mykola de dicta domo lapidea unam Testudinem in wlgari Bolth vocatam assignassent, eomodo, ut penes ipsam testudinem de communibus Bonis et Iuribus possessionariis similiter communibus expensis unam Stubam lapideam erigi et construifacere debeant. In super domum antiquam simulcum celario et aliam medietatem fundi curiae praedictae praefato Stephano Mykola relinquissent. Hoc non praetermisso, quod lapides et cementum ad dictam Stubam annotati Stephani Mykola sufficientes per unius anni ambitum a tempore ordinationis communiter adducifacere debeant.” Ha pedig valamely fél a feltételeket nem tartaná meg, 200 forinttal elmarasztalandó.

Annak ellenére, hogy az oklevél nem jelöli meg kifejezetten a szóban forgó kőház hollétét, kétségtelennek kell tartanunk, hogy a Mikolák szamosfalvi udvarházának épületeiről van szó. Gyerőfy László és Miklós jelentése.

¹ Székely Nemzeti Múzeum Törzsgyűjteményében Anna királyné 1505. január 10-én kelt oklevele. Fényképe az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának Leica-gyűjteményében.

² DL. 27126. Fényképe no.

ből világosan kitűnik, hogy a kőház egyik szobáját a pincével és egy másik mellette lévő házat Mikola László, a szamosfalvi templom késő-gót szentélyének mecénása, ugyanannak a kőháznak egy boltozott helyiségét s ezen felül a régi alapincézett házat István kapta meg. A kőházhoz tartozó nemesi telket pedig a testvérek között megfelezték. Az Istvánnak jutó boltozott helyiség mellé a közös javakból újabb szobát kellett építeniök, melyhez követ és cementet egy év leforgása alatt kötelesek a helyszínre szállítani. Összesen tehát három épületről hallunk: a kőházzal, a mellette álló házzal és a régi házzal, mely a kőházzal együtt alá van pincézve. A kőházban akkor még, úgy látszik, csak egy nagyobb lakószoba volt, mely Lászlónak jutott. István részére viszont új lakószoba hozzáépítését határozták el. Ezenkívül még egy boltozott helyiségről és a nyilván szintén bolthajtásos pincékről esik szó. A kőház melletti ház, valamint a régi ház valószínűleg fából készülhetett, különben megemlítenék volna kőanyagukat. Az előbbi pincéje azonban kőből, esetleg téglából épülhetett. A szobák fedése bizonyára lapos, gerendás famenyezettel történt. A kőház bolthajtását, mely talán tornácszerű lehetett, az oklevél külön kiemeli. A pincéknél viszont a boltozat a természetes. Ezek szerint egy középkorvégi erdélyi kőudvarház szerkezete, beosztása nagyjából tisztán áll előttünk.

A Mikola- és Gyerőfy-család szamosfalvi házairól korábbi adat Telegdi István erdélyi alvajda 1488-ban kibocsátott perbehívó parancsában is található.³ Ez elmondja, miképpen támadták meg és dúlták fel Mikola Ferencnek és Gyerőfy Pálnak, valamint testvéreinek szamosfalvi udvarházait és gazdaságát a kolozsvári polgárok. Mikola Ferenc apja volt annak a Lászlónak és Istvánnak, akik 32 évvel később osztozkodtak a szamosfalvi családi házon, az ahhoz tartozó épületeken és telken. Kétségtelen, hogy az 1488-ban és 1520-ban említett házak összefüggnek egymással, bár valószínű, hogy a XVI. század elején új építkezések folyhattak; erre a „régii ház“ (antiqua domus) elnevezésű, alapincézett épületnek a kőháztól (domus lapidea) való megkülönböztetése világosan utal. Lehet, hogy a „régii ház“ azonos Mikola Ferencnek a kolozsváriak által feldúlt kúriájával.

Bár a szamosfalvi udvarház nem maradt fenn, más, részben egykorú, részben későbbi emlékek megjelenéséről fogalmat adhatnak. Harinán a XII. század szentélye mögött néhány száz méterre egy emeletes kőépület romja áll. Pincéje boltozott. A falon több helyen valamivel a mai talajszint fölött bordaíndítások csomkjai látszanak. A bordák egyszerű, rézsűs keresztmetszetűek és feltétlenül a gótika korára vallanak. A falba beépített csúcsíves stílusú töredékek ugyan a templomból is származhatnak, de lehet, hogy a pincével egykorú, hajdani középkori udvarház tartozékai voltak. A mostani földszint egyik helyiségébe boltíves ajtó vezet. Benn még áll a hatalmas, faragott faoszlop, mely a részben most is meglévő lapos famenyezetet tartja. A földszint és az emelet a faragott részletek tanúsága szerint a XVI–XVII. század fordulóján keletkezhetett. Az első udvarházat 1500 körül építhette a harinai Farkas-család, a község legtekintélyesebb birtokosa. Nagyjából ehhez hasonlónak kell elképzelnünk a szamosfalvi Mikola-kúriát is, melynek 1520-i leírása a harinai romra is lényegében ráillik. Pincéje ennek is boltozott, szobái azonban a töredékeiben jelenleg meglévő mennyezet és az ezt tartó oszlop bizonyosága szerint lapos fagerendázattal és deszkával voltak fedve. Igaz, hogy e maradványok későbbiek a boltozott részről, de éppen egyszerű voltak mutat korai jellegükre. Különben a XVII. századi udvarházak

³ Dl. 27072. Fényképe uo.

és leírásaik is még olyan primitív képet tárnak elénk, hogy belőlük nyugodtan visszakövetkeztethetünk a középkorvégi viszonyokra.⁴

A berendezést illetően is nagyjából egyforma állapotról értesítenek a XV. és XVII. századi források. Telegdi alvajda említett, 1488-ban kelt oklevele így számol be a kolozsváriak pusztításairól: „Ibique (t. i. a nemesi udvarházakban) portis curiarum et hostys domorum praescriptarum necnon scrinia et ladulas domibus in eisdem reposita et locatas destructis univarsas argentarias et pecunias scilicet alias quaslibet res et bona necnon certas litteras et litteraria instrumenta dictorum exponentium certorum iurium possessionariorum tangentia domibus et scriniis et ladulis in eisdem repertas et inventas auferri et dilacerari, reliquas res in partes secari et res dissecatas in fluvium Zamos illic prope defluens proici et in faciebus earundem curiarum dispargi.“ Kiténik ebből, hogy az udvarházat kerítés vette körül, melyen kapu vezetett be az udvarra. A háznak külön ajtói voltak. Benn szekrényekben és ládáknban tartották a különböző javakat, az ezüst holmit és pénzt. Kiemeli a leírás a birtokokra vonatkozó okleveleket, melyeket a támadók szétéptek. A XVII. századi urbáriumok és inventáriumok részletesebben szólnak ugyan a berendezésről, de annak egyszerűsége és szinte csakis a legszükségesebbre való szorítkozása még erősen a középkori állapotokra emlékeztet, attól lényegileg alig különbözik. Kétségtelen, hogy a XVII. század közepének udvarházai és felszerelésük fejlettebb fokozatot képviselnek, mint a 150 évvel korábbi emlékszerűen vagy írott források alapján rekonstruálható példák. A két korszak között még sincs olyan mély különbség, hogy a későbbi udvarházakból ne következtethetnénk bizonyos módosításokkal vissza a későközépkor kőből emelt kúriáira és ezek berendezésére.

Szamosfalva a Mikola-birtokok középpontja volt. Érthető tehát, ha éppen ott építette a család köudvarházát, melynek létesítése egyszersmind Szamosfalva gazdasági vezető-szerepét is tanúsítja. A Farkas-család birtokainak egyik legfontosabbika éppen Harina, ahol kúriájuk emelkedett. A harinai birtok jelentőségét mutatja, hogy külön gondnoka is volt. 1513-ban a Galaciakat Galac és Lompérd birtokába vezetik be. Ekkor szerepel szomszédként Boier András „provisor curiae egregy Alexy, de Bethlen, tutoris legitimi egregy Wolfgangi Farkas de Harinna in eadem Harinna constitutus.“⁵ A családi birtokok gazdasági súlypontján tehát természetesen alakult ki egy olyan művelődési központ is, melynek megnyilvánulása az udvarház. Ennek gazdasági és művelődési szerepe egyaránt fontos, amint ez kiténik ama tényből, hogy a későbbi kastély rendszeren a nemesi kúriából fejlődik ki (Küküllővár, Cege, Gernyeszeg, stb.).

A szamosfalvi udvarház művészi értéke középkorvégi állapotában valószínűleg még csekély lehetett. De nyilvánvaló, hogy éppen a hozzá hasonló nemesi kúriákból bontakozik ki az újkori udvarházaknak az a jellegzetes erdélyi megoldása, mely a barokk- és empire-idők tornácos, árkaodos, rendkívül kedves és egyszersmind komoly hatású, művészileg is figyelemreméltó, falusi úri lakjainak sorozatában oly változatosan tükröződik. E típus általános erdélyi fontosságát akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy a ma anyyira elterjedt, tornácos parasztház szerkezete és díszítése kialakulásának egyik elsődleges forrása éppen a későközépkori egyszerű kezdetekből kifejlődő barokk- és empire-udvarházak e bájos, a falusi és tájképi környezetbe oly szervesen beleilleszkedő csoportjában ismerhető fel.

ENTZ GÉZA

⁴ Biró Vencel, Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében: Az ETI. Évkönyve 1944. Kolozsvár, 1945. 6–11.

⁵ DL. 27117. Fényképe no.

Magyarkiskapusi gyermekhangszerek. A kalotaszegi Magyarkiskapuson mindenik évszakban megtalálják a gyermekek a hangszerkészítéshez szükséges anyagot, sőt a többféle muzsikáló eszköz nemesak az évszakok változásához s ezáltal az előállítási anyaghoz, hanem a gyermek kezűgyességéhez is igazodik.¹

Az egyik legegyszerűbb hangszer a *fűmuzsika* (1. kép). Mindössze egy vastagabb mogyorófavessző és egy fűszál szükséges hozzá. Kora tavasszal, márciusban szokás csinálni, olyankor, amidőn a fák még nem *mezzgések*, vagyis nem indult meg bennük a nedvkeringés. Ilyenkor a kapusi gazdemberek ölszámra hordják haza az erdőről a vékonyabb és vastagabb mogyoróvesszőket, hogy a juhok körülkerítésére szolgáló *serényt* fonják belőle. E vesszőkből a kisiújk kedvükre válogathatnak fűmuzsikának valót. A fűmuzsika nagysága a fű hosszától, végeredményben tehát attól az időszaktól függ, amikor csinálják: koratavasszal a fű rövidebb, min később. Fű helyett igen gyakran egy zöld búzalevél is megteszi a szolgálatot.

A gyermekek 10–20 cm hosszúságú mogyorófát vágnek, haját lehántják, vagy cifrára *kitarkázzák*. Bicskájukkal az ábra szerint kivésik s egy másik, hasonló vastagságú mogyorófából olyan részt faragnak, amely éppen beletalál emennek a vésetébe. A két fadarabnak lehetőleg pontosan egymásba kell illenie, hogy a fűszálat jól összeszoríthassák.

A fűmuzsika használata egyszerű: a fűszálat az ábra szerint a két fa közé helyezik, összeszorítják s az egész fűmuzsikát a szájukhoz illesztik, olyanképpen, hogy a fű egyik éle a száj felé legyen. Fújásra a fű rezegni kezd. A hangmagasság a két fadarab erősebb vagy gyengébb összeszorításával szabályozható. — Ha a fűmuzsikában a fű elszárad, ki lehet cserélni. Kedvelt hangszer, de értéke nem nagy: akárhányszor eldobálják és egy-kettőre újat csinálnak helyette.

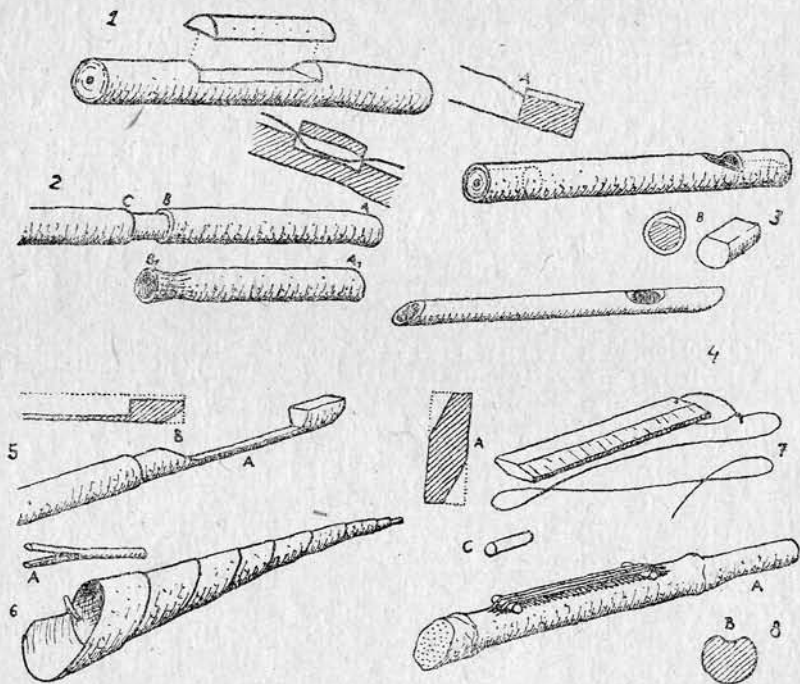
Az első melegebb tavaszi napok elteltével, amikor a nedvkeringés a fűzfában (április) és a nyírfában (május) is megindul, a fűmuzsikát máról-holnapra kiszorítja a sokkal egyszerűbb szerkezetű, de körülményesebben előállítható *finger* vagy *fingerbiró* (2. kép). A gyermekek fűzfa (nyírfá) ágat vágnek, simát, olyant, amelyen sem bog, sem elágazás nincs. Az ág lenyészésének helye mindjárt a finger egyik vége (A); a másik végét (B) úgy kapják meg, hogy kis helyen (B—C) — bicskával előzőleg gyűrűsen körülvágva — az ág haját lehántják. E lehántáskor észrevevődik az is, hogy a fűzfa már *mezzgés-e*, vagy sem. Ha nem az, dobhatják is el, fingónak nem jó.

A finger elkészítésének két, nem sokban különböző munkamenetét említjük meg. Az első a vázolt módon indul, a második úgy, hogy az ágat C-nél, vagyis a *kisvégénél* (a fűzfa vékonyabb végénél) is elvágják, szabaddá téve ez által már most a finger másik végét is. Bármiként is történjék, ezután a fűzfa hajának a fűzfától való elválasztása következik. Ez úgy történik, hogy egy vastagabb ággal B—A-t körbe-körbe, felfelé és lefelé kezdik

¹ Az alább ismertető játék-hangszerek közül a *fűmuzsika* (*sípoló fűszál* vagy *sípoló lúdtoll*), a *tilinkó* (*furuja*), a *duda* vagy *török-duda* (*török-síp*), a *brüngő* (*brugató*) és a *kocsánymuzsika* (*mozsika*) újabban előkerült Udvarhely megyéből is [vö. József Dezső, A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerei: EM. 1943. 525 kk. és kny.]. A (-) -be tett nevek a Nyikómentén használatosak. — A *brüngő*, *muzsika*, *tilinkó* és a *török-duda* országosan ismertek [L. A Magyarság Néprajza² II, 375 kk. és Nagy Rózsa, Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz: MNnyv. iV (1942), 288 kk. és kny.].

össze-vissza veregetni, vigyáznak azonban, hogy el ne repedjen. Ez a veregetés mindaddig tart, amíg *megjön*, vagyis amíg a haj a fától elválik. Hogy elvált-e már, azt a két munkamenetnek megfelelően kétféleképpen lehet megállapítani. Első esetben a C-n aluli részt balkézrel megmarkolva, jobbkézzel a B-A-t csavargatják, forgatják, egész az elválásig. Ha az ág a kisvégénél is el van vágva, akkor a C-B-t fogaik közé szorítják s a B-A-t ugyanúgy csavargatják, feszítik, mint előbb. Ha a haj megjött, vagyis a fától teljesen elvált, akkor egész könnyen csavargatható.

Mivel az ág A-nál, vagyis a *nagyvégénél* vastagabb, a haj lehúzása csak a kisvége felé történhetik, ugyanis ellenkező irányban elrepedne. Ezért most C-nél az első munkamenet szerint az ágat elvágják; a második szerint már az elején elvágják. Az így keletkező hajatlan csapot (C-B) padnak, falnak, fának vagy bárminek nekitámasztva a nagyvége felé nyomják s ezen a végen a C-B hosszúságú csap azonnal meg is jelenik. Ezt szájba fogva, foggal összeszorítva a hajból egészen kihúzzák.

Az egész előállítás lényegesen egyszerűsödik, ha a gyermekben van egy kis eszes előrelátás s a fingó készítését úgy kezdi, hogy A-nál a fűzfaág kisvége, vékonyabb része legyen. Ez esetben, ha leváltott a haj, errefelé minden további nélkül azonnal lehúzható. Hogy a haj lehúzása mégis szinte hagyományosan az ág nagyvége felé történik, annak egy tapasztalati oka van: a fűzfa kisvége felé rendszerint sokasodnak a bogok, rügyek, elágazások s ezek e részt a fingókészítésre és a haj lehúzására alkalmatlanná teszik.

A kézben maradó üres, csőalakú fűzfahaj (B₁-A₁), amelyet olyan nagy vigyázattal kellett óvni a megrepedéstől, már szinte a kész fingó. Mindössze az egyik végét kell még egy kissé foggal összeszorítani, a szipka szopókájához hasonlóan összerágni, szétlapítani, bicskával ugyanott a legfelső réte-

gét lehántva egy kissé megvékonyítani, s már lehet is fújni. Vastagsága az ág vastagságának megfelelően az egész vékonytól egy jó hüvelykujjniig változik; hosszúsága — és hangjának mélysége — a gyermekek ügyességétől függ: a rövid, néhány cm-es haj mindig könnyebben leválik, mint a 10–15 cm-es. Van olyan fiú, aki — ha megfelelő fűzfaágot talál — még 40–50 cm-es fingót is elő tud állítani.

A fingót naponta egyre-másra, számolatlanul csinálják és dobálják el. A fiúk egy-egy ilyen faricskáló gyülekezése után az *uccapad* előtt — itt készülnek ugyanis a leggyakrabban a hangszerek — a földet egészen elborítja a sok levagdosott és használatlanul széthányt fűzfavessző, s a fűzfák is szomorúan mutogatják kopaszra vagdosott, elesűfított csonkjaikat az égne.

Mivel a fingó lényegében egy rugalmas, de nem túlságosan keményfalú üres cső, fingókészítésre minden e tulajdonsággal rendelkező üregesszárú növény megfelel. Július elején a *búza*fingó kedvelt: ekkor a búza már *szárat hajt, de még a fejét nem hánnya ki*, vagyis nincs még kalásza. A gyermekek ilyenkor megfogják a felső részét és kihúzzák, mire a kezükben egy *udvas*, vagyis csöves szár marad. E szárat bicskával a kívánt hosszúságúra elvágják s már készen is van a búza-fingó. Ennél valamicskével hamarabb, júniusban készül a *hagyma*fingó. A magnak való, elég nagyra növéző zöldhagyma szárából csinálják. Nyáron, júliusban, a *tök*fingó járja, mert ekkor már a tök *iná* (indája) olyan erős, hogy a belőle növéző levelek szárai megfelelő vastagokká és csövesekké fejlődnek.

A *síp* (3. kép) lényegében szintén egy üres fűzfacső, tehát előállításának ideje, sőt munkamenete is megegyezik a fűz- (*fűzfasíp*) vagy nyírfából (*nyírfasíp*) készített fingóéval. A gyermekek, mielőtt nekilátnának, az ágba, a végétől 2–3 cm-re bicskával *száját* (A) vágják. A fűzfacsőbe felül *dup* (B) kerül, aminek a teteje úgy van levágva, hogy mellette a levegő a sípba hatolhasson, s alul *dugó*, amely a síp alsó nyílását teljesen zárja. A dup és a dugó azért találhatnak pontosan a sípba, mert ugyanabból a fából készülnek, amelyet a hajból a gyermekek kihúznak. Néha a dugót hosszúra hagyják s ez esetben kifelé- vagy befelé taszigálásával a síp hangját változtatni lehet.

A fűzfából készített sípnál sokkalta egyszerűbb az *összel*, szeptemberben divatozó *nádsíp* (4. kép). A sípnek való nádat alsó és felső végénél is rézsút metszik el. Szája a fűzfasípnál sokkalta hosszabb és nagy vigyázattal vágják ki, hogy a nád legbelső, vékony hártája meg ne sérüljön. Sem dup, sem dugó nem kell belé, mert a belefújt levegő a hártát rezegteti.

A nádsípnál is közönségesebb a *büröksíp*; ezzel főleg július elején szórakoznak a kisiúk. Csak száját kell rá vágni. Dugó azért nem kell belé, mert a bürök lemetszése a szárról úgy történik, hogy alul bütyke maradjon, dup meg azért nem, mert a felső nyílása nem olyan nagy, hogy a belefújt levegő áramlását valamivel szabályozni kellene. A büröksíp még egyszerűbb alakjának szája sincs; e helyett azonban a szájnak megfelelő helyen a gyermek a bürköt 2–5 cm-nyi hosszúságban bicskájával meghasítja.

A *tilinkó* (5. kép) a fűzfasíp továbbképzett formája. Olyan vesszőt kell hozzá választani, amelynek a nagyvége nem vastagabb a kisvégénél, ugyanis a haját a nagyvége felé szokás lehúzni. A lehúzás azért történik errefelé, mert a hajból kikerülő fának egy darabban kell maradnia. Ebből az egy darabból kell nem kis ügyességgel kifaragni a dupot és a dugót, de úgy, hogy egy egész vékony farész (A) által összekötte egy darabban maradjanak. Egyekben a tilinkó dupja a sípétól abban különbözik, hogy már a fűzfaág levágásakor nagyvégeből egy darabkát (B) lemetszet-

tek; ez által a dup kényelmesen a szájba illeszthetővé válik. A tilinkót csak a különleges kezűgyességgel rendelkező, nagyobb fiúk tudják elkészíteni.

Amint a fentiekből láthattuk, a felsorolt gyermekhangszerek alaptípusai mind a mezség fűzfa vagy nyírfa ágából készülnek s sikeres elkészítésük fő feltétele, hogy a fa haja a fáról ügyesen leválasszák, s mint cső, hangszernek használható legyen. Azt is láttuk, hogy a leválasztás ütögetéssel történik. A hangszernek való ágat az utcapadra helyezik, egy vastagabb ággal össze-vissza verik, miközben a művelet sikere érdekében egyhangúan hadarják: *Vaj gyere meg, vaj jőjj meg! Vaj gyere meg, vaj jőjj meg.* — Vagy más változatban: *Vaj hasagy meg, vaj jőj meg! Vaj hasagy meg, vaj jőj meg!*

A gyermekhangszerek készítéséhez nemcsak ez a mondóka kapcsolódik, hanem egy szólás is utal rá: *Jön, mint a síp, vagy megjött, mint a síp*, mondják az olyan dologra, amely igen szépen, könnyen, jól, gyorsan megy, vagy sikerül.

A fűzfa hajából készült hangszerek közül a legnagyobb igényű nagyságban s előállítás tekintetében is a *duda* vagy *törökduđa* (6. kép). Május elején lehet csinálni, amikor a fa már *cicés*, *ki van cicézve*, vagyis már kizöldült, kilevelezett; ha nem *cicés*, a gyermek fel sem mászik rá. Csak fűzfából készíthető s egy nagy, hosszú, vastag ág szükséges hozzá. Ezt letörik, kiszívják s ráhelyezik a bicskát s *szembe a bicsokkal kerekén hajtani* kezdik. A bicska csavarmenetszerűen halad előre az ág nagyvégéig, majd a gyermek a fűzfahajat a kiszívástól hántani kezdi. Az eredmény egy hosszú *tekeres*, pontosabban szalag lesz; ebből készül a *duda*. Ezt a szalagot a dudacsináló a kiszívástól kezdi *tölcséralakba egymásra tekerni*. A tölcsér alsó vége egyre szélesebb lesz, mert itt mind *tömöttebben tekeri*; nem is lehetne *kicsibe tekerni*, mert itt a fűzfahaj is vastagabb, kérgesebb már. Ha a szalag elfogy, a gyermek a *végit egy-két száraz tűvissel megakasztja*, vagy egy kis fűzfaágacskát behasítva, csíptetővé (A) alakítja és azzal összecsípteti.

A törökduđa felső végén csak ceruzavastagságú nyílás marad, ide fingót illesztnek. A *duda* tehát tulajdonképpen csak a *fingó* hangját erősíti meg, de ezt elég jól megsokszorozva. Hossza 40–50 cm, de lehet ennél sokkal több is. Csak a nagyobb, 10–14 éves fiúk tudják megcsinálni, ezek is inkább vasárnapoként, amidőn több a szabadidejük. Néha a berekben egy egész gyermekserreg összeverődik dudát csinálni s ilyenkor fülsiketítő dudaszóval vonulnak végig a falun. A törökduđa *fingója* bármikor kicserélhető s magával a dudával sincs sok baj, mert ha összeszárad, csak a vízbe kell áztatni s rövidesen ismét teleszívja magát nedvességgel.

A fűzfa hajából készített gyermekhangszerek nagy kultuszának Kiskapuson igen kézzelfogható oka van: a falu a *Kapuspatak* völgyébe, pontosabban annak közvetlenül a két partjára települt.¹ A patak a *Nagy-uccd* közepén folyik s tavaszi áradásaival, medrének változtatásával, kavicstermő fenekével a kiskapusiak életmódjára nem egy fontos vonatkozásban gyakorol hatást. Két partja valóságos fűzerdő; nemcsak fűzfásor, hanem igazi berek s éppen ezért a hangszerkedvelő gyermekek igazi paradicsoma. A kaputól a fiúknak csak néhány lépést kell menniök s már bármelyik fa legszébb ágai között válogathatnak. Válogatnak is. Ezt a hangszerek nagy divatja eléggé bizonyítja.

Valamennyi felsorolt fuvóhangszerrel kapcsolatban egy hiedelemről kell még megemlékeznünk. E szerint nem szabad addig egyikbe sem bele-

¹ Településképét l. Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. I. Adatok. Kvár, 1942. 178.

fújni, amíg nincs egészen kész. Ha hamarabb belefújnak, nem sikerül, nem lesz szép és erős a hangja. A gyermekek e szabályhoz annyira ragaszkodnak, hogy ha valamelyik társuk véletlenül vagy akarattal belefúj a készülő hangszerbe, nyomban el is dobják és újhoz kezdenek.

A nagyszámú fúvóshangszer után még két kiskapusi gyermekhangszert említhetünk. Az első a *brüngő* (7. kép). Ez bármikor elkészíthető, mert mindössze egy zsendely vagy egy darab *décka* szükséges hozzá. A deszka négy éle közül kettőt lefaragnak (A); erre ez hatszögletűvé s ugyanakkor laposabbá válik. A 20–30 cm-es brüngő egyik végét kifúrják, spárgát fűznek beléje s ezzel forgatják. Ilyenkor a közismert zümmögő hangot adja.

Az utolsó hangszer a *kocsánymuzsika* (8. kép). Általában télen csinálják kukoricakóróból. A kórót úgy metszik el, hogy két bütyke, sőt az egyik bütykén túl *nyele* (A) is maradjon. Minthogy a kukoricakóro hosszában egy mélyedés, árok (B) vonul végig, ez árok két partját alkotó kiemelkedést bicskával ügyesen végig felhasítva, két *húr* keletkezik. A húrt a bütykök közelében egy-egy *pallóval* (C) feszítik ki; ezt egy darabocska vékonyabb kóróból vágják. A kocsánymuzsikából mindig kettő szükséges: egyik a *muzsika*, másik a *vonó*. A muzsika és a vonó húrjait megnyálazzák, megnedvesítik (ez fontos, mert másként nem szól!) és összedörzsölik. Ha több gyermek összeáll, valóságos zenekart alakítanak s a kocsánymuzsikák hangmagasságának megfelelően — a cigányzenészek elnevezéséhez hasonlóan — *primásnak*, *kontrásnak* és *gordonosnak* titulálják egymást.

FARAGÓ JÓZSEF

Darvadoz. A TSz. és az EtSz. a szónak több, sokszor csak árnyalati különbségeket feltüntető jelentését sorolja fel ('előtte forog, alkalmatlankodik, láb alatt van', 'széledezve jár-kél, szállingózik', 'lézeng, várakozva lebzsel', 'gubbaszkodik, virraszt', 'kénytelen-kelletlen tesz vmit', 'részeg'). Nyilván az előbbi források nyomán közli a szót BALASSA JÓZSEF »A magyar nyelv szótára« is 'gubbaszkodik; lézeng, jár-kel, lebzsel' jelentésben. Az EtSz. szerint a szó eredetű ismeretlen. MÉSZÖLY GEDEON a régi mocsári életet, a darvak életmódját, népnyelvi és irodalmi közléseket figyelembe véve azt a véleményét fejtí ki, hogy a *darvadoz* eredetileg annyit jelent, mint 'sötétben szóbeszéddel mulatozik', 'sötétben beszélget'. Szerinte a „*darvak*-ból lett a *-doz* képzős igék (*sorvadoz*, *hervadoz*) képére a *darvadoz*“ [NésNy, V (1923), 5]. „A magyar nép szájában — írja tovább — népünk darú szeretetéből és nyájasság kedveléséből termett meg a *darvadoz* a sötétben való barátságos beszélgetés költői elnevezésére“ [i. h. 7–8]. BÁRCZI GÉZA SzófSz. is felvette a szót, s MÉSZÖLY dolgozatára hivatkozva azt írja, hogy „valószínűleg a daru fn. szárm.-a, a darvak szoktak csapatosan csevegdélve gubbasztani.“ MÉSZÖLY szerint az irodalmi nyelvbe TÖMÖRKÉNY ISTVÁN oltotta bele.

Kiegészítésül közölhetem, hogy a *darvadoz* szó jelentésének és az irodalmi nyelvben való használatának költői példája fordul elő TÓTH ÁRPÁD Hivogató című versében [Összes versei,³ Budapest, é. n. 156]. A szóhangulatokat csodálatosan ismerő és érzékeltető nagy modern költőnk a következőket írja:

Én szép ifjúságom / Sárgul hervadozva, / Ülök már a sutban / Lomhán *darvadozva*, — / Ilyen vagyok én már, Fanyar, csöndes, fáradt, / Így szeress, ha kellek, Nem járok utánad.

A versben a *darvadoz* szó a hangulati elemek egész sorát egyesíti magába, s jelentése sokkal finomabb árnyalatú, mint a népnyelv bármelyik jelentése, vagy TÖMÖRKÉNYNÉL való előfordulása. TÓTH ÁRPÁD versében a *dar-*

vadoz szó legkevésbé jelenti a szótárak és Mészöly eredeti értelmezését, inkább azt érezzük, hogy a 'szemlélődve, szomorkodva, keseregve, révedezve, emlékező' szavak hangulatát adja vissza. Ha a szegedvidéki népet a kiváló ismerője, Tömörkény István bele is oltotta a *darvadoz* szót az irodalmi nyelvbe, ezt tette — tőle függetlenül — az angol és francia irodalmon nevelődött Tóth Árpád is.

Takáts Sándor szerint a XVI—XVII. században arra mondták, hogy *darvadoz*, aki valamit nagyon megfigyelt [Takáts, Rajzok a török világból. Bp., 1917. III, 77]. A közelmúltban Kiss Lajos közli Hódmezővásárhelyről, hogy ott 'egyenként, egymásután mennek' a szó jelentése [A szegény ember élete. Bp., é. n. 273]. Előfordul a szó Szűcs Sándornak a Sárrét moesári életéről szóló szép munkájában is. Azt írja Szűcs, hogy a moesarak kiszáradása után a pákásokok rendjébe tartozó darvásokra is „elérkeztek a nemszeretem napok; mikor madaraik örökre elköltöztek a vérevelt rétből. Mondják felőlük, hogy szomorúan *darvadoztak*, ügyelegtek a pusztuló nádasban, olyanok voltak, mint az árva gyerekek” [A régi Sárrét világa. Bp., é. n. 85]. Emlékezetem szerint említi a szót Somlódi István Turulmadár, darumadár című munkájában is, a könyv azonban itt Kolozsvárott nem áll rendelkezésemre.

A szó nem került el újabb szótáríróink figyelmét sem, de a különböző idegen nyelvekben jelentését különbözőképpen adják vissza. A Kelemen-féle magyar—német szótár Thienemann Tivadartól átdolgozott kiadásában (1942) 'kränkeln, siechen; den Kopf hängen lassen, vor sich hinbrüten, (nach)grübeln' a szó jelentése. Sauvageot Aurél magyar—francia szótárának második kiadása, mint tájszót közli 1. être assis(e), recroquevillé(e), 2. s'égarer, être en retard' jelentésben.

Móricz Zsigmond egyik néprajzi forrásáról. Móricz Zsigmondnak A nagy fejedelem című regényében van egy fejezet (107—124 l.), amelyben arról van szó, hogy a Bethlen Gábornak katonát kereső Simonyi György kíséretével belevész valahol Berettyóújfalu, Derecske, Püspökladány táján a Nagysárrét moesárvilágába. A szittyók, kákák közt Simonyiéek valahogy elvergődnek egy pásztortanyára s megismerkednek a szilajpásztorok világával, dalukkal, viseletükkel, étkezésükkel, gondolkozásukkal. Simonyinak a számadóval történő beszélgetése a hitelesnek látszó, értékes néprajzi adatok egész seregét örökítette meg. A fejezet azzal végződik, hogy egy váratlanul jött áradás elviszi a gulya legjavát, a gulyások egy része a jószág gazdájától való félelmében csatlakozik Simonyihoz s beáll az erdélyi fejedelem hadseregébe. Köztudomású, hogy Móricz gyakran felhasználta a Magyar Nyelvőr, az Ethnographia és más hasonló források néprajzi közléseit s előszeretettel forgatta az ethnográfusok munkáit. Ennek a fejezetnek az anyagát is kétségkívül néprajzi munkából merítette, mégpedig Györffy Istvánnak A szilaj pásztorok című leírásából [Nagykunsági krónika, Karcag, 1922]. Ebben Györffy a Nagykunság és a Nagysárrét hajdani pásztoreletét mutatja be. Móricz ugyanazokat a néprajzi mozzanatokot elevenítette meg, mint amelyeket Györffy közölt hangulatos írásában. Mindaz, ami Györffynél színes leírás, Móricznál drámai erejű párbeszéd. Úgy látszik, hogy nagy trilógiájának ezt a fejezetét Móricz is sokra becsülte, mert A nagy fejedelem Györffynek küldött példányába a következőket írta: „Györffy Pistának a legszebb jelenetért Móricz Zs.“

A nyárádszentmártoni unitárius templomtorony építési ideje. A XVII. százévi erdélyi magyar mennyezet- és karzatfestményekről szóló tanulmányomban a régi maroszéki, nyárádszentmártoni unitárius templomnál megemlítettem, hogy tornyának XVIII. századi építésére adatot láttam a Magyar Unitárius Egyház Levéltárában, de azt csak emlékezetből idézhettem.¹

Azóta szerencsésen megtaláltam ezt az építési adatot. A Marosköri Unitárius Esperesség 1816. évi püspöki vizsgálati jegyzőkönyve nagy ívréталakú 446 lapos kötetének 154. lapján a nyárádszentmártoni egyházközség ingó vagyona följegyzésénél a harangok leírása után ez a néhány sor áll:

Jegyzés. A Torony építéséhez, melyben függenek ezen leírt három harangok, kezdettek vala elsőben Anno 1698, ekkor fel is rakták volt a kőfalát másfél ölnyire, de revolutick kezdődvén azonban az országban, félben maradt. A vadadiak ekkor megunatkozván, elszakadtak Sz. Mártontól. Azután 1702-ben die 8-va Junii másodsor kezdett az ecclesia a Torony építéséhez; végezték el a kőfalát 22-ik Julii ezen esztendőben. Segesvári kőművesek tsinálták egészen, a torony építés tartott 22 esztendőket, a fíjokjait deszkázták meg 22-ik esztendőbe.

Ennek a följegyzésnek alapját sok valószínűséggel egy másik régebbi egyházközségi följegyzés, vagy esetleg épen fedélújításkor a toronygombba tétetni szokott emléklap képezheti, de az bizonyos, hogy az első forrás valamelyik fölhasználója — mivel a felsorolt események időrendjéről nem volt helyes tudása — összezavarta őket.

A följegyzésben említett revúció ugyanis csak a II. Rákóczi Ferenc-féle mozgalmakra vonatkozhatik, mert Erdélyben 1698-tól 1703 őszéig más ilyenféle mozgalom nem volt. Viszont a vadadi unitárius leányegyházközség önállósulási törekvése még előbb kezdődött, s 1696 júniusában folyt.² Az 1703. június 17-i csik(nyárad)szentmártoni zsinat az elválás szándékát fájdalmasan tudomásul vette, és egyelőre deákot rendelt Vadadba, aki a hívekkel lakjék, naponta énekeljen és könyörögjön boronafából épült templomukban, de ez a deák egyelőre még a szentmártoni paptól függött.³ A teljes elválás és önállósulás aztán 1711. június 15-én a nagyajtai zsinaton vált véglegessé.⁴ Ekkor az ingatlanok megosztásáról is gondoskodtak s az 1726-i püspöki vizsgálat Vadadot teljesen önálló egyházközségnek találta.⁵ Az elválás tehát lényegében teljesen csak a Rákóczi-szabadságharc után történt meg.

Mikor 1702 június elején a szentmártoni torony továbbépítését munkába vették s hat hét alatt be is fejezték, ebben a vadadiak már aligha vettek részt, sőt a terhektől való menekülésük vágya akkor még növelhette elszakadó

¹ Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból: Az Erd. Tud. Intézet Évkönyve 1944. 156—218 és kny. A nyárádszentmártoni torony építéséről a 184, illetőleg kny. 31. l. 71 jegyzet.

² A vadadiak már 1685 előtt beköltöztették a mezőről a faluba boronafából, talpakra épített régi kápolnájukat s azóta az önállósulás vágya az egyháztagok egy részében állandóan megvolt. Már az 1696 júniusi szentgericeai zsinaton nyoma van önállósulási törekvésüknek, de akkor az elválni kívánók a hívek között még kisebbségben voltak. A mozgalom azonban nem szűnt meg s 1702. május 26-án intézkedés történt az önállósulást kívánók összeszámlálására. Az eredményt aztán az mutatja, hogy már ebben az évben Dersi Jánost mint vadadi papot említik; ő azonban, úgylátszik, nem vált be, s erre a felettes intézmények és vezetők más megoldást kerestek.

³ Protocollum generale I. 1629—1737. 184, 214.

⁴ Prot. gen. I. 234.

⁵ Püspöki vizsgálati jkv. IV. 1715—52. 92.

szándékukat. Talán az erők megesappanása s az 1703 őszén kitört Rákóczi-szabadságharc aztán egyaránt akadályául szolgált az építkezés befejezésének. Ehhez járult, hogy a szentmártoni unitárius egyházközség akkori főpátrónusa, a fogságából hazaengedett kissárosi Sárosi János ítélőmester 1703-ban csakhamar meghalt.⁶ Marosszék pedig 1703 végére túlnyomólag a kurucokhoz csatlakozott.⁷ A mozgalmas háborús évek bizonytalansága, a nem messzi Görgény vára ostromával kapcsolatban,⁸ majd 1708-tól az évekig tartott pestis és marhavész s a leszegényedés szakadatlanul odáztatták a munkát. Aztán a kimerült népre 1716–18-ban szárazság és inség hozott új csapást,⁹ 1719-ben pedig a pestis újra a környék lakosságának majdnem felét kiölte.¹⁰ Így nyult el a torony elkészülte annyira, hogy négy fióktornyának befedése az építés kezdetétől huszonkét évre, 1720-ban történt meg.

A zömök, erős torony, — melyet Orbán Balázs tévesen ítelt régebbinek a körülbelül XIII. százévi egyenes záródású szentélyes templomnál, — késői építtetése mellett is ma Nyárádszeredán felül a Nagynyárád völgyének és vízkörnyékének legrégibb tornya. Az 1816-i püspöki vizsgálat jegyzőkönyvének külön értéke az a felsor, mely megmondja, hogy ezt a tornyot segesvári kőművesek csinálták; mert nemesak a segesvári mesterek régi jó híre mellett szól a XVII. százév végén is, hanem adatot nyújt e téren e tiszta székely vidéken Segesvár hatóságának távolságára is.

KELEMEN LAJOS

Goethe a baskirok íjjáról. A népvándorlaskori és magyar honfoglalás-kori temetőink leleteiből Cs. SEBESTYÉN KÁROLYnak sikerült újjáalkotnia a régi puszta népek íjját [vö. Rejtélyes csontok népvándorlaskori sírokban. Szeged, 1931. — A magyarok íjja és nyila. Szeged, 1933]. Ezek több rétegből (rugalmas fa, marhain, szarú) álló és halenyvvel egybepréselt, ú. n. visszacsapó összetett íjjak voltak, két karjuk végét és markolatukat csontlemezekkel merevítették. Cs. SEBESTYÉN munkájában kitűnően használhatta rokonnépeink néprajzi anyagát, különösen pedig régi íjjunk baskir utódait. Az íjjak készítése nagy türelmet és hozzáértést kívánt, s egy-egy pontosan kiegyensúlyozott példány elkészülte évekig tartott. A magyar íjj a középkorban a fejedelmi ajándékok közt állandóan szerepel, s kitüntető adományt jelentett. Nálunk már régen kiszorította a használatból a puska. Tudomásom szerint utolsó ábrázolása DÜRER ALBERTnek az Albertinában őrzött és magyar hadiszákmányt ábrázoló rajzán látható. Nemrégiben a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából íjjaszatunk újjáélesztője, JAKUCS KÁLMÁN Törökországban tanulmányozta az ott még élő és dolgozó íjjasmesterek munkamódját. Jakucs készített is az ásatási leletek és törökországi tanulmányai felhasználásával íjjakat s ezek kitűnőknek bizonyultak.

Mindezeket tudva, nem érdektelen emlékezetünkbe idézni, hogy GOETHEnek is volt birtokában egy baskir íjj. ECKERMANN, aki az öregedő Goethe minden szavát áhítattal jegyezte, 1825 május 1-i keletű naplójegyzetében számol be a minket érdeklő dolgokról. A beszélgetést ECKERMANN kezdte a

⁶ Ker. Magvető XXII, 253.

⁷ Erről számos adat tanúskodik az Erd. Múz. Levéltárának Mike Sándor-féle gyűjteményében.

⁸ Cserei Mihály krónikája. 392–96. — Wesselényi István br. kéziratosa naplójában, több helyen.

⁹ A Székely Oklevéltár VII. kötetének több évi adatai s az Erd. Múz. Levéltárának számos adata, valamint Apor Péter, Synopsis mutationum 157.

¹⁰ Orbán Balázs, Székelyföld IV, 87.

bramanti íjiról, és Goethenek az íjász-sport hasznáról beszélve, alaposan megvitatták az íj készülésének módját. Végül Goethe meglepetésként elárulta, hogy van gyűjteményében egy igazi baskir íj. Ezt 1814-ben egy baskir törzsfőnöktől kapta tiszteletképpen ajándékba. Eckermann elragadtatással szemléli az íj nemes formáját. Goethe kérdésére, hogy vajjon milyen fából készült, azt felelte: Amint látja, finom nyírfahéj fedi, úgy hogy fájából csak kevés látszik, csak végei fedetlenek, de ezeket is annyira megbarnította az idő, hogy nehezen lehet eldönteni, vajjon milyen fából lehet az íj. Ezután még találgatják a fa fajtáját, majd Goethe felszólítására kipróbálják az íjat. Amikor Eckermannra került a sor, nyila olyan erővel fúródott bele az ablakfájába, hogy nem tudták már kihúzni, s így is maradt néhány napig, hogy emlékeztesse őket gyermekes játékuikra [Eckermann, Gespräche mit Goethe. Leipzig, 1918. 496]. Ezt leírván Eckermann, más tárgyra tér. — Nem tudom, vajjon a weimari Goethe Múzeumban megvan-e még ez az íj, vagy pedig sok más mindennel együtt ez is a háború áldozata lett.

LÁSZLÓ GYULA

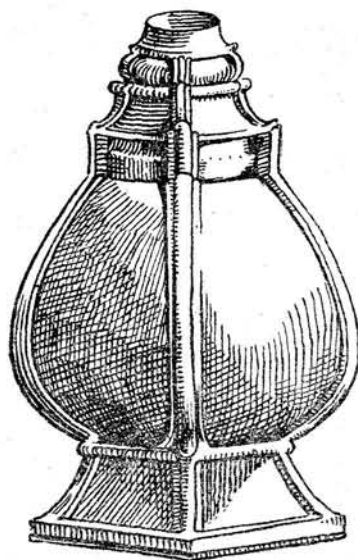
Adatok a barscs erdélyi elterjedéséhez. Köztudomású, hogy keleti szláv (lengyel, orosz) területeken különböző vadontermő növények szárából, leveleiből savanyú leveseket készítenek; ezek *barscs* néven ismeretesek. Az ilyen savanyú leveseket a régi magyar irodalom lengyel *cibere* néven ismeri [Rapaics Rajmund, A kenyér és a táplálékot szolgáltató növényeinek története. Bp., 1934. 67; vö. még I. Claudian, Alimentatia populuri román. Bukarest, 1939. 26]. 1946. húsvétján Magyaró községben (Maros-Torda m.) néprajzi gyűjtés közben ráakadtam a *barscs* készítésére. Az ottani barscs *sózsnyaleves* vagy románul *borş* néven ismeretes. A *sózsnyaleves* a havasokon, a hegyek közt dolgozó munkások, juhászok nélkülözhetetlen eledele. Réti (*Rumex acetosa*) és erdei sóskából (*Oxalis acetosella*) készítik a következőképpen: A leszedett sóskaleveleket tisztavízben megmossák és egy vízzel töltött üstben vagy lábasban megfőzik. A megfőzött sóskáról a levet leszűrik, mert ez nagyon savanyú és élvezhetetlen. Most újra tiszta vízzel töltött üstbe rakják, míg ismét főni nem kezd, s akkor rendszerint rántást vagy eresztékét tesznek hozzá. Az ereszték tejjel vagy tejföllel elkevert tojás. Az így elkészített *sózsnyalevest* puliszkával vagy kenyérral fogyasztják. A pásztorok ereszték helyett rendszerint juhtejjtel vagy sajtszírral készítik el a levest. Hasonlóan készítenek sóskalevest a két sóskaféléből a magyarlétai magyarok és a környező hegyek román pásztorai is. Az elkészített levest báránnyússal fogyasztják.

PALKÓ ATTILA

A csikszenttamási római katolikus egyház kelyhe és régi toronygombja. E székely község középkori temploma — Szent Benedek szellemében — a községen kívüli, ettől délre emelkedő dombon állott, mígnem a XVII. század elején a községbe költözött gömörmezei Abaffy-család (kényelmetlen lévén a templomba a hegyre járni) azt le nem rontatta, s köveiből a faluban egy barokk templomot nem építtetett. E végleg elmúló középkori, XV. századi építészeti emlékünknél romtornya küzd az enyészettel. Ha leomlik, köveit elhordják s egy Mátyás-kori tornyunkkal leszünk szegényebbek.¹

¹ E templom-hajóból, a nyolcszög három oldalával záródó szentélyből és a hajó nyugati fala elé épített toronyból állott, tehát a torony későbbi, mint a templom. A hajó és szentély kívül 18 m hosszú volt, a toronnyal együtt pedig 23·40 m. Jelenleg esupán a torony áll, ennek is déli alsó része

A római katolikus egyháznak van egy igen szép kelyhe. Ez domborított, áttört, vésett, s egyes részleteiben öntött, részben aranyozott ezüst mű. Kupája aranyozott s domborított, vésett és áttört ezüst kosárba van helyezve. Ennek nagyon szép, foszladozó cipripedium-leveles motívuma közé három mandula-alakú, kissé domború kartus van befoglalva, az egyikben három játékkocka (dominóalak) van domborún kiverve, a másikban egy pénzes-

A csikszenttamási toronygomb

65 cm magas, sötétzöld zománcos cserép, sárga bordázattal

zacskó, a harmadikban ökölbe szorított kéz alkarközéptől, az alkaron kabát-ujj. A kupakosár alatt a stílus esztergált, aranyozott, nagyon karesú. A nádus felfordított körte-idomú, öntött, eizellált, aranyozott, három domború ovális kartussal barokk levéldísz között. Alatta öntött, gerezdelt rozetta lemez díszlik, mely a talpszár felső részét fedi; ez ezüst. A talpszár csonkakúp-

mélyen kiomlott; terméskőből épült; felül két nagy csúcsíves ablaka még ép, két másik hasonló ablakának felső s oldalrészei leomlottak, világító ablakai nem voltak (csiki, XV. századbeli torony-típus). Magassága 10-40 m. A templom alapja alig kivehető domborulat, fűvel benőve. Az apsisnak támpillérei voltak, tehát boltozva volt. A hajónak nem voltak támpillérei, ebből következtethetőleg lapos, valószínűleg festett deszkamenyezete volt. A toronynak is nyugati oldalához, illetőleg oldala szögeihez egy-egy egybeépített támpillér csatlakozik. Nehány téglája a portálénál megmaradt, ezek méretei megfelelnek a XV. század téglaméreteinek (20×13×4 cm). Színük sötétvörös, rendkívül kemények s finom csengésűek.

Az apsis déli oldalán párhuzamosan még egy alap észlelhető. Úgy látszik, hogy ez a fal valamikor párhuzamosan meggyöngült s így erősítették meg. A sekrestye alapja az apsis éjszaki oldalánál szintén kivehető, bár sok régibb és újabb temetkezés van a helyén.

A templom kelet-nyugati irányú volt, keleten dél felé 5° eltéréssel.

szzerű, mely simán megy át a galéria nélküli, hatkarajos talpba. A talpszár felső részéről három erőteljesen vésett és enyhén domborított akantuszlevél hatol lefelé. A talp domborított cikkein szép, összefüggő növény-ornamens díszlik vésett körvonalazással domborítva; ebbe az indák és levelek közé befoglalva három poncolt mezejű, szívalakú kartus van; egyikben három szög keresztvező, másikban szalaggal átkötött kereszt és oszlop harántkeresztben, a harmadikban pedig lándzsa és rúdvégre kötött spongya nyele van szintén harántkeresztben szalaggal átkötve. A talpdomborulat teljesen lapos talpperemben végződik, mely szintén hatkarajosra van kivágva, szögeiben kis, kivágott zezgúgos szélű díszítésekkel. A talp aranyozott. Mesterjegyét mestere a talpperembe felülről ütötte be; ez hármass herelevél-alakú, alul kis szárral; a levelekben *I D B* betű foglal helyet (levelenként egy betű). Mellette Augsburg ismert, fenyőtobozt mutató bélyege van beverve, mely itt — mint igen gyakran — szőlőgereszde alakú. A talplemez alján a finomsági próba zezgúgos karcolata látszik. E teljesen ép, gondos szép kidolgozású, a XVII. század közepe tájáról való ötvösmű 17.5 cm magas, kupája 6.9, talppereme pedig 11.2 cm átmérőjű.

A barokk templom tornyának rajzban bemutatott *toronygombja* a torony csücsán, a kereszt alatt volt. Csupán tojásdad öble s felső, többszörösen tagolt része készült fazekaskorongon, négyoldalas, szép keretezésű talpa s bordázata nagy ügyességre valló szabadkézi munka; ez, már a forma szempontjából is becsületére válhatott helyi, esetleg csikmadarasi mesterének. Égetése és zománcozása is kifogástalan volt; az utóbbi, sajnos, részben lepattogzott. Öble, talpa sötétzöld, bordázata pedig sárgászöld. Magassága 65 cm. Nagysága miatt kiegészítése nem lehetett könnyű dolog. Jelenleg a plebánia virágos kertjének díszé.

A fotos-martonosi református egyházközség klenódiумai. E két háromszéki szomszédos község közös temploma, mely a határban épült, a következő régi klenódiумokat őrizte meg napjainkra.

1. *Aranyozott ezüst kis pohár* domborítva, poncolva és vésve. Aranyozása részben lekopott. Lambrekénes mintája szép, de kevésbé gondos kidolgozású. Fenekébe alulról pajzsba foglalt *II* betűs mesterjegy van beütve. Így megállapítható, hogy a poharat *JEKEL JEREMIÁS* brassai mester készítette. *JEKEL* mester lett 1618-ban, céhmester volt 1637—38-ban; meghalt 1667-ben.¹ A pohár ép, csupán alján van egy kis horpadása. Magassága 12.7, felső átmérője 6.7, alsó átmérete 5.9 cm.

2. *Óntányér*, mely úrvacsorai kenyérosztásra szolgál. Síma, dísz és mesterjegy nélküli, 21.4 cm átmérővel. Peremébe körbe bevésve: *BALOG F. LEÁNYA JUDIT ADÁ A MARTONOSI S' FOTOSI ECCLÁK 1738, D 11 Juli.* — Az óntányér teljesen ép.

3. *Ónkulacs*, úrasztali bortartó. Négyoldalú, lapos. Csavarra járó fedele hiányzik. Egyik széles oldalába ez a felirat van bevésve:

Tisztel : Sz : Királyi Gáborné | IMre Máris Alzony a Martonosi | és Fotofi Ecclák ajándékozói | A 1782. — A teljesen ép kulacs magassága 18, oldalszélességei 11.5 és 7.8 cm. Mesterjegye nincs.

A hidvégi református egyházközség úrasztali kenyérosztó tányéra és egyik terítője. Aranyozott ezüst kerek, bemélyedés nélküli síma lap, széle mentén vésett körirattal. Egy szegfűszállal kezdett felirata: *NEMES · GEÖRGY. CZYNALTATA · AZ · HIDVEGI · TEMPLOMBA · ANNO · DOMINI · 1·6·5·6.*

¹ Vö. Kőszeghy Elemér, Magyarországi ötvösjegyek. 33. l. 193. sz.

— Hátlapjába nyílt korona alatt bevésve ligaturás M R. Mesterét (ki a koronából következtetőleg brassai lehetett) nem sikerült meghatároznom.

Ugyanennek az egyházközségnek fehér lenből, szélein elhintett arany és bíbor virágokkal nyole sorban kivarrott úrasztali terítője is van. Ennek varrott felirata ez: *Ezt az Urnak szent asztalához tartozó abroszt készítette és Isten ditsőségire szentelte Grof Bethlen Sofia Anno 1740. agustusba.* — A terítő teljesen ép állapotban maradt ránk.

A kidei unitárius egyház kegszerei. A kolozs-dobokai unitárius esperesi hivatal kiküldött a kolozsmegyei kidei unitárius templom megvizsgálására, mert szögletes — nyoleszög három oldalával záródó — hajójának zárófala nagyon megrepedt. A hegyen levő kedves kis kápolnaszerű, tornyos templom 1804-ben épült. Ez az évszám van bevésve a torony első oldalába foglalt egyetlen bejáró kő ajtókeretének szemöldökébe. Magát a templomot egyébként ugyanaz az UGRAI LÁSZLÓ tervezte és építette, aki a kolozsvári unitárius templomot; ennek leegyszerűsített, lekicsinyített párja, kicsi leánykája.¹

A templom állapotáról, s legcélravezetőbb restaurálásáról a megbízó esperesi hivatalnak külön jelentésben számoltam be, itt pedig az egyház kegszereit ismertetem.

1. *Kéhely.* Domboritott, öntött, áttört és vésett, egészen aranyozott ezüst mütárgy. Kupája harangidomú, alul félgömbszerű, teljesen síma, kosár nélküli. Alatta — váltakozva félkörös és csúcsos végződéses — öntött gerezdes rozetta van, mely pereme az esztergált — közepe felé elvékonyodó s itt hármas pánttal övezett — szárnak. Ez alul gerezd-csoportokkal ékített domború talpba megy át. A rozettás peremhez és a gerezdes talpához három kivágott (tehát nem öntött), oldalain levéldíszes voluta van felforrasztva. E talpperem alatt félgömbszerű, lefelé domborodó tag van, felső részén kétoldalt csokorra kötött szalag által tartott leomló, szépen redőzött lepellet, melyen mindkét oldalon erősen domború gyümölcs, levél és virág-csendélet díszlik. E tag alatt egy, két sorban díszített, öntött domború korongot látunk, belül sűrű gerezdes, kívül félkörös díszítéssel. Az utóbbiak kifelé nyíló ölében akantuszlevél-díszítés. E korong alatt egy öntött hengertag van, szalagdísszel és maszkokkal ékítve. E díszítés egy nagyobb, hasonló díszítésű tárgyról öntött, a formákat összevonva, mert a díszítése helyenként értelmetlen, össze nem függő. A kupa alatti rész e hengertaggal bezárólag — a volutákat kivéve — öntött. Innen következik a talprész, mely domboritott. A domború részen há-

¹ Az előző templom fából volt, tornyoeskájába 1750-ben egy harangoeskát — a mai kisebb harangot — szerezték. A mai templom helyét Henczes György adta, ki még a csepegésen kívül egy öregrúd szélességű feljárót is adott az utcáról a bejáróig. Kőtemplomot szándékoztak építeni, erre Désfalvi Simon Mihály 1789. május 10-én kelt végrendeletében tekintélyes összeget, 150 forintot hagyományozott az egyháznak. Az építési készülődés 1803-ig tartott (kész lett 1804-ben), a parochiális vizitáció 1812-ben vizsgálta meg. A mai három holdas cinterem a Henczes és a Butyka családtól maradt az egyháza. A templom falait 1876-ban kijavítják, 1881-ben a templomot és tornyot újra fedik, 1904-ben a templom nyugati és éjszaki fundamentumát 1½ méter magasra újrarakják cementtel, a vizet leeresztik, a padokat megjavítják, megfestik, az igen szép katedrát megújítják, s megerősítik (Ezek az adatok a kidei unitárius egyházközségnek Kolozsvárt az unitárius egyház levéltárában levő, Fülöp Mózes elhalt kidei pap által megírt rövid monografiájából valók; e monográfiát Kelemen Lajos levéltári és múzeumi főigazgató volt szíves tanulmányozásra átadni).

rom erősen plasztikus hosszú-ovál van kiverve, ezekre pedig öntött, szembe fordult fejek vannak felforrasztva; kettőn egyformán egy-egy kiáltani látszó nő, talán Bellona — erősen plasztikus arca, egyen pedig szakállas férfifej, alkalmasint a Neptuné. A három arcsó fekvő ovál között két-két erősen kidomborított magas tojástag van, s a köztükben egyszerű, vésett, térkitöltő vonaldísz. Ezen ismertetett rész egy többszörös hornyolatú, alacsony alapzaton ül, s alóla a talpperem domborodik ki. Ezen a következő vésett körirat olvasható: *ISTENES INDULAT KALI KUN ISTVANTOL A KIDEI UNITARIUS PATRONUSOKHOZ 1735.*²

A fenekébe alulról beütött mesterjegye, sajnos, el van nyomva, csupán egy V látható belőle, a befoglaló pajzs egy részével. Próbája, finomsági jegye a talpperem aljába van bekarcolva, illetőleg beütve. Magassága 15,2 cm, felső átmérője 9,1, alsó átmérete 8,1 cm. Teljesen ép állapotú; a mellékelt képen a kehely lineárisan fél, a mesterjegyrészlet, valamint a pajzserem finomsági jele, próbás részlete eredeti nagyságában van feltüntetve.

E kehely két különböző részből van összeállítva; ezek közül csupán a kehelykupa készült szakrális célra. Nyele, talpa, egészen biztosan KÁLI KUN ISTVÁN poharának szára és talpa volt, talán kettős poháré, t. i. hogy kupáját egy másik, a XVII. századi pohár kupája zárta. Jelenlegi kehelykupáját is alkalmasint Káli, Kún István készítette, mert az ő koránál nem régibb. Kár, hogy az öntött nádusszerű, domborulatával lefelé fordított, gyümölcs- és virágdíszes félgömb és ennek gerezdelt s akantuszleveles körszelet sor díszítésű kerek alja közé nem iktattatott még be egy szárrészét, hogy magasabb, karcosabb legyen. Így zömök, az alsó rész a meglehetősen nagy kupához képest igen alacsony.

2. *Talpas pohár.* Domborított vésett és poncolt, középső részében öntött, igen gyengén aranyozott ezüst mű, beütött felirattal. Karesú, hatoldalú gúla-alakból lekerekített csúcsú, kúpalakba átmenő kupájának felső része kissé kihajló szélű, éles ormókkal. Középrészét, ahonnan a kupa kúpszerűvé válik, erőteljesen domborított olaszkoszorú övezi, melynek babérlevelei a félhengerded koszorú-domborulatba szakaszonként be vannak vésvé és ponc-sorokkal díszítve, de nem domborítottak. E koszorú felett erőteljesen bemélyített vésetű ívszelet-sor van mind a hat oldalon egy-egy ív ölével felfelé; ezek öléit és csúcsait erőteljesen vésett és ponc-díszes, de alig domborított akantuszlevélzet díszíti. Az ívsúcsok alatti háromszögű részeket pedig egy-egy domborított gömböcske foglalja el, sugárszerű vésetek és ponc-sorok közepében. Az olaszkoszorú alatt kevésbé szép tervezésű s kidolgozású magas tojás- s ezzel váltakozó kartus-sor van domborítva és vésővel körvonala- lazva, sűrűn poncolt alapokon. A kupa szájszéle körül — kívül — a következő felirat van betűnként bevésve: *RAKOSI BOLDI / SARNE ARVA SZÓRÓS BORBA / RA ADTA A2 VNI / TARIA ECCLESIA / BAN A D 1701.*

A felirat készítőjének, úgy látszik, hogy Z betűje nem volt, mert mindkét helyen, hol e betűre volt szükség, 2-ös számjeggyel helyettesítette azt. *Úgy hiszem, nem is tudott jól magyarul.*

A kupa alatti rész a talpszárig öntött. A kupa egy esztergálszerű tagon ül, mely befelé karesúdosik, különben felső és alsó részében szimmetrikus, s

² Káli Kun István régi maroszeiki nemes családjának utolsó férfitagja II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában kuruc ezredes volt. A szatmári béke után hazatérve, Kide közelében, Dobokán lakott. Utolsó éveiben sokat betegeskedett; meghalt Kolozsvárt 1733-ban, s ott is temettetett el. Egyházának bőkezű pártfogója volt (Kelemen Lajos szíves közlése).

legkarsúbb részén hármás pánttal övezett, s alsó és felső részéhez négy áttört, két egymástól elforduló kengyeles voluta van felforrasztva. E rész alatt hegygel lefelé fordított, kissé befelé homorodó lapú és élű négyoldalas csonkagúla foglal helyet, melynek minden oldalán egy-egy nagyon plasztikus, öntött gyermekfő szerepel s mindenik alatt a lap alsó részét kitöltő, kevéssé finom kidolgozottságú plasztikus kartus.

E csonkagúla kis esztergált részen nyugszik, melynek alja egy öntött rozettán áll, mely tizenkét félkörös végződésű domború cikkel gerezdelt s e cikkek egy-egy csúcsos végű, keskenyebb, facettás sugárszerű taggal vannak egymástól elválasztva. E rozetta fedi a hengerded, kissé lefelé szélesedő, domborított talpszárt, mely lefelé korongba megy át. Ennek semmi díszítése nincs. A talpdomborulat domborított, vésett és poncolt. Díszítése domború, vésővel körvonalazott sűrű poncfelületű fekvő ovál-sor, melyeknek hosszú oldalai kissé kicsúcsosodnak; közeikben szakállas, bajuszos maszkoknak erősen eltorzult, vésett rajzai töltik ki a teret. E mű is eléggé ép; talpának felső lapja kissé be van horpadva; valaki igen erősen tehette le az asztalra. Kupáján az olaszkoszorú erős kidomborítása következtében az ezüst nagyon elvékonyodott s kiszakadt. Magassága 185 cm, felső átmérője 83 cm, alsó átmérője 74 cm.

E kevéssé szép tervezésű és kidolgozottságú poharat pajzsba foglalt leveles korona alatti *L K* betűs, a talpperembe felülről beütött mesterjegy szerint az a Kusch Lőrinc brassai mester készítette, aki ötvösmester lett 1644-ben, s meghalt 1670-ben.³ E pohár sem egyházi célra készült.

Adományozója ARANYOSRÁKOSI RÁKOSI NAGY BOLDIZSÁR előkelő nemes eraber özvegye a kolozsvári gazdag megnemesített RAU, vagyis Szőrös családból származott. Tehát nem Szőrös, mint a feliratban szerepel. Úgy látszik, hogy a felirat készítőjének *Ó* betűje sem volt.⁴

3. *Úrasztali kenyérszító tányér (patena)*. Síma ezüst díszítés nélküli, közép része enyhén bemélyítve. Szélének alsó felébe — nem egészen bezárt

³ Kőszeghy Elemér, Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936. 37. l. 215. sz.

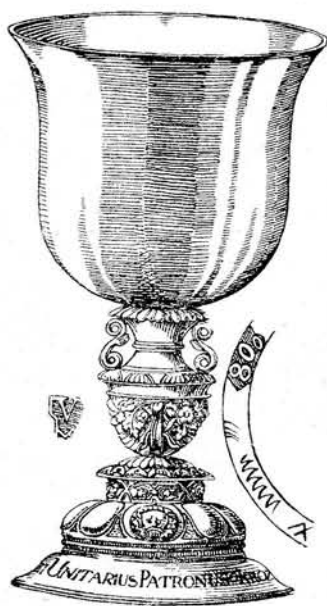
⁴ E kolozsvári polgár család 1647-ben kapott címeres levelet I. Rákóczi Györgytől [Kempelen Béla, Magyar nemes családok, Bp., 1931. X, 227.]. Három, kőből faragott címeres emlékü maradt Kolozsváron. Az első 1636-ból való pajzscímer, címerképe egy szembefordult ökörfej, mely tulajdonosának *S B* névkezdőbetűit választja el; a pajzson kívül 16—36 évszám van bevésve. E köemlék az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában van elhelyezve, s a református egyházkerület főtéri épületéből került elő. A második emlék 1643-ból való teljes címer; pajzsképe ökörfej szemben, orrészén jobbról és balról harántosan átnyilazva, a két nyílvevőhegy lefelé irányul; az ökörfej szarvai közt csillag lebeg. A pajzsan szétszórva 1—6—43 évszám szerepel. Koronás nyílt és takarós sisakjának díszje egy szív épűgy átnyilazva, mint az ökörfej. A sisakdíszről jobbra *I*, balra *R* betű van bevésve, tehát itt volt tulajdonosa a német *Rau* névvel szerepel, az előbbin pedig a magyar *Szörös*-sel. A harmadik köemlék pedig a Wesselényi- és a Szép-utca sarkán levő épület pinceajtaja felett van. Ez is teljes címer; a pajzsképe, ugyanaz, mint az előbbi, azzal a különbséggel, hogy a nyílvevőpár itt hegygel fölfelé van ábrázolva. Koronás nyílt és takarós sisakjának díszje: repülésre kész galamb, csőrével leveles ágacska tart. A sisakdíszről jobbra *A*, balra *R* betű van bevésve [Genealógiai Füzetek XI (1913), 103—6; itt mindhárom ismeretlen címerként szerepel. — L. még Sándor Imre, Kolozsvár címerez emlékei. 25, 27. szám].

A csíkszenttamási római katolikus egyház kelyhe (A XVII. század közepe)

A kidei unitárius egyház kelyhe
(XVII. század)

A kidei unitárius egyház kelyhe
(XVII. század)

körbe — a következő felirat van bevésve: *ISTENES INDULAT KALI KUN ISTVÁNTOL A KIDEI UNITARIUS PATRONUSOKHAZ · 1735.* — Átmérője 14,3 cm, belső bemélyítésének 8,8 cm. Mesterjegye nincs.

4. *Úrasztali kenyérosztó öntányérka* (2 egyforma darab). Díszítés nélküli, középrésze bemélyítve. Egyiknek alsó részébe a perem köré be van vésve: *FEJÉRVÁRI * MÁRIA * AJÁNDÉKOZTA * AZ * KIDEI * UNITARIA * SZENT * EKKLESIANAK * 1873 **. — A másiknak bevéssett felirata ugyanez, azzal a különbséggel, hogy az évszám után kisebb betűkkel még ez következik: *dik ESztendőben.* Átméretük 13,8 cm, a mélyedésüké 9,9 cm. Mesterjegyük nincs.

5. *Úrasztali boroskancsó.* Öntött öntárgy billentős fedéllel és füllel, fedéscsösk és kiöntő nélkül. Fedele lapos, síma, díszítés nélküli. Billentője kartusszerű. Füle öntött virágdíszes, a díszítés közt egy tarpajzsral. Alsó része kissé felkanyarodik; valószínűleg pajzsban végződött, de ezt levágták. Palástja hengerded, lefelé alig szélesedő; összes dísze két esztergált vonalpár. Fenékdomborulata enyhén kidomborodó. Egész magassága a fedél felületéig 16,6 cm. Felső átmérője 9,9 cm, az alsó pedig 10,3 cm. Mesterjegye nincs. Füle díszítéséből és a billentő formájából következtetve, alkalmasint brassai mester készítette, a XVIII. század első felében.

Még a kisebbik, kedves hangú, régi harangról kell megemlékezni, habár nem tartozik a kegyszerek közé. E harang nyaka körüli öntött betűs felirata: *A KIDEI UNITARIA ECCLESIA ÖNTETTE 1750. SOLI DEO GLORIA ** — Átmérete 32 cm. Sajnos, a harangöntő neve nincs rajta feltüntetve. E harang kétségtelenül ugyanaz, melyet az egyház a felirat évében szerzett s még a fatemplom tornyában használt. A nagyobbik harang egészen új.

K. SEBESTYÉN JÓZSEF

Székely kincskeresők Háromszéken. Háromszék vármegyében, a Feketeügy mellett terül el Szentivánlaborfalva, mintegy 900 római katolikus, unitárius, református és görögkeleti lakossal. A lakosság anyagi helyzete közepe, de teljesen vagyontalan rétege is van a falunak.

Az 1928–30-as években, mikor az általános gazdasági helyzet országosan is mélypontot ért el, a faluban a vagyontalan és törpebirtokos lakosság egy csoportja aranykutatáshoz, kincsásáshoz kezdett. A kincsásás régi hiedelmek, babonák, szájhagyományok nyomán történt.

A kincskeresők a következő hagyományok nyomán fogtak munkához: Réges-régen a falu határában folyó Laborpataka és völgye felett egy rézhíd¹ vezetett át. A hidat a hozzátartozó kincsesel egyrészt az idő viszontagsága, másrészt egy régi háború dúlása föld alá süllyesztette, illetőleg eltemette. Egy jóslat szerint a híd úgy kerül újból felszínre, ha ismét nagy háború fog dúlni és az ütközetben a lovak patkója a földet elrugdálja az eltemetett hídról. — A másik hagyomány szerint a multban törökök, tatárok törtek a Székelyföldre. Abban az időben a föld volt a bank, mondták a

¹ A falusiak és a szomszéd községek lakói a hajdani Laborpataka felett kalákában épített hidat tartottak fenn. Az érdekeltek a híd karbantartásához szokásjogon alapult résszel, részmunkával járultak hozzá. A híd neve *Rézhíd* volt s ebből nézetem szerint népetimológiával alakult ki a *réz + híd* értelmezés. — A fenti időben a mostanít megelőző háború befejezése is megerősítette a nép szemében azt a hitet, hogy időszerű a rézhíd és a hozzátartozónak vélt kincs felkutatása.

falusiak, mert az emberek értékeiket nem a bankba tették hanem földbe ásták, hogy az idegenek ellen védve legyen. — A harmadik hagyomány szerint a faluval szomszédos Komolló határában volt a régi időkben Kamilló (király, fejedelem, vezér) vára, melyet egy másik, tőle mintegy 7 km-re fekvő Szacsva községben lévő várral alagút kötött össze. A hagyomány szerint midőn az ellenség megtámadta a Székelyföldet, a kis várak urai értékeiket ezekben a földalatti alagutakban ásták el. Mivel az egyes várak urai nem siettek egymás segítségére, az ellenségnek sikerült ezeket a várakat lakóikkal együtt külön-külön elfoglalni és megsemmisíteni. — Egy másik monda szerint Noé bárkája megakadt „ott, ahol Opra Mihály kertje van“ és három hordó tele arannyal süllyedt el a földbe. A kincskeresés megindulásához hozzájárultak még a faluban keringő népi megfigyelések, mely szerint a határ egyes részein, sőt a falu belterületén a kertekben is tüzet láttak fellobbanni Szentgyörgy-napján. Továbbá az egyik kuriális ház nagy kertjében (a mai Szentiványi-féle ház kertje) a népi hiedelem szerint a hely „nem volt tiszta“. A kertben jelek mutatkoztak. Az emberek éjjel jajgatást, kiabálást hallottak kiszűrődni a kert fái közül. Egy ízben egy almat vásárló brassói román ember a kertben levő nyílt filegóriában aludt. Amint elaludt, két katonatiszt és egy nő szelleme jelent meg előtte; ezek azt mondták neki: „Ez nem a te helyed, innen távozz el“. Erre az ember megijedt s az éj közepén beszaladt a faluba.

A közeli Dobolló és Nagypatak román községekben, a vegyes lakosságú Keresztvár községben a román lakosság ez időben szintén foglalkozott aranyásással; ez is serkentette a laborfalviakat a kincskeresés megindítására.

A fentieket ismerve, a falu egyik lakója, Balyka Mihály, midőn Szentgyörgy-nap éjjelén kékes tüzet látott fellobbanni, éjjelenként titokban ásni kezdett. Később segítségül maga mellé vette Opra (Dávid) Zsigát, akitel együtt folytatták az ásást. Opra azt álmodta, hogy egy kis öreg ember jelent meg előtte, aki kijelentette neki, hogy a kincs az övé lesz, mert „őt illeti meg“. Másnap éjjel egyedül dolgozva, meg is esendült ásója alatt egy üst, benne volt a kincs. Ekkor ismét megjelent előtte az álmában látott kicsiny öreg ember, s kérte a talált kincs felét. Az ásást végző Opra Zsiga ezt megtagadta, mire a kis öreg eltűnt, de vele együtt az üst kincs is. Ugyanehnek a kincskeresőnek egy másik alkalommal Dobolló községben végzett ásásakor, ásás közben egy repülő darázs jelezte, hogy a kincs „rossz kincs“. Ennek ellenére folytatták az ásást. Mikor ásójukkal elérték a kincset tartalmazó vasládát, egy női arc jelent meg, melynek szárnya is volt, karja is volt, s kezében karddal ezt mondta: „Ez nem a tietek!“ Erre eltűnt a látomány, de eltűnt vele együtt a kincset tartalmazó vasláda is.

A falu lakossága közben figyelmes lett a kincsásókra és lassan a kutatók száma megnőtt. 15–20 személy is bekapcsolódott a társaságba és bizonyos szervezet alakult ki közöttük. Vezetőjük az első időben a fent nevezett Opra Zsigmond volt. Maguk közül papot választottak (Veres Dávid), aki az ásások megkezdése előtt imát mondott, áldozatot mutatott be (l. alább). Az ásás eredménytelensége a társaságot arra késztette, hogy előbb a közeli falvak beavatottjaihoz forduljanak, s cigányok és román kuruzslók tanácsait, útmutatásait is kérjék ki. Később a távolabbi vidékekre is elmentek (Gyergyóba, kolozsmegyei községekbe) a tudós emberekhez, akik különböző tanácsokat adtak, hogy a kutatás eredményesebb legyen. Opra Zsigmond gyalog ment fel Kolozsvárra utasításokért. Jellemző a keresési láz szugesztív hatására, hogy a kincskeresésben a tanult, érettségivel rendelkező, ma Kolozsvárott lakó dr. O. P. is résztvett s vallotta a hiedelmeket.

A kincskeresés alkalmával a következő, hagyományosan kialakult szabályokat alkalmazták: Az ásás megkezdése előtt meg kell állapítani, hogy a hely és az ott található kincs jó-e vagy el van átkozva. Ennek következő a módja: a kutatás alá kerülendő helyen egy kis gödröt kell ásni, onnan becsukott szemmel oldalt fordulva, balkézssel egy marék földet kell kiemelni. A földet templomból hozott szentelt vízzel megöntözik s vásáron alkú nélkül vett fedeles cserépfazékba téve elássák a küszöb alá. Az elásó ez éjjel álmot lát. Ha álmában fehér, magyar ökör jelenik meg, a hely jó, ha pedig előreálló, hegyes szarvú, vad nézésű ökör, akkor a kincs elátkozott és azt nem szabad kutatni. A kutatás alá kerülő területet vagy a láng fellobbanása jelöli, vagy pedig kincskereső varázsvesszővel kutatják fel. A lángjelölte területen is az ásás megkezdése előtt a varázsvesszővel keresik meg pontosan azt a helyet, ahol az ásást meg kell kezdeni. A varázsvessző törpe vadrózsza ágából készült oly módon, hogy a bármely időben leszakított vessző ágait letakarították, a legfelső két elágazást hagyva csak meg. Így két Y alakú fácskát készítettek. A két fácskát egy-egy személy tartotta kezében úgy, hogy villáik egybekapcsolódjanak. Némelyek szerint a vesszők el nem ágazó részét, a szárát piros selyemcérnával körül kell tekerni. Mások szerint ez felesleges, mert csak babona. Amikor két ember a vesszőt a fenti módon összeérteti és az „érintkezés jó“, azok vonzódni kezdenek az elásott kincshez és akik kézben tartják, érzik a vonzás erejét, sőt kénytelenek a vesszőt követni. Egyesek szerint bárki veszi kézbe a varázsvesszőt, érzi a vonzást, mások szerint csak egyes kiválasztottak kezében kezd működni a pálcá. Az általam meghallgatott keresők közül többen erősítik, hogy ők ezt a vonzást érezték (Dávid Zsigmond, Hidi András, Daragics Ferenc), és a varázsvessző őket is vezetni tudta. Opra szerint a lusta emberek kezében nem működik jól a vessző, az „élesebb vérűek“ kezében jobban hat. A kincs felkutatásához igénybe vettek egy alkalommal egy Nagypatak községből hozott olyan román gyereket is, aki édesanyjának hetedik fiúgyermeké volt és bűvös szemeivel megláthatta a föld alá ásott kincset, ha előbb a két hüvelykujját fehér mákolajjal bekenték.

Az így megállapított helyen, amely nem volt elátkozva, megkezdhető az ásás. Az ásás megkezdése előtt a közülük megválasztott pap imát mondott, hogy ezzel a kincskeresőket óvja meg a kincset őrző szellemektől, nehogy a keresők nyomorékká váljanak. Ugyanezen okból a kincskeresők különböző védő tárgyakat hordoztak zsebükben, így pl. medvetrágyát, sasfejet, vagy pedig javasasszonyok készítette zsírral kenték meg a kezüket, stb. — Az ásás idején nem volt szabad beszélgetni, csak mikor pihenést tartottak.

A kincskeresésben résztvevőknek „jószándékúaknak“ kell lenniök, mert ellenkező esetben az ásás eredménytelen marad. Ezért székely furfanggal egymást próbára is tették. Így az egyik kereső kifényesített rézgyűrűt helyezett el a földbe, ahol ásni készültek. Megfigyelte azt a személyt, aki ottan ásott. Ez megtalálva az aranynak vélt gyűrűt, hirtelen elrejtette. Szomszédja, aki szintén nem volt beavatva a titokba, észrevette és kérte az osztozásra, majd a többiek előtt is felfedte, hogy szomszédja aranyat talált. Elhatározták, hogy a talált aranygyűrűt javasasszonyhoz viszik és további utasításokat kérnek. A próbát tevő eddig nem merte felfedni turpisságát, nehogy a reményükben csalatkozott felbőszült társai megverjék. Ekkor azonban megijedt, hogy a javasasszony esetleg őt kuruzsolja meg. Egyik társának elmondotta a talált gyűrű esetét, amelyet ő rejtett el azzal a céllal, hogy megállapítsa ki közülük a rossz szándékú ember.

Amikor a fentiek után sem került elő az áhitott kincs, akkor „áldozatot“ mutattak be. Ez a következőképpen történt: a kincskeresők az ásás helyét körülállották, magukat fonállal körülkerítették. Az ásott gödör fenekén tüzet raktak, felette üstben vizet forraltak. Egy kivitt fekete macskával a keresők nyakát körül járatták, megkörmöltették, azután az élő fekete macskát és egy fekete tyúkot a fővő vízbe beledobták. Az ásást vezető a tyúkhúsból evett, a macska gerincét pedig végig kellett rágnia. Azután a fonalat a gödör falára felerősítették és folytatták tovább az ásást. — A várt eredmény még mindig nem jelentkezett. Ismeretes volt az a hiedelem, hogy az elásott kincs felkeresése „emberéletet követel“. Ennek a hitnek Laborfalván az lett az eredménye, hogy az önként jelentkező H. J.-t felakarták áldozni. Csak a még idejében közbelépő csendőrség akadályozta meg az emberáldozatot.

A kincskeresők között elterjedt az a hit, hogy amikor az ásáskor megközelítik a varázsvesszővel jelzett vagy a hetedik gyermekkel láttatott kincset, az azt őriző *szellem* tovább viszi a föld alatt. Ezt jelzi a varázsvessző is és megmondja a látó gyermek is. A mozgás megakadályozására többfelé fordultak tanácsért a kincskeresők, de hiába. A kincseket ugyanis — a néphit szerint — az elrejtő és már meghalt személyek szellemei őrzik igyekezve megvédeni a felkutatás, feltárás, és még inkább az elől, hogy illetéktelen személyek vehessék birtokukba.

Úgy látszik, egyrészt a kincs továbbvándorlása miatti eredménytelenség, másrészt az a hiedelem, hogy aki a kincset megtalálja és a föld alól kiássza, életével kell fizetnie érte, a további kutatási kedvnek szárnyát szegte és mintegy három-négy évi keresés után abbahagyták a munkát. A kincsbe vetett hit azonban nem tűnt el és lehetséges, hogy egy hasonlóan nehéz gazdasági helyzet ismét megindítja a kincskeresők munkáját.²

SIMON KATALIN

Bronzkori telep Alsócsernátonban. A Székelyföld területén előkerült nagyszámú bronzkori szórványos és kincslelet arra mutat, hogy Erdélynek e részén a bronzkor folyamán virágzó műveltség volt. Azok a tényezők, amelyek hozzájárultak kifejlődéséhez éppen úgy megvoltak Háromszék területén, mint Erdély más részein.¹ Ezt mutatja a magyarósi bronzkard, a zabolai bronztőr, a gelencei és kálnoki bronz szárnyasbalták, valamint a bölöni, a málnási és a zágoni Cseremás és Metehegy bronzkincse. Ezek a bronzkori tárgyak a véletlen révén kerültek felszínre, mint gyűjtélékes és kincsleletek. A települési nyomok és temetők, amelyek csak elenyésző számban vannak nyilvántartva s jórészt még nincsenek felkutatva,² mind virágzó bronzkori kultúra mellett tesznek tanúbizonyságot.

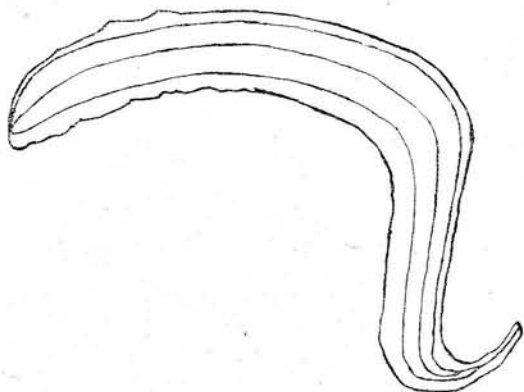
Ezt a tényt igazolja az alsócsernátoni bronzkori telep, amelyről Haszmaun Pál alsócsernátoni tanító jelentése alapján értesültem. Ő 1944. július havában jelentette, hogy Alsócsernáton községben edénytöredéket, valamint egy bronzsarlót találtak. A bronzsarló Nánássy Elemér földbirtokos földjén

² Fenti feljegyzéseim kiegészítik mindazokat a gyűjtéseket, amelyeket eddig a Székelyföldről közöltek [vö. Ethn. VIII (1897), 296–8. — EM. 1943. 46–52]. Különös figyelmet érdemelnek az áldozati szertartásra és a varázsvessző alkalmazására vonatkozó adatok.

¹ Roska Márton, A Székelyföld őskora. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Kvár, 1929. 279–280.

² Asztalos Miklós, Történeti Erdély. Bp., 1936. 102.

került elő. A földbirtokos tulajdonában még volt ugyanarról a helyről egy kis korongolatlan csésze, valamint egy szűrő-edény töredéke. A határnak Nyírtető néven ismert részén terül el az őskori telep. A telepet északon öszvér-út, nyugaton a Szőlőtető nevű erdő, délen a Gálpatak határolja; keleten lankás területet találunk. A telep dombos emelkedésen terül el, amelyet északon, keleten és délen sánc vesz körül. A sáncvonulat északon és délen még ma is jól megfigyelhető. Az emelkedés a teleppel együtt a Szőlőtető nevű erdőrésszhez egy kis nyakirésszel kapcsolódik. A felszínen nagyszámú bronzkori cseréptöredékeket találtam. — Ettől a területtől nem messze terül el az Ördögárka nevű domb. Ennek a dombnak a déli, kiugró részén szintén őstelep nyomát találtam.

A telepen talált fenti sarló-fajta elég nagy számban fordul elő Székelyföld területén nemcsak szórványosan, hanem kincsleletekben is; nagyszámú előfordulása fejlett földművelésre mutat.³ Az ú. n. erdélyi típusú sarlók közé tartozik.⁴

Hasonló sarlókat közül ROSKA MÁRTON a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből a csikbánfalvi és málnási bronzkincsből,⁵ valamint HAMPEL JÓZSEF a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.⁶

Az alsócsernátoni bronzkori telep a szakirodalomban jóformán ismeretlen. ERŐSS JÓZSEF felsorolja az őskori telepeket Háromszék vármegye területén, de az alsócsernátoni nyírtetői telepről nem tesz említést.⁷ ROSKA a nagyenyedi Bethlen-kollégium Múzeumában látott Alsócsernátonról bekerült őskori tárgyakat, amelyek a Nyírtetejéről kerültek el: „A NBKM-ban a Nyírtetejéről 1893. szám egyenes fokú zöldkő trachyt fejsze és 1894. sz. rézkori, enyhén csónakos bazalt balta, 1893–98. sz. alatt bronzkori cserepek és kőfejsze élek”.⁸ Alsócsernáton az általa közölt térképen, ahol a bronzkori

³ Párvañ V., *Getica*, 1926. 294.

⁴ Roska Márton, i. m. 280.

⁵ I. h. 48. és 51. kép.

⁶ A bronzkor emlékei a Magyarhonban, 15. tábla 4, 5.

⁷ Háromszék telepedési története: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Kvár, 1929. 124.

⁸ Roska, Erdély régészeti repertórium. I. Óskor. Kvár, 1942. 17, 340. 1. 15. sz. térkép.

telepeket sorolja fel, nem szerepel.⁹ Ennek a telepnek, valamint a jövőben feltárandó más székelyföldi bronzkori telepek rétegződési időrendjének a megállapítása mérvadó lenne a háromszéki bronzkori műveltség időrendi kialakulása kérdésében.

SZÉKELY ZOLTÁN

György deák, XVIII. századi kolozsvári könyvkötő. Már HERPEI JÁNOS a XVIII. századi kolozsvári könyvkötőkről szóló egyik közleményében egy DEBRETZENI GYÖRGY DEÁK néven emlegetett compactorra, azaz könyvkötőre vonatkozó, 1736–1738-ból való adatokat idéz [EM. 1942. 478]. Ugyanő ennek személyét megkülönbözteti egy ugyane tájt Kolozsvárt dolgozó hasonló nevű typographus személyétől.

Ez időtájban azonban nemesak ezekről a kolozsvári nyomdász György deákra vonatkozó adatokról tudunk. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában többek között van egy olyan számadáskönyv is, amely egy másik, kolozsvári György deákra vonatkozó adatot őrzött meg. E számadáskönyv — KELEMEN LAJOS szíves felvilágosítása szerint — a korában jelentős kolozsvári unitárius könyvnyomdász, KMITA JÁNOS lengyel származású feleségéé, a WILHELM CHRISTERLIÉ volt. A XVII. század végétől a következő század végéig terjedő bejegyzések közül természetesen csak a XVIII. század elejiek egy része származhatik tőle (ezek között vannak lengyel nyelvűek is), a többiek valószínűleg a nyomda későbbi tulajdonosaitól vagy vezetőitől valók. E bejegyzések közül idézem a 86b levélről egy személyében ismeretlen beírótól származó következő sorokat: *A(m)lo 1741. 16. Marty | György Déák(na)k Compactor | nak attam hitel(en) 2. hetig | 21. Colloquiumot ad 14. fl. 2 „, 94 | 28. Marty attam ismet | 7. Colloquiumot ad 14 „ — „, 98 | 8. Benitzkit ad 12 — „ — 96.* — E bejegyzés szerint tehát az ismeretlen bejegyző egy *Colloquium* címkezdetű kiadványt és alighanem BENICZKY PÉTER Magyar rithmusok című munkájának valamelyik kolozsvári kiadását, esetleg éppen az 1729-ben megjelentet, adta részben hitelbe György deák könyvkötőnek. Ez a könyvkötő is nagy valószínűséggel azonos lehet a HERPEI említette Debretzeni Györggyel. Ha ez így van, akkor ebből nyilvánvaló, hogy ez a könyvkötő, aki neve után ítélve Debrecenből került ide, még az 1740-es évek elején is itt dolgozott, tehát nemesak futóvendég, vándorlegény volt, hanem meg is állapodott Kolozsvárt. György deák könyvkötőmester Debrecenből való származásának megállapítása azért érdekes, mert Debrecennek valóban országos híru könyvkötő-művessége volt. Minthogy pedig a debreceni könyvkötő-céh remekdarabjait a céh-intézkedés értelmében a debreceni református kollégium nagykönyvtárának kellett megőrzés végett átadni, ott olyan páratlan értékű magyar könyvkötés-gyűjtemény keletkezett, melyhez fogható — tudomásom szerint — egyetlen városnak sincs. Ha majd egyszer e gyűjtemény teljes feldolgozása elkészül és előkerülnek erdélyi könyvtárainkból a régen híres kolozsvári könyvkötőműhelyekben készült kötések is, talán kimutathatók azok a hatások, amelyek az erdélyi könyvkötő-művészetet Debrecen részéről érték. Addig csak egy-egy olyan név, mint a György vagy Debretzeni György deáké vagy egy-egy ma Erdélyben őrzött remekbe készült könyvkötés sejtet meg velünk bizonyos összefüggéseket Kolozsvár és Debrecen könyvkötő művészete között.

Arnyir, Dércser. A címszöbeli két helynév közül az első a szolnokdobozkai Szék 1696-ból ismert helynevei között szerepel [SzolnDobMon. VI, 423]. Magam ezt összetett helynévnek tartom az *al+nyir* köznevünk összetételének.

⁹ I. h. 340. l. 15. sz. térkép.

A keleti magyar nyelvterület történeti helynévadatai között a nagyon gyakori *Alszeg* mellett ugyanis ismerünk *Alerdő*, *Alhegy*, *Aljáró*, *Almező*, *Alrét* és *Altíz* helynévalakot is, tehát egy **Alnyír* helynévösszetétel egészen megszokott képződmény volna. Az *Arnyír* alak előtagjában végbement $l > r$ változás a második tag végmagánhangzójának hatására a rokonhelyi képződésű folyékony hangok (l, r) egyszerű cseréjével magyarázható.

Ugyanígy alakulásnak tartom a címszóban második helyen álló helynevet is. Erre a marostordamegyei Mezőmadarásról ismert helynévre vonatkozólag a következő történeti adatokat sorolhatom fel: 1747: „A *Dércser* oldalban“ (szántó) [ENMLt. Gr. Bánffy Nemz. It.]. 1756: „A Tontul a' *Deltsel* oldalán“ (ua.) [A marosi ref. egyházmegye It.]. 1781: „A *Délsen* oldalán“¹ (ua.) [ENMLt. Br. Henter It.]. E három adat közül a legelsőben olvashatót tartom az eredeti helynévalakhoz legközelebb állónak. T. i. magam e helynév eredeti formájául a **Délcsér* alakot tekintem. Ebből éppen úgy az (l, r) folyékony hangok egyszerű cseréjével lett *Dércser*, mint az **Alnyír*-ből az *Arnyír* vagy az *Alsóága* helynévből az *Arsága* [vö. ez utóbbira nézve EM. 1945. 112]. A *dél* köznévvvel összetett helynév-alakulás ugyan meglehetősen ritka (*Délkút*, *Délszeg*), de egészen szabályos alakulás. — Ami aztán a *Dércser*, *Deltsel* és *Délsen* alakváltoztatást illeti, ezeket a már átalakított és szokatlanságában értelmetlenné vált *Dércser* további elalaktalanodásának tartom. Ez utóbbi helynévalakot t. i. már sem a népsem a hallás után író forrásszerkesztő nem érthette és így kerülhetett be a forrásba e két értelmetlennek tetsző alak. Ezek közül a *Deltsel* bátrán *Délsel*-nek is olvasható; ebben az esetben a folyékony $l : r$ hang cseréjéről, csak hogy éppen ellenkező irányú, előreható hasonítás révén keletkezett cseréjéről van szó.

Antartígy. 1803-ban a szolnokdobokai Kozárváron említenek egy ilyen nevű erdőt. E helynevet alighanem román szájról jegyezhették le; első magyar alakja alig két évtizeddel előbből, 1781-ből így maradt ránk: „az *Antal Tölgye*“ (erdő) [A dési ref. egyházmegye It.]. 1831-ben is említenek egy *Antal tölgye* nevű erdőt [Ref. egyházközség It.]. Az *Antaltölgy(e)* alakból az *Antartígy* a folyékony hangok (l, r) felcserélésével és $ö : i$ hanghelyettesítéssel román szájon keletkezhett, habár ez esetben inkább $ö : e$ vagy esetleg $ö : ä$ hanghelyettesítést várhatnánk.¹

Ugyane község múlt századi helynévanyagából ezeket az adatokat ismerem: 1869: „az *Antalvölgy*“ (erdő), 1886: „Az *Antal völgy* alatt“ (kaszáló) [uc.]. Valószínűnek tartom, hogy ez az *Antalvölgy* helynév csak az előbbi *Antaltölgy(e)* helynévből alakulhatott akkor, mikor a folytonos erdőirtás során a kérdésben forgó terület erdejét is kiirtották, s így új szemléleti alaptól indulva ki, az eredeti alakot is megváltoztatták.

Bányabükk. Ennek a Kolozsvár és Torda közötti útvonalon fekvő, ma terdaaranyosmegyei községnek nevét KNEIENZA ISTVÁN nyilván csak azért értelmezhetette a *bánya* és *bükk* (~ *bikk*) szó összetételeként [Magyarok és románok. I. köt.: A Magy. Tört. Int. Évk. 1943. 284], mert a helységnévnek legelőször *Banabyk* alakban előforduló név-változatából indult ki, és nem vette tekintetbe a vele közel egykorú, az első középkori említés után jó ideig kizárólagos, más magyarázatra utaló alakokat. A szerintem helyes magyarázathoz szükséges középkori adatokat itt sorolom fel: 1297, 1441: *Banabyk*. 1441: *Banibyk*. 1332–37, 1358, 1362, 1377, 1391, 1414 körül, 1453, 1495, 1503, 1521:

¹ Pl. *bölcső* ~ *belcieu*, *szókés* ~ *seikeci*, *ütköző* ~ *ütcăziău die zar*, *vőfély* ~ *veifii* [Márton Gyula. A rumén nyelv atlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga: Az ETI. Évkönyve 1940–41. 127 kk. és kny.].

Banabyky. 1339, 1350, 1382/1407, 1439, 1461: *Banabiky*. 1428: *Bánabyke*. 1465, 1521: *Banyabyky*. 1416: *Magiar Banabyke, Olah Banabyke*. 1432: *Magyar-banyabiki* et *Volachbanabiki*. 1446: *Magyarbanabyky*. 1500: *Magyarbanabyky* et *Olahbanabyky*. 1504: *Magyar et Olah Banabyki*. 1523: *Magyarbanyabyky, Olahbanyabyky* [CSÁNKI V, 331–2]. Még később, a fejedelemség korának elejéről, 1589 tájáról is *Banyabikj* alakot ismerünk [JAKÓ ZSIGMOND, Erd. Tört. Adatok V/2. 55]. — Ezekből az adatokból a következő megállapításokra juthatunk: 1. Az előtag 1432-ig kizárólag *Bana-*, sőt még azután is leggyakrabban ilyen alakú. Ez olvasható *Bána-* és *Bánya-*nak is. 2. Az utótag az első említést és még két adatot kivéve *bike* ~ *biki*-nek olvasandó, tehát birtokszemélyragos alak. 3. A kétségtelenül csak *Bánya*-nak olvasható alak először későn, 1432-ben jelentkezik. Éppen ezért már a személyragos forma miatt is valószínűnek tartom, hogy a helységnév előtagja az első települő vagy egyáltalában a település birtoklástörténetében valamiképpen jelentős *Bána* nevű személyre utal, s így e községnév nem a *bánya* köz-, hanem a *Bána* személynévvel alakult. Ez a személynév a végső eredményében mongol eredetű *bán*, egyik kihalt jelentésében 'dominus' jelentésű köznévknek -a kicsinyítőképzős származéka, olyan tehát, mint a *Balázs*-ból a *Balassa*¹. *Bána* nevű személyt először 1228-ban éppen Erdélyben hallunk emlegetni abban az oklevélben, amelyben II. Endre a felesége, Gertrud megölésében részesnek tartott Simon bántól elvett Gyeke és Széplak körüli birtokokat a Losonci Bánffyak egyik ősenek, Dénes fia Dénes tárnokmesternek adományozza. Az adományozás folyamánként tartott határjárásban említik kétszer is *Bána* olv. *Bána* nevét [Bánffy Okl. I, 3–7]. De találkozunk e személynévvel a magyar nyelvterület más pontjain is. Így például mindjárt 1248-ban a vasmegyei várjobbágyok között is egy „*Bána* de Gely” szerepel [ÁrpÚjOkm. VII, 270. — A többi adatra nézve l. még az EtSz. I, 268 és azt ott idézett helyeket].

Amíg a *Bána* személynév a használatból ki nem vészett, megtartotta *n*-es alakját, de kivesztével meguyílt a lehetőség arra, hogy népetimológiával a *Bánabik(k)i* ~ *Bánabik(k)e* helységnév előtagja, nyilván a *bánya* köznévre való tekintettel, *ny*-es alakká váljék (Alighanem elősegítette ezt a változást a XV. század elején itt is feltűnő románság jelenléte is). Az utótag *bike* ~ *biki* alakjából csak az újabb korban fejlődhetett a személyrag nélküli és ajakhangúsodással keletkezett *bükk*-ös változat. Az első így olvasható adatot 1646 tájáról idézhetem: *Magiar Bánabik* [OL. Kolozsmonostori konv. 26. Urbarium], de 1715-ben is írják még *Banyabik* alakban [Uo.]. A személyragosnak olvasható írott alak középkori szívós élete feltétlenül eredetileg birtokos összetételű személynévi helynévre utal.

Úgy vélem egyébként, hogy esetleg már CSÁNKI DEZSŐ is gondolhatott valami ilyenféle eredeztetésre, mikor az itt vizsgált községnévre vonatkozó adatok elé óvatosan a *Bán(y)abik(i)* címszót írta.

Csikszó, Csukszo, Tyikszeo. A szolnokdobokai Vasasszentiván történeti helynevei között 1757-ből egy *Tyikszeo*, 1864-ből egy *Csikszó* alakút látok [SzolnDobMon. VII, 72]. A marostordamegyei Mezőpanit egyik 1678-i összeírásának 1773-ból való másolatában meg többek között ezt olvasom: „A *Csukszo Farkában*“ (sz.) [ENMLt. Gr. Toldalagi lt. Paniti conscr.]. Ugyanennek a mezőpaniti forrásnak más helyén nemcsak ezt a helynevet olvasom

¹ A nagyon gyakori *Bán* személyn- és helynévnek a *Bána* alakon kívül még a következő kicsinyítőképzős származékait ismerjük: *Bánd(i)* ~ *Bánd(u)*, *Bánk*, *Bánkó*, *Bánkos(?)*, *Bánus* ~ *Bános*, *Bánsa*, *Bánca(?)* [L. részben az EtSz. I, 268].

Tyükszo alakváltozatban, de ugyanilyen előtagú összetételeket is látok [*Tyükszobeli erdő*, *Tyükszófő* (~ *fű*), *Tyükszó-oldal*, *Tyükszópad(ja)*, *Tyükszótető*]. A mezőpaniti *Csükszo* ~ *Tyükszo* alakpár útmutatása alapján a vasasszentiváni *Csükszó* előzményeül is a *Tyükszeo* tekinthető. Minthogy innen 1326-ból valóban egy *Tyukzouberke* nevű erdőt ismerünk,¹ nyilvánvaló, hogy ennek előtagja lehetett a későbbi két helynév eredetibb alakja. Ez a *Tyükszónak* olvasandó helynév *tyúk* (~ *tyik* ~ *tik*) és kihalt *ászó* köznevünk összetételéből alakult olyanformán, mint a régebbi *Nyáraszó, *Berekaszó*, *Boraszó*, *Nagyaszó*, *Száraszó*, *Szikaszó* helynévből a mai *Nyáraszó*, *Berekszó*, *Borszó*, *Nagyszó*, *Szárszó*, *Szikszó* és társai [MNY. VIII, 391, EM. 1945. 117–8].

A *Tyükszó* ~ *Tyükszó* < *Tyükszó ~ *Tyikaszó változás tehát kétségtelenül magyar szájon a második nyílt szótagban lévő rövid magánhangzó kiesésével keletkezett. Az 1757-i vasasszentiváni *Tyükszeo* alakot azonban már egy román szájon átalakult *Tíkseu-féle helynév hallás utáni durva átírásának tartom. Ennek tekinteném az 1864-ből ismert *Csükszót* is, ha nem gondolkodtatna meg az, hogy VASS ILONA éppen ezen a területen, az ide közeleső Szépkényerűszentmárton magyar népryelvében a *ty* > *cs* változás következő érdekes példát figyelte meg: *boroscsán* (< *borostyán*), *fergeccsü* (< *fergettü*), *kárcsos* (< *kártjos* 'faedény'), *sikoccsu*, (< *sikottyu*), *csukház* (< *tyúkház*), *gacsa* (< *gatya*) [Magyar Népryelv III (1941), 401 kk.]. Valószínűnek kell tehát tartanom, hogy az 1757-i *Tyükszeo* és az 1864-i *Csükszó* kezdőhangja között ugyanolyan lehet a viszony, mint az előbb felsorolt köznevi példák *ty*-s és *cs*-s alakjai között. Lehet azonban az is, hogy az értelmetlenül vált helynév kezdőhangjában minden ilyen hangtörvényszerű változás nélkül hangserével keletkezett a másodlagos, *cs*-s alak.

Élő erdő, élő föld, élő ok. Közelebből az *élderdő* értelmezésekor [EM. 1945. 262–3] sajnálatosan elkerülték figyelmemet azok az okleveles adatok, amelyek TAGÁNYI KÁROLY hatalmas kiadványában, a Magyar Erdészeti Oklevéltárban található. Itt egyebek mellett nemcsak hogy az enyémnél egy háromnegyed századdal régebbi, 1569-ből való adat is olvasható,² hanem ezen kívül még három olyan XVII. századi, mely a tölem idézett, akkor régiségre nézve elsőnek tartott adatot korban megelőzi [L. i. h. I, 176, 302–3, 323, 325]. Minthogy ezek az adatok az ungmegyei Csicsér (1569), a sárosmegyei Kiskörösfő (1610), a borsodmegyei Diósgyőr (1613) és a gömörkishonti Pelsőc (1615) határára vonatkozó okleveles anyagból kerültek elő, a tölem már idézett fejtegetéseimben felsorolt erdélyi és a TAGÁNYI forrásában található aranyoszéki adatokkal (1640, 1733) együtt jó bizonyíték arra, hogy az erdőközösség intézményével egyidőben Erdélyen kívül legalább is a Felvidék és Kárpátalja említett pontjain nemesak az erdők közös használatának szokása, hanem maga az azonos nyelvi megjelölés is élt.³

¹ SzolnDobMon, VII, 129. — Nyilván ugyanezt az adatot közli ugyanez a munka előbb (72. l.) *Tyükszóberke* (*Tyukzouberke*) alakban. Az első természetesen értelmezéses átírásnak, a ( )-ben lévő a forrás pontatlan idézéséből keletkezett alaknak tekintendő.

² „Élő erdőnek hadtuk — mondja az ungmegyei Csicsér erdőrendtartóának 11. pontja — az Orsuját és a Nyirest és a Felsőerdőt, de úgy, hogy az tölgyfáját az élő erdőből is ne legyen szabad senkinek Kapossá hordani, hanem magok szükségére“ [i. h. I, 176].

³ A közös erdőlésre még egy újabb adatot is olvastam egy 1772-ből való vallatásban [L. a Gergely Bélával együtt kiadott dobokai völgyi helynévanyagban: Az Erd. Tud. Int. Évkönyve. 1944. 351 és kny. 15]. — Az aranyoszéki adatokat l. Tagányi, i. m. II, 440 kk., 675.

De természetesen nemcsak az erdőt *élték* őseink, hanem más gazdasági területeket is. Háromszékből két olyan XVI. századi okleveles adatot is ismerünk, amely *élföld*ről beszél [1581. BARABÁS SAMU, Székely Oklevéltár 319–1583. Cs. BOGÁTS DÉNES, Háromszéki Oklevél-szójegyzék: ETF. 163. sz. 31]. Mindkét adat esetében a falu közösen használt földjéről van szó. Egy 1804-ből Kápolnás- és Szentegyházasoláhfalu (Udvarhely m.) erdeinek állapotjáról szóló jelentésben meg a két falu tanácsa „*élő okukra szolgáló szabad közönséges erdők*” pusztításáról, erőszakos foglalásáról emlékezik meg, holt az kívánnák, hogy erdeik fái a helységbeli lakosok „*élő okára szolgáljanak, földje pedig, vagyis erdeink alja a barmaink közlegeltetésére maradjon*” [Tagányi, i. m., II, 858–9]. Ez az *élő ok* kifejezés a forrás más részében olyan sokszínű jelentést kap, hogy értelmezése egyáltalában nem könnyű.

Kíváncsiak lehetünk, hogy a magyar nyelvterületnek valamelyik pontján ismeretes-e még az *élő erdő*,¹ *élő föld*, sőt esetleg az *élő ok* kifejezés is, vagy pedig a földközösség ősi formáinak eltűntével ezek is kivesztek a népi szókincséből.

Haparnyak. A szolnokdobokai Szászsombor 1754-ből való helynevei között olvasom a címszóbeli alakot [SzolnDobMon. VII, 167]. Ugyanabban a kiadványban 1864-ből ezeket az adatokat látom: „*Hoportak*, ol. *Hopirtyok*, kaszálló” [i. h. 168]. E két utóbbi adat közül az első a magyar, a második a román népnyelvből lejegyzett alak.

A címszóbeli helynév helyes magyarázatához előbb a későbbi alakok megvilágítására van szükségünk. Ehhez hozzásegít BAKÓ ELEMÉRnek egyik nemrégiben megjelent nagyon meggyőző fejtegetése [Egy magyar szócsalád: hopp, hopores, hömpölyög, hederít: MNnyv. IV (1942), 51 kk.] BAKÓ ugyanis kimutatta, hogy a régiségből és a bukovinai meg a moldvai magyar népnyelvből ismert *hop* ~ *hopp* 'apró földescmó, bucka, domb' köznévknek egyebek mellett *-r+-cs* és *-r+t~ty* képzős származékai is vannak (*hopores*, *hoport* ~ *hoporty*). E származékok közül kétségtelenül a *hoport*-nak *-k* többes jellel ellátott alakját őrizte meg a fennebbi magyar *Hoportak* és a *hoporty* ugyanilyen jeles formáját a román *Hopirtyok*; ez utóbbi alak esetében azonban vagy már a magyarban vagy a románban a magánhangzó-állományban elhasználással kapcsolatos hangváltozás történt. Úgy látszik tehát, hogy a marostordai Magyarpéterlaka, Nyárádszentmárton, Szabéd és Vadad határából ismert *Hoportyok* helynévalakból [vö. Nyr. II, 332, 382, 428, XLVI, 246]² kikövetkeztethető *hoporty* köznévk mellett az erdélyi népnyelvben lehetett *hopirty* változat is. Éppen ezért nem tartom valószínűnek azt, hogy a *Hoportyok* esetében nem többes jellel ellátott alakról, hanem egy *hoportyok* köznévről volna szó [vö. erre nézve HEFTY GYULA ANDOR, Nyr. XI, 211 és BAKÓ, i. h. 64]. A *hoporty* és nem a *hoportyok* alak mellett tunúskodik a háromszéki Oltszemről idézhető *Hoportyástartomány*a helynévként is,³ mert ennek elő-

¹ Megjegyzendő, hogy az *élő erdőtől* meg kell különböztetnünk az *eleven erdőt*. A kettő közti különbségre rámutat ez a szolnokdobokai Sátoralja (eltűnt) községre vonatkozó vallatásból való részlet: „... ezen faluhelyet *eleven erdőből* irtották-e, vagy nem” [SzolnDobMon. VI, 76].

² A kefelevonati javításakor folytatólagos levéltári kutatásom eredményeképpen a Nyárádszentmártonról már 1772/1812-ből és 1798/1812-ből, Vadadról meg 1772/1812-ből előkerült a *Hoportyok* helynévként egy szántó- és kaszálóterület neveként [ENM. Hilibi Gál-gyűjt. Conscr.].

³ Vö. Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 66

tagja nyilván a *hoporty* köznévi *haporty* alakváltozatának -s képzős formája. A szabédi *Hoportyok* közléséhez KRIZA JÁNOS hozzáfűzte a „dombos oldal“ megjelölést, s így ezt bátran olyan suvadásos, dombocskától felszabdalt hegyoldalra vonatkozó földrajzi névnek tekinthetjük, mint amelyeket az országszerte előforduló *Dombok* és *Halmok* helynévvel is jelölnek. A *Hoportak* ~ *Hoportyok* ~ *Hopirt yok* helynév jelentése is nagyjában ugyanaz, mint előbbi két, a mai köz- és irodalmi nyelv szokincséhez tartozó köznévből alakult társáé.

Az 1754-ből idézett *Haparnyak* nemcsak nyiltabb magánhangzós állapottáért, hanem a *t* ~ *ty* képző helyén álló *ny* eleméért is érdekes. Ezt ugyan a rokonhelyi képződésű *ty* és *ny* ejtésbeli felcserélésével, vagy a tollbamondás után író vagy másoló forrás-szerkesztő, illetőleg forrás-felhasználó változtatásával is magyarázhatjuk, nem lehetetlen azonban egy más értelmezés sem. A szászszombori magyar népi nyelvben élhetett a *hoport* ~ *hopirt y* mellett egy -*r*+*ny* képzővel alakult *hoporny, illetőleg egy belőle a-zással fejlődött *haparny tájszó is (ez a község éppen a középerdélyi a-zó terület-hez tartozik), de a három alak küzdelméből a XIX. század közepére a *Hoportak* : *Hopirt yok* helynév-adatban megőrzött alakváltozatok kerültek ki győztesen. Addig is tehát, amíg a *hoporny ~ *haparny tájszóra több köz- vagy legalább helynévi adat elő nem kerül, csak mint valószínűséget kell e két alakváltozatot nyilvántartanunk, a címszóbeli helynévnek a *hop* rokonságába való tartozását azonban kétségtelen ténynek tekinthetjük.

Holtyerág. A szolnokdombokai Vasasszentiván történeti helynévkincsében a következő, első pillanatra értelmetlennek látszó helynévadatokra bukkan-tam: 1730: *Holtyerak*, 1757, 1864: *Holtyerág*, 1781: *Holtyerág* erdő [SzolnDob-Mon. VII, 72]. Mihelyt megláttam azonban az idézett forrásban az 1622-ből idézett „*Hollokerek* rét“ adatot, a helynév származása is megvilágosodott. Feltehető, hogy a helynév elalaktalanodása már magyar szájon megindult úgy, hogy az összetétel elhomályosultával a második nyíltszótagbeli magánhangzó kiesett, s így *Holkerek keletkezett. E helynévalakot a magyar lakosság természetesen leggyakrabban -*be*, illetőleg -*ben* ragos alakjában használta, és így nyilvánvalóan *Holkeregbe, illetőleg *Holkeregben hangalakkal ejtette. Ebből az értelmetlenné torzult alakból a XVIII. században már egyre kevesbedő magyar lakosság is elvonhatott egy *Holkereg tövet. Ez után a román lakosság ajkán ezen a jellegzetesen jésítő területen **Holk'ereg* > *Holtereg ~ *Holterag-gá alakult éppen úgy, mint ahogy az ugyane megyéből való, Szászszomborhoz közeleső Somkerék község nevének utótagja hasonló fejlődéssel ilyenformára változott; a szóbanforgó község nevét még az újabb román helységnévtárak is a nyilvánvalóan magyarból származó alakjában írják. Az idetartozó adatok ezek: 1808: *Szintyereág* [Lipszky, Rep.], 1831: *Szintyerág* [Consignatio Transilvaniae], 1839, 1877: *Sintyera gu*, *Szintyera g* [Lenk, Lexikon IV, 78], 1877: *Sintyereagu* ~ *Sintyera gu* [Dvorzsák, MgHnt. 632], 1899: *Szintyera gu* [B. L., Az Erdélyirészek Helységnévtára], 1909, 1922: *Sintyera g* [Moldován—Togan, Dictionarul. — Martinovici—Istrati: Dictionarul].

Az első, 1730-i okleveles adatból úgy látszik, hogy a vasasszentiváni magyarság a XVIII. század elején még visszakölcsönözte a román ajkán elváltozott jésült formát, s az addig használt *Holkerek meg a román *Holterag alakkeverésével *Holtyerák* formában használta. A később román többségű, ma teljesen román faluban azonban hamarosan a román alakváltozat vált kizárólagossá; ezért találunk a későbbi okleveles adatok között mind román ajkán elváltozott formájú helynév-alakokat.

Ravaszklik. Alsófehér megyének valószínűleg még a középkorban eltűnt helyeégei között egyet 1439-ben így említene: „*Rawazlyk* alio momine Hylie“ [ICZKOVITS EMMA, Az erdélyi Fehér megye a középkorban: Település- és népi-ségtörténeti értekezések. 2. sz. Bp., 1939. 56]. A községnév másik alakját egyebek mellett egy 1323-i oklevél *Hylerteluke* adata őrizte meg [i. h.]. Ez alak előtagját ICZKOVITS a régiségből ismert *hillérkedik* 'ravaszkodik' szóból magyarázza, a *Ravaszklik* előtagjában pedig személynevet lát. Ha a helynév *Ravaszelke alakú lenne, csak ezt az értelmezést tarthatnók helyesnek, de így az erdélyi helynévkincs ismerete alapján inkább arra gondolhatunk, hogy itt az előtagban *ravasz* köznevünk a régiségben nagyon gyakori, ma azonban már kihalt 'róka' jelentésével szerepelhet. Nemcsak az erdélyi, de az egész magyar nyelvterületről számos *Ravaszklik* ~ *Rókaljuk* helynevet tudnék felsorolni a sok *Borzlik* ~ *Borzlyuk* adat mellett [vö. MNy. XXXV, 260, XXXVII, 31–2, XXXIX, 323–4, EM. 1942. 562]. A helynévadáskor szerepet játszó szemléletre gondolva, nehéz feltennünk, hogy egy *Ravasz* nevezetű birtokos települését li knak, azaz lyuknak nevezték volna el. Valószínűbb az, hogy a szemlélet egy rókaljukakkal tele helyből indult ki, s az eredetileg így alakult helynév vált a középkori *Hillértelke* név-párjává. Az előtag személynévi eredete ellen talán az is felhozható, hogy mivel a *lik* ~ *lyuk* ~ *juk* szónak a régiségben és a mai népnelvben is van 'culus, anus; arschloch' jelentése is, az ilyen félreértésre okot adó személynévi helynév-alakulás még a középkor sokkal természetesebb, mindent nevéen nevező világában is meglehetősen valószínűtlen, míg a 'róka' jelentésű köznévvel való helynév-adás, egészen gyakori, szokásos szemlélet eredményének tartható.

Tyiszoris ~ **Tyiszorus.** A szolnokdobokai Nagydevecser történeti helynév-adatai között 1807-ből ilyen helynévadatokra bukkantam: „*In gura Tyiszorisuluj. In gura Tyiszorusuluj. Pe Tyiszorus*“ [ENMLT. Gr. Bánffy nemz. lt. Bánffy Gy. conscr.]. E helynevek kétségtelenül román szájról kerültek bele a tölem használt forrásba. Itt tehát egy magyar helyesírással lejegyzett román *T'isoris* ~ *T'isoruș* helynévről van szó.

E helynévalakok megfejtéséhez Nagydevecser történeti helynévkincséből a következő XVIII. századi adatokat jegyeztem ki: 1701: „az *Köszörüs* nevű Völgy felett való Erdő“. 1713: „az *Köszörüs*ben (szántó). a *Köszöruson*, a *Köszörüs* torokban (ua.). a *Köszörusön* fen a berczen“ (ua.) [i. h. Br. Wesselényi lt.] 1754: *Köszörüs* [Szoln. Dob. Mon. III, 309]. 1771: „Az *Küszürüs*ben. *Küszürüsön*“ [A dési ref. egyházközség lt. C 19/6]. 1778: *Köszörüs* (erdő) [ENMLT. Gr. Bánffy nemz. lt. Fasc. 15 No. 20]. — A magyar helynév keletkezési kora azonban jóval korábbra tehető. 1347-ből ugyanis ezeket az oklevele adatokat ismerjük: „... in silva in loco *Kuzureused* vocato / silva... in loco *Kuzurusedfey* vocato“ [AnjOkm. V, 138; idézi Kisdevecsernél Szoln. Dob. Mon. III, 299 is]. E két adat *Küszürüséd*(feji) ~ *Küszüreüséd*(feji) alakban olvasandó és így e helynév nyilván a *köszörü* ~ R., N, *küszürü* köznevünk és kihalt *séd* 'folyócska' szavunk összetétele révén keletkezett. A *Küszürüséd* olyantéle kisebb folyóvízre, később esetleg csak időszakos vízfolyásra vonatkozhatott, mint az újabbkori erdélyi helynévkincséből több helyről is ismert *Köszörü(s)-patak(a)* ~ *Küszürü(s)patak(a)* vagy *Köszörüs* ~ *Küszürüs* helynév. Az ilyen vízfolyásokban a hegyipataktól lehordott kőanyagból a lakosság sok *köszörükő* nek alkalmas kődarabot szedhetett. A helynévadás tehát ebből a szemléleti alaptól indulhatott ki.

Az előbb idézett román adatok közül a *Gura Tyiszorisuluj* ~ *Tyiszorusuluj* (∘ : *Gura T'isorisuluj* ~ *T'isorușuluj*) az 1713-ból fennebb idézett magyar *Köszörüstörök* (∘ : *Küszürüstörök*), a *Tyiszorus* (∘ : *T'isoruș*) pedig természetesen az 1701-től ismert *Köszörüs* (c : *Küszürüs*) román szájra át-

került alakja lehet. Minthogy az 1347-i és az 1771-ből való adatok tanúsága szerint a magyar népnyelvben az itt vizsgált helynév kétségtelenül *Küszürüs* alakban élhetett, a többi, XVIII. századi forrásokból idézett *Köszörüs* alak csak az egyes források leíróinak irodalmiaskodó helyesírása révén kerülhetett be a tölem használt forrásokba. Erre mutat a román *i*-s és *u*-s hanghelyettesítéssel alak. Az eredetileg románba átkerült alak alighanem **T'isiriš* lehetett és csak a román birtokos alak (*T'isirišului*) mélyhangú magánhangzóinak visszaható hasonítására keletkezhetett a *T'isoruș* és hasontalanulással a **T'isiriš* > *T'isoriš* alak. Lehetséges azonban az is, hogy már az első román alak is *T'isoriš* ~ *T'isoruș* volt, mert a magyarból románba átkölcsönzött helynévalakokban a románból hiányzó labialis *ü* helyén nemcsak *ü : i*, hanem *ü : u*, sőt *ü : o* hanghelyettesítés is megfigyelhető [vö. MNy. XXXIX, 241-2, Melich-Emlékkönyv 371, EM. 1944. 494, 1945. 266, 119, 271]. A szókezdő magyar *k*-nak magas magánhangzók előtt való jésülése az erdélyi román népnyelvben egészen általános jelenség [l. részben az imént id. helyeken és itt a Holtyerág címszót].

Veszekedő erdő. CSÜRY BÁLINT MNy. XXX, 311 a *Villongó*, magam meg a *Virgó* helynévről mutattam ki, hogy pereskedés emlékét őrzi [MNy. XXXV, 50-1, EM. 1942. 560-2]. Ugyanakkor említettük mindketten a *Peres*, illetőleg *Pereshíd*, *Perestere* s a hasonló helyneveket mint olyanokat, amelyek esetében a névadás az előbbiekkal együtt kétségtelenül az *e* helyek birtoklása körül keletkezett egyéni vagy közösségi perlekedésekből, civakodásokból, sőt verekedésből indult ki.

Az ilyen szemléleti alapon keletkezett helynevek sorát szaporítja a címszövegi név is. Ehhez az adathoz akkor jutottam, mikor 1940 nyarán a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének megbízásából a veszprémmegyei Szentgál községben gyűjtő Lőrincze Lajos helynévanyagát a helyszínen áttanulmányoztam s vele a gyűjtés kiegészítését, feldolgozását megbeszéltem. Ekkor olvastam és jegyeztem ki kéziratossá jégzetei közül szíves engedélyével az 1641-ből való következő adatot: „... az *veszekedő erdeőt* és füvet egy aránt élhessék“ [„Szent Gál és a Horvát familia a Kabi erdő irant magok közt tett compromissuma“ a szentgáli ref. egyház lt.-ban]. Bár ebben az adatban a *veszekedő erdő* jelzős kapcsolatot még nem lehet kétségtelenül tulajdonnévi szerepben használt helyjelölő névnek tekinteni, jó számon tartani mint olyat, amellyel a magyar nyelvterület valamely pontján ilyen szerepben még találkozhatunk.¹

Mézmár : Mézmár. Az EM. 1945. 267. lapján a kolozsmegyei Nyárszó helynevei közül egy 1941-ben lejegyzett *Mézmár* alakú helynévvel foglalkozva, úgy vélekedtem, hogy ennek előtagja *méz* 'honig' köznevünkkel azonos. Mint ÁRVAY JÓZSEF szíves levélbeli figyelmeztetése révén látom, sajnálatosan elkerülte figyelmemet az, hogy e helynévre már 1681-ből van adatunk ilyen alakban. „*mész mál* alatt“ (szántó) [KszgHn. 120]. Természetesen ez adat világánál tévesnek bizonyul a *Mézmár* előtagjáról adott magyarázatom, hisz e mai nyárszói helynévben nem *méz* 'honig' hanem *mész* 'kalk' köznevünk lappang. Egy 'Mészoldal' jelentésű *Mésmál* helynévből a *mál* > *már* változás után az eredeti értelmet elrontó népetimológiával keletkezhetett a mai

¹ Itt jegyzem meg, hogy ugyancsak Lőrincze szíves közléséből tudom, hogy Szentgálon is él a *virog* ~ *virrog* ige az ilyenféle mondatokban: „Nagy *virgában* vannak,“ azaz nagyon sokat pörösködnek, veszekednek. Ez az adat a Székelyföldön kívüli területekről ismert, mindössze két *virrog* adat mellett a harmadik.

Mézmár. A meszes talajú, mész-, gipsz- és alabástrom-bányákban bővelkedő Kalotaszegen a *mész* taggal alakult helynevek nagyon gyakoriak [I. i. h. Mutató]. Nyárszón is egy ilyen meszes hegyet neveztek eredetileg *Mézmálnak*, azaz 'Mészoldal'-nak, s ebből keletkezett a mai *Mézmár* helynév-alak.

Kopjafás-zászlós temetkezés a kalotaszegi Zsobokon. Egy népszerűsítő cikkben a kopjás-zászlós temetkezésről írva, néhány ismeretlen adatot soroltam fel a szolnokdobokai Domokos és Magyarláros, valamint Kalotaszeg temetkezési szokásaiból [A kopjás temetkezés késői emlékei: Pásztorút XXIV (1938), 529–32]. A kalotaszegi Bábonyról közzétett dolgozatomban nemcsak leírtam a *lobogó*-, illetőleg *zászló*-állítás itt dívó formáját, hanem közltem róla két képet is [Bábony története és települése: EM. 1939. 154–5. és ETF. 104. sz. 30–1]. Legutóbb, 1946 pünkösdjén a kalotaszegi Zsobok temetője mellett vezetett el annak a kiránduló-társaságnak az útja, amelynek magam is tagja voltam. Mind a régebbi, mind pedig az új temető-részben számos kopjafát láttam: a régebbiek egyszerűbbek voltak, az újabbak között azonban az egyszerű, régi ereszes sírkövek formáit őrzők mellett voltak szépen tulipán- és csillagszerűen faragott kopjafák is. Három, egészen friss síron olyan zászló-szerű alkotmányt láttam, mint amelyet bábonyi tanulmányom 67. képen is megfigyelhetünk [i. h. 177 és 63]. A zászlók váza is ugyanolyan [alakú alkotmány volt, mint a hivatkozott bábonyi képen látható; díszítésül erre is szőr (gyapjú)-kendőt feszítettek ki. A kendők mindannyia sűrűn át volt lyuggatva, mint mondták, azért, hogy így használhatatlanná téve, óvják a sír-fosztogatástól sem tartózkodó tolvajoktól. Az átlós lécdarabbal megerősített [alakú váz abban különbözött a bábonyiaktól, hogy a felső vízszintes lécre diszül egymástól egyenlő távolságra három, fából kifaragott és festett tulipán-virágot szegeztek. Kérdezősködésemre azt az érdekes felvilágosítást kaptam, hogy a zászló-állítás Zsobokon csak a gyermekeknek jár ki. Valóban az ott akkor látott ilyen zászlós sírok mindenike gyermek-sír volt.

Az eddig ismert kopjafás-zászlós temetkezési adatokból úgy látszik, hogy ez ősi szokásunk emléke nagyon sok, különböző fokokon megrekedt, illetőleg újabb fejleménynek tekinthető vonásokkal bővült változatban él. Erdélyi néprajzi feladataink között érdekességben nem volna utolsó e változatok minél teljesebb felkutatása és ismertetése. A kopjafa-típusok rajzban való összegyűjtésével DEBRECZENI LÁSZLÓ e temetkezés-formánk tárgyi emlékeinek rögzítéséhez már egész Erdélyre kiterjedőleg hozzákezdett, sajnos azonban, a háború vihara őt is elsodorta, s ki tudja, folytathatja-e majd az elkezdett munkát. A temetkezés tárgyi emlékei mellett azonban természetesen különleges gondot kell fordítani e szokásunk szellemi hagyomány-vonásainak legkisebb alakulására, változására is. Ez a most növekedő erdélyi néprajzom nemzedék halaszthatatlanul elvégzendő feladata.

Darvadoz. E rovatnak egyik előbbi cikkében GUNDA BÉLA a címbeli ige jelentésével foglalkozva, néhány régebbi és újabb irodalmi adatra hívja fel a figyelmet. A rovat már teljesen be volt tördelve, mikor JÉKELY ZOLTÁNNAK »A halászkok és a halál« című művében egyebek mellett a következő mondatban olvastam a szóban forgó igét: „Milyen megadóan csendes, tettek nélkül *darvadozó* ember volnék, ha nem lennének álmaim“ [i. m. 27]. — Mint egy erdélyi származású író *darvadoz*-adata megérdemli ez is a számontartást. Megjegyzendő, hogy ez az ige JÉKELY nyelvébe csak irodalmi olvasmányai-ból kerülhetett bele, mert az erdélyi nép- és köznyelv nem ismeri.

Az ozsdolai kígyógyermek. Az országSZerte pusztító, de legjobban talán Háromszék megyét sújtó 1946. évi nagy szárazságot már májusban és júniusban szorongva figyelte a háromszéki székelység. Esőtlen április után májusban csak egyszer-kétszer hullott itt-ott pár cseppnyi jelentektelen eső. Június végén aztán Sepsibesenyőn gyorsan terjedt el az a csodálatos hír, hogy egy ozsdolai asszony kígyógyermeket szült a világra. A gyermek feje emberi fej volt, keze s lába azonban hiányzott, elvékonyuló hosszú csonka testét még nem emberbőr, hanem kígyóbőr fődte. Az ozsdolaiakat megrémítette a kígyógyermek születése. Egy katona odament, hogy a kígyógyermeket lelője. Amikor azonban puskáját reáemelte, a kígyógyermek tisztán érthető, hangos emberi hangon megszólalt: „Ne lőjeteK meg — kérte a katonát és a szobában egybegyűlteket, — mert nagy hírt mondok nektek. Az idén semmi sem fog teremni, de a jövő esztendőben olyan termés lesz, amilyen kétszáz esztendeje nem volt. De akkorra már nem lesz a világon senki, aki megegye.“

Honnan került e csodálatos történet és e szörnyű jóslat Sepsibesenyőre? Más faluból, vagy talán csak ott a faluban indult el útjára? És miért éppen Ozsdoláról költődött e népi hiedelem, hiszen Ozsdolán és környékén — értesülésem szerint — nem tudnak róla semmit? Olyan kérdések ezek, amelyekre nem tudok megfelelni. Népi hiedelmek könnyen születnek, de könnyen is halhatnak meg, nem mindenkinek hosszú az élete. Egyesek csak kis körökben terjednek el, s bár nagy utakat járhatnak be, elindulópontjuk és útjuknak vonala nem nyomozható ki, s csak ritkán kerülnek lejegyző tollára. Ennek az 1946. évi, sokáig emlékezetben megmaradó háromszéki nagy szárazságszülte népi hiedelemnek sem tudtam kideríteni vándorútját. De mégis megérdemli a lejegyzést, mert érdekes adatot szolgáltat a mai népi hiedelmekről való gyér tudásunkhoz.

Élőerdő, élőföld, közelőrdő, közelőföld. A kolozsmegyei Bodonkútról ismert *Élőerdő* (> mai N. Illeerdő) helynévről összegyűjtött levéltári adatai alapján Szabó T. Attila EM. 1945. 262—63 kimutatta, hogy az *elcerdo* köznévi összetétel előtagjában az *élni* igének 'használni; utór; benützen' jelentése szerepel, s hogy „*élőerdő*nek az erdélyi régiségben a falu olyan közös erdejét nevezték, amelyet egyéni szükséglete szerint a falusiak közül bárki szabadon irthatott, használhatott.“

A bodonkúti *Élőerdő*re vonatkozó okleveles adatokból világosan megállapítható az *élőerdő* köznévknek 'a falu közös és szabad erdeje' jelentése, de ezekből az adatokból nem tűnik ki, hogy hogyan keletkezett a szónak ez a jelentése. Ugyanis az *élőerdő* köznévi összetétel előtagja, az *élő* igenév, a jelzett tárgy tulajdonosára vagy a cselekvő személyre nem mutat reá, hanem csak a cselekvés tárgyára, mégpedig szenvedő értelemben és a cselekvésnek rendes tárgyát jelölően; az *élőerdő* jelentése tehát: 'olyan erdő, melyet élnek, használnak' (vö.: *szántóföld*: 'olyan föld, melyet szántanak'). Az *élőerdő* köznévi jelentésében nem fejeződik ki az okleveles adatokból megállapítható az a fontos tulajdonjogi és használati meghatározás, hogy az *élőerdő*: 'közös és szabad erdő'. Csak magát a köznévi összetétel jelentését véve figyelembe, az *élőerdő* köznévi nemcsak köztulajdonban és közhasználatban, hanem magántulajdonban és egyéni használatban lévő 'élni, használni szokott erdő'-re is vonatkoztatható lenne. Az *élőerdő*vel azonos képzésű *előföld* köznévi magántulajdont jelölve fordul elő az 1494 körül írt Festetics-kódexben és az 1539-ben írt Kulcsár-kódexben: „*W elew feldenek yhoxy*.“ 'oves pascuae ejus'¹.

¹ Ebben és az alábbi idézetekben az egyes szavaknak *dült* vagy ritkított szedéssel való kiemeltetése tőlem származik.

A szerkesztő itt jegyzi meg, hogy e folyóirat 81—2. lapján közölt »Élő

* Szenci Molnár Albert meg éppen 'fundus, ager', tehát 'telek, földbirtok' jelentésben közli szótárában (NySz. *élő* címszó, 2. jel. a.). — Az *élőerdő* erdélyi régiségbeli jelentésének közölt szabatos értelmezése után nem lesz tehát fölösleges e köznévi jelentése eredetének további vizsgálata. Az alább felsorolt adatok közlésével most hozzá szeretnék járulni a mai nyelvhasználatból kivesszett *élőerdő* köznévi egykori használatának ismertetéséhez, s egyben 'közös és szabad erdő' jelentése eredetének tisztázásához.

A szatmármegyei Ecsed-vára tartományának I. Rákóczi György erdélyi fejedelem részére 1648-ban készült urbáriuma [Károlyi Okl. IV, 282 kk.] is világosan beszélő adatokat szolgáltat arra vonatkozólag, hogy milyen jelentésben használták ezidőben az *élőerdő* köznévet. Az urbárium a várhoz tartozó falvak mindenikében elősorolja, hogy hány *tilalmas-erdő* és hány *élőerdő* van a faluban. A szabad használatától eltiltott erdőt jelölő *tilalmas-erdő* köznével szemben élesen kidomborodik, hogy az erdők másik csoportjának jelölésére használt *élőerdő* köznévi a szabadon használható erdőket jelölte [Vö. i. h. 290 kk.].

Háromszék megyére vonatkozó levéltári adatokban az *élőerdő* és a vele azonos képzésű és hasonló jelentésű *előföld* köznévi csak a XVI. század utolsó harmadában fordul elő, de nem önmagában, hanem *közélerdő*, *közélföld* és *szabadelőföld* összetételben.

A *közélerdő* köznévi összetétel egy Kőröspatak és Középapja között régóta folyó pereskedés során 1580-ban kiadott tanúvallató parancsban,² a perben forgó erdő nevének utótagjaként szerepel. A tanúvallató parancs annak a kiderítésére rendeli el a tanúvallatást, hogy a mindkét falutól magának mondott „*Fekete köz élő erdő*“ vagy másképpen Kőröspatakfeje és Böfög nevű erdő („*cujusdam Sylvae Litigiosae, Fekete köz élő erdő vocatae... Sylvae praedictae Litigiosae Kőröspatak feje, et böfög*“) Kőröspatak és Középapja határai között fekszik-e és közösen használta-e eddig a két falu, vagy pedig csak egyik falu bírta és annak a határába tartozik. Bár a tanúvallomásokat s a pernek véget vető ítéletet nem ismerjük, a pereskedésre vonatkozó egyik korábbi adat³ alapján valószínűnek tartható, hogy a két falu egykor közösen használta ezt az erdőt, s az egyik falu határába sem tartozott, hanem valóban *közélerdő*, azaz a két falu közösen és szabadon használt *élő föld, élő ok* című cikk már ki volt szedve és be volt tördelve, mikor Árvay cikke beérkezett.

² A tanúvallató parancs tartalmi kivonata a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött kőröspataki gróf Kálnoki-család levéltára „Regesztrumok“ feliratú csomójában „Fasc. 53. Lit. AG.“ jelzet alatt lévő, 1751-ben készült regesztrumában. A tanúvallató parancs eredeti példánya is megvolt a Sz. N. M. lt.-ában, de nincs az egykori helyén, s ezért valószínű, hogy a Sz. N. M. Dunántúlra szállított anyagával együtt megsemmisült [vö.: EM. 1945. 320.]. Az eredeti példányból Bogáts Dénes 1929-ben már közölte a *Fekete közélerdő*, Kőröspatakfeje és Böfög erdőneveket [Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy 1929. 52 kk. és kny.]; a Kőröspatakfeje és Böfög erdőnevet Sepsikőröspatak helynevei között [i. h. 67.], a *Fekete közélerdő* nevet ugyancsak 1580-ból, de tévesen Aldoboly helynevei között [i. h. 55.]. A tölem használt forrás csak nemrégén került a Sz. N. M. őrizetébe. A *Fekete közélerdő* helynév hitelességéhez tehát semmi kétség nem férhet.

³ A fentebb említett 1751. évi regesztrum egyik 1580. év előtti, de évszámot nem közlő perirat-kivonata *Fekete erdő* néven nevezi e peres erdőt, s azt közli róla, hogy Középapja, Nagybőlön, Szentgyörgy, Árkos és Kőröspatak határai között fekszik.

nálni szokott erdeje volt. 1580 után nincs többé adatunk e perben forgott *Fekete közélőerdő* vagy Kőröspatakefeje és Böfög nevű erdőkről.

A *közélőföld* és *szabadélőföld* köznévi összetételt egy 1583-ban Kézdivásárhelyen tartott tanúvallatás jegyzőkönyvének⁴ adatai szerint Kézdi- és Orbaiszékben meg Alesikban használták ezidőben 'közös és szabadon élt, azaz használt földterület' jelentésben. A szóbanforgó tanúvallatást Kézdivásárhely *Kászón rétje* nevű birtoka erőszakos elfoglalása ügyében tartották. Az adatok könnyebb megértéséhez szükséges tudnunk, hogy ez a *Kászón rétje* nevű hosszú völgy és a két felől hozzátartozó erdős hegység egykor a kézdiszéki, sőt a szomszédos alesiki lakosoknak is közös és szabadon használt területe volt. A terület felső felét Kászonszék határáig Báthori Kristóf fejedelem 1579-ben Kézdivásárhely városának adományozta,⁵ másik részét a kézdiszékiek közös és szabad használatában hagyta. Kézdivásárhely birtokba-iktatásának azonban a kézdiszéki, Szentlélek és Kiskászón falu, sőt Kászonszék is ellene mondott, 1582-ben pedig a nemrégben Szentléleken és Kiskászónban fejedelmi részjóságot nyert Károlyi István az egész *Kászón rétyjét* a maga részére önkényesen elfoglalta.⁶ Kézdivásárhely panaszára a fejedelem rendeletéből 1583. július 14- és 15-én a *Kászón rétyjén* tartott helyszíni tanúvallatáskor 298 tanút hallgattak ki. A perben forgó hely egykori tulajdonjogára és használatára vonatkozólag a tanúk a következőképpen vallottak: Kasza Balázs 32 esztendő felterjai jobbágy így vall: „Twdom aszt hogy *keoz eleo feold* volt az Kaszon rety mynd egész Kezdyeknek.“ — Babos Ferenc 50 esztendő nemes ember: „Twdom eszt hogy egész Kyzdy szeknek *szabad eleo feolde* volt ez peres feold, mynt Szentleleknek es Kys Kaszonnak s mynd Vasarhelnek.“ — Kont Miklós 50 esztendő karatnai nemes ember: „twdom hogy Szentlelek es Kys Kaszon nem wgy byrta mynd eo hatara volna hanem orszagh szabaggya volt.“ — Apor Imre 50 esztendő felterjai főember: „twdom hogy *keoz eleo feloldwnk* volt.“ — Barabás János 100 esztendő csikkozmasi jobbágy: „En itt laktam Szent Jánoson⁷ es akkory Ideoteol fogwa mynd eddygh orszag szabaggyanak tudtam.“ — Öt karatnai jobbágy: „ez e peres reth mynd erdeyvel egyetemben *keoz* volt es *szabad* myndeneknek.“ — Tizenegy szentkatolnai lófő: „szabad volt es *keoz* volt az peres reth Kyzdy szeknek, myes tartottwk itt meneswnket.“ — Négy csikszentsimoni lófő: „twggywk hogy ez peres reth myndeneknek *szabad eleo feold* volt, mynd Kyzdyeknek Czykyaknak.“ — Három gelencei jobbágy: „mynd Kyzdy Czyky szabadon *elte* mynt fejedelem szamara valo feoldet.“ — Hatpolyáni nemes ember: „myndeneknek *keoz szabad eleo feoldeok* volt.“ — Kileneg zabolai jobbágy: „myndeneknek *szabad eleo feold* volt.“ — Hat bélafalvi jobbágy: „myndeltygh fejedelem szamara valo feold volt, *szabad* volt myndeneknek mynd erdeyit mynd *fywet elni*.“ — Nyolc oroszfalvi jobbágy: „*szabad eleo hell* volt.“ — 9 kantai, 13 szárazpataki, 38 altorjai jobbágy: „orszagh szabaggya vala... myndennek *szabad volt elni*.“ — Öt kiskászoni jobbágy: „myndennek *keoz volt elni*,... *keoze onseggel* mynd egy arant szabadon *eltek* a Kyzdyek.“

⁴ A tanúvallatás jegyzőkönyvének eredeti fogalmazványa megvan a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött Kézdivásárhely város levéltára II. eszmójában.

⁵ Sz. N. M., Kézdivásárhely város lt.-a, II. eszmó.

⁶ L. még: Az erdélyi kormánytanács 1584-i jelentése Báthori István lengyel királyhoz, mint erdélyi fejedelemhez Károlyi Istvánnal szomszédaiaval való határegyenletlenségi ügyében [SzékOkl. IV, 90–3].

⁷ *Szent János* 1583-ban már elpusztult település volt a *Kászón rétyje* szélén, Kézdi-polyán (ma: Kézdiszentkereszt) határán [Vö. SzékOkl. IV, 91].

A háromszéki okleveles adatokban előforduló, fentebb felsorolt *közélerdő*, *közélföld*, *szabadélföld* és *szabadélhely* köznévi összetételekből az tűnik ki, hogy az *élderdő*, *élföld* és *élőhely* köznévi Háromszéken és Alsóikban a XVI. század utolsó harmadában csak akkor jelentett közös és szabad erdőt, földet és helyet, amikor nem önmagában, hanem közös és szabad jellegét szabatosan megjelölő jelzős összetételben szerepelt;⁸ mert egyébként, megfelelő más köznévi összetételben vagy jelzős szerkezetben egyéni használatban lévő erdőre, földre és helyre is vonatkozhatott.⁹

Ha csupán a felsorolt háromszéki adatok és a belőlük levont következtetés alapján kísérelnők meg az *élderdő* köznévi erdélyi régiségbeli közös és szabad erdő jelentése eredetének megfejtését, akkor feltételezhetnők, hogy a XVII. század eleje óta ebben a jelentésben használt *élderdő* köznévi a XVI századbéli és azelőtti régiségben *közélerdő* és *szabadélderdő* volt az eredeti alakja, s hogy az *élderdő* köznévi 'közös és szabad erdő' jelentése jelentéstepadásal keletkezett.

Az *élderdő* köznévi azonban másképpen is kialakulhatott az egykori erdőközösség idejében a 'közös és szabad erdő' jelentése. Az Ecsed vára fentebb idézett urbáriumából ismert adatok arra mutatnak, hogy az *élderdő* köznévi jelentése a *tilalmaserdő* köznévi jelentésével szemben alakult ki és vele ellentétes értelemben élt. Minthogy az *élderdő* köznévi olyan erdő megjelölésére szolgált, amely erdőt egy vagy több falu lakói használni szoktak és használhattak, mert az erdő élését, használatát nem tiltotta el a falu (vagy a falut és erdeit esetleg birtokló személy); a *tilalmaserdő*vel ellentétes értelmű, tehát a közösen és szabadon használt erdőt jelölő *élderdő* köznévi önmagában állva, jelzős összetétel nélkül is kialakulhatott 'a falu (vagy több falu) lakóinak közösen és szabadon használt erdeje' jelentése. — Az *élderdő* köznévi jelentésének eredetére vonatkozó két fentebbi feltevés közül ez utóbbit tartom valószínűbbnek.

ÁRVAY JÓZSEF

A népnyelvkutatás és a nagyközönség. Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképanyagának gyűjtése közben többhelyütt megkérdezték különböző rendű és rangú emberek, miért gyűjtjük adatainkat. Márton Gyulával együtt

⁸ A cselekvést magát, tehát a 'használat'-ot jelölő *élő* igenév szintén csak *köz-élő* összetételben jelentett 'közös használat'-ot egy 1566. évi adatban: „Az sütőházat, az kaput és az kutat *köz előre* hatták egymás között“ [Debrecen város jegyzőkönyvéből. OklSz. *élő* címszó, 2. jel. a.]

A szerkesztő szükségesnek tartja megjegyezni, hogy Háromszékről ismeretes egyetlen olyan, de aránylag nagyon korai adat, amelyben az *élföld* magában használva is előfordul. Zalánnak 1581-ből való falu törvénye szerint ugyanis ekkor tíz, név szerint is felsorolt személyt választottak arra, hogy — *falu földét* „az ország végzése szerént eloszák, és az kit [az tíz] ember falu *élő földének* hagynak, ... valaki ah[hoz] n]yolna és elfoglalna abban, ... forinton mar[adjon] ...“ [Barabás Samu, Székely Oklevéltár. Bp. 1934. 318–9].

⁹ Eddig még nem akadtam nyomára annak, hogy az *élderdő* köznévi (önmagában állva) Háromszéken használatban lett volna; a fentebb felsorolt köznévi összetételek sem fordulnak elő 1580. és 1583. utáni háromszéki levéltári adatokban. Eddigi adataim szerint Háromszéken a XVII–XVIII. században *szabaderdő*, *közerdő* és *közönséges erdő* névvel jelölték a közös és szabad erdőt. — Az *élni* ige azonban háromszéki vonatkozású, erdőkkel kapcsolatos levéltári adatokban gyakran fordul elő, sőt még a mai népnyelvben is hallható 'az erdőt vágni, az erdőből fát hordani' jelentésben.

igyekeztünk kellő magyarázatot adni a kérdezőknek; ez több, kevesebb eredménnyel sikerült is. Közben mindinkább foglalkoztatott az a kérdés: miért fogadják némelyek furcsa arckifejezéssel, mások lekiacsinyló kézlegyintéssel, ismét mások, kevesebben, megértéssel feleleteinket. Ezekre a kérdésekre szeretnék feleletet adni a népnyelvkutatás és a nagyközönség viszonyának és e viszony kialakulásának ismertetésével.

A népi termékek széleskörű gyűjtése külföldön és nálunk is a néphagyományok feljegyzésével kezdődött. A magyar nyelvterületen a XIX. század közepén jelennek meg az első népköltési gyűjtemények, de ezekben csak részben érvényesül a népnyelvkutatás szempontja, hogy t. i. minden hangot és szót a kiejtésnek megfelelő hűséggel kell följegyezni. Egyéni kezdeményezések után a népnyelvi szövegek fonetikus, tehát a kiejtésnek megfelelő, pontos följegyzése és közlése a Magyar Nyelvőr megindulásával kezdődik. E folyóirat szerkesztőségének célkitűzései között a népnyelv tanulmányozása jelentős helyet foglal el. Eszerint fontos az „ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása“. Ehhez a munkához hívja segítségül a Nyelvőr szerkesztősége „nemcsak a irodalmi köröket, hanem az egész művelt közönséget“, s reméli, hogy „a művelt osztályok, melyeknek közlönyéül kíván e folyóirat szolgálni, pártfogásuk által lehetővé teszik a célbavett munkának mennél nagyobb terjedelemben való végrehajtását“ [Nyr. I, 1 kk.].

A kitűzött cél megvalósításával nem is késlekedtek. Már az első számban ismerteti ÁRPÁDFY G. a népnyelv s néphagyományok gyűjtésének ügyét. Hangoztatja a történeti és a népnyelv szorgalmasabb kutatásának szükségét, mert „rendén van, hogy ami édes mindnyájunkat illet, arra mennél többen ügyeljünk, azt kárba veszni ne engedjük.“ Feltűnő visszásságnak tartja, hogy a nép kedély és érzésvilágának, gondolkodásának kifejező eszközét, a népnyelvet nem tartották fontosnak a megörökítésre. Ezt késlekedés nélkül, azonnal pótolnunk kell. Ezért „szükséges, hogy e mozgalmak ismét és ismét megújíttassanak“ [Nyr. I, 38–41].

A néphagyományok s ezzel kapcsolatban a népnyelvi gyűjtés meg is indul. A Nyelvőr minden számában közli a beküldött anyagot. Kéri munkatársait, „gyűjtsék össze, ha csak szeret tehetik, teljes számmal, az idegeneket ép úgy, jegyezve föl, amint ejteni hallják... ne legyenek semmi figyelemmel az orthographiára, hanem följegyzéseikben csupán és egyedül az ejtés legyen irányadójuk.“ Később még inkább előtérbe nyomul a népnyelvi szempont. Megszorítják a népnyelvhagyományok közlését és csak azokat jelentetik meg, amelyek „nyelvészeti szempontból is figyelemre méltók, melyek a vidék kiejtését s nyelvbeli sajátosságait teljes hűséggel tükrözik vissza... a t. gyűjtők illő tiszteletdíjban részesülnek“ [Nyr. I, 480].

Néhány év múlva a Magyar Nyelv című folyóirat is segítőtársként szegődik a Nyelvőr mellé a népnyelvi gyűjtés terén. Célkitűzésüket ismertető cikkében SZILY KÁLMÁN igéri, hogy különös gondot fordítanak „a népnyelv és egyes nyelvjárások megismerésére és ismertetésére“ [MNy. I, 1 kk.]. El fogják-e érni céljukat? — kérdezi. „Ez nemcsak tőlünk s munkatársainktól, hanem a közönségtől is függ — állapítja meg. *A társadalmat akarjuk szolgálni: a társadalomra kell támaszkodnunk.*“ Megalakul a Magyar Nyelvtudományi Társaság; ennek feladatai közé tartozik a népnyelv kutatása és feldolgozása is. Munkássága hármas irányú: 1. anyaggyűjtés, 2. a gyűjtött anyag feldolgozása, 3. gyűjtők képzése. Most már intézményesen és szakszerű gyűjtőkkel akarják

¹ Szücs József, A népnyelvi kutatás története. Bp. 1936. 11 kk. és Szabó T. Attila, A magyar helynévkutatás a XIX. században: Az ETI évkönyve, 1943. 181 kk. és kny.

munkájukat folytatni, hogy megbízható eredményeket érhessenek el [Vö. MNy. I, 289–91].

Ettől az időtől kezdve állandóan napirenden van a népnyelv ügye. A kutatás, feldolgozás, s valószínűleg a gyűjtőképzés is egyre jobb és célszerűbb módon történik. Mégis a gyűjtőmunkák és az eredmények közlése csak részben mondható egységesnek, mert nincs olyan szerv, amely egyöntetűen, csak ezzel foglalkozva irányítsa, feladatokat tűzzön ki és azokat meg is valósítsa. Sokáig kellett várni, míg az 1938/39. tanévben Debrecenben CSÚRY BÁLINT vezetésével Népnyelv-kutató Intézet létesül. Ennek az intézménynek lett hivatás-szerű feladata országos viszonylatban a magyar népnyelv tanulmányozása.

Az új Intézet célkitűzéseit ismertető cikkében sajnálattal állapítja meg CSÚRY, hogy „napjainkban Európaszerte uralkodó tudományos mozgalom a népiségtudomány, a magyar nyelv bűvárlatának rendszeressé tételére“ hazánkban kevés érdeklődést keltett. Az állam és társadalom segítségével külföldön a téren is eredményes kutatómunka folyik (francia, román, német, olasz). A testvér finn nemzet már régen „megindította a nyelvbűvárlat anyagi és szellemi megszervezését, mégpedig az egész világon páratlan módon: *részvénytársasági alapon*. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a finnugor nyelvcsalád legnagyobb tagja: a magyar ezt a munkát még nem végezte el“ [MNy. I, 1 kk.]. A Debreceni Népnyelv-kutató Intézet megalapítása óta rendszeres munka folyt ebben az irányban is a különböző egyetemeken. Országos népnyelv-kutató értekezleteket tartottak. Megállapították a legsürgősebb feladatokat és megállapodtak különböző elvi kérdésekben. Ilyen egységes irányítás mellett több tanulmány jelent meg az Intézet évkönyvének, a Magyar Népnyelvnek eddig közzétett köteteiben. 1944-ben az első népnyelvi térkép-mutatvány is elhagyta a sajtót.²

Ennyire jutott a népnyelv-kutatás az 1944. év végéig. Az idézett múltbeli adatok szerint a nagyközönség és a népnyelv-kutatás viszonya egy ideig egyre szorosabbá vált, mert a közönség megértette a hozzá intézett felhívásokat. Ma már adatok hiányában nem állapíthatjuk meg pontosan, mi volt az oka a kapcsolat lérejöttének, szorosabbá válásának, és az is kérdéses, mi okozta annak meglazulását. A következőkben megkísérlem a viszony meglazulásának okaira rámutatni.

Említettem, hogy főként a falusi értelmiség fogadja idegenül ma a népnyelv-kutatót. A múltban pedig éppen ez a réteg támogatta legjobban. Az idegenkedés okát különösen három tényezőre kell visszavezetnünk: az iskolai oktatás hiányosságára, a napisajtó nemtörődöm magatartására és a népszerűsítő népnyelvi cikkek elmaradására.

A falura kerülő értelmiség középiskolai tanulmányai alatt a legutóbbi évekig vajmi keveset hallott a népi termékekről, azoknak fontosságáról és értékéről. Talán csak a népköltéssel foglalkoztak a felső osztályokban, de ott is csak röviden, amennyiben az irodalmi nyelv kialakulásához, felfrissítéséhez hozzájárult, vagy amennyiben az irodalomtörténet megkívánta költőinkre gyakorolt hatásának ismertetését. De magának a néphagyomány-nak, közelebbről pedig a népnyelvnek a megismertetésére még ma sem fordítanak gondot és időt. Igaz, a tanterv sem követeli meg! Mert ha általában a néphagyományok ismertetése szerepelne, elkerülhetetlen volna a különböző vidékek népnyelvi sajátosságainak a megemlézése is. Iskoláinkban azonban még a figyelmet sem hívták fel a népnyelv hagyományörző tulajdonságára, ízes voltára, sőt inkább irtották a tájnyelvi jelleget. Sok esetben gúny

² Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula, Huszonöt lap »Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé«-ből: EM, 1944. 224—63. és kny. ETT 181. sz.

tárgyává vált a tájszólását beszélő tanuló társai előtt is, s ezért igyekezett minél előbb leszokni róla. Hogy érdeklődhetett volna iránta később, mikor mint vezető értelmiség visszakerült a faluba, ha ilyen kellemetlen emlékek fűzték nyelvjárása használatához? Igyekezett ő is városi emberré válni mindenben, hogy feledtesse falusi származását, mert az iskola inkább elidegenítette tanulóit a népnyelvtől, semhogy azt még a városi köznyelvet beszélőkkel is megismertesse, megszerettesse.

Ezt a hatást ellensúlyozhatta volna némiképen a napisajtó és a népnyelvi népszerűsítő kiadványok. A múltban napilapjaink jártak elől, népi termékeink és a népnyelvi gyűjtés gondolatának terjesztésében [Szűcs i. m. 19]. Ráirányították a közönség figyelmét ezeknek fontosságára. Napjainkban azonban az ilyen közlések, cikkek teljesen elmaradtak.

Még kevesebbet tett napisajtónk a megjelenő népi termékeket feldolgozó művek és a népnyelvi tanulmányok ismertetése terén. Legtöbbször tudomást sem vett róluk. Pedig talán ezek is voltak annyira közérdekűek, mint egy-egy idegen vagy hazai író könnyű fajsúlyú regényének ismertetése. S ha kezdetben nem is érdekelte volna saját népének terméke a közönséget, rá kellett volna nevelnie. Hiszen a napisajtónak a politikai, rendőrségi és sport-hírek közlése mellett ilyen irányban is kellene szolgálnia olvasóközönségét, amint azt a múltban is tette. Ma, amikor az emberek egy része csak újságból szerzi irodalmi műveltségét és általános ismereteit, különösen fontos szerep vár ilyen téren a napisajtóra. Nem hírverésre van szükség, hogy a megjelent tanulmányok nagyobb számban keljenek el, hanem az eredményeket kellett volna megismertetni, közkinccsé tenni.

És végül a népszerűsítő cikkek az elért eredmények népszerű formában való közlése is elősegítette volna a már kialakult viszony tovább fejlődését. CHOLNOKY JENŐ népszerű formában megjelent földrajzi tárgyú munkáira gondolok, melyeket mindenki szívesen forgat, mert tanulságosak és a közönség nyelvén íródtak. Szépirodalmi folyóiratainkban jelent meg elvéve népmese-közlés, ha szabad így mondanom, irodalmi fonetikával közölve, ami nehézkessé tette az olvasását és meg sem magyarázta, hogyan kell egyes jeleket olvasni, de ez — bár dicsérendő próbálkozás volt — sokszor inkább ártott, mint használt.

Tehát sem az iskola, sem a napisajtó, sem népszerűsítő közlemények megjelenésével nem igyekeztek felkelteni a nagyközönség érdeklődését sem a szakemberek, sem mások. Az a csekélyszámú próbálkozás, ami volt, hatástalan maradt. Csak így történhetett aztán meg, hogy nem egyszer időlopásnak, fölösleges költséggel járó utazgatásnak, saját magunk mulattatására szolgáló kedvtelésnek vagy nagyobb adó kivettetésére irányuló adatgyűjtésnek minősítették munkánkat. És ami a legsajnálatosabb, épen a vidéki vezető-emberek alkottak maguknak ilyen véleményt, akiknek irányítása alatt állott és áll részben ma is a magyarság zöme.

Összegezve mondanivalóinkat, megállapíthatjuk, hogy a népnyelv kutatás és a nagyközönség között a XX. század elejéig kialakult viszony az említett, vagy más, számunkra eddig ismeretlen okok miatt, közönnyé változott. Reméljük, hogy a népi műveltség nagyobb térhódítása és az említett hiányok pótlása a népnyelv kutatásra is jótékony hatással lesz, és a nagyközönség is, megértve a célt, a gyűjtőket a múltban tapasztalt támogatásban fogja részesíteni. Csak a közönség megértése oldhatja fel a most fennálló közönyt és vetheti meg alapját a gyűjtés és a nagyközönség közötti szorosabb viszony kialakulásának.

GÁLFFY MÓZES

SZEMLE

BÖHM KÁROLY ÉS FILOZÓFIAJA

— Születésének századik évfordulóján —

A magyar filozófia BÖHM KÁROLYVAL emelkedett az európai filozófia színvonalára, — sőt, eredményeiben, éspedig, mind problema-beállításában, mind megoldásainak útkeresésében nem egy ponton túl is szárnyalt azon a színvonalon. Méltóan lép Böhm nyomába, bár nem mint szellemének örököse, hanem mint eredeti magyar gondolkozó, PAULER ÁKOS, de Böhm annyira elől jár, hogy ha nyelvünk korlátjai nem állanának útjába, s ha lenne ma eleven és komoly filozófiai érdeklődés, az európai filozófia a lét és élet, a lét és valóság kérdéseiben új világosságot nyerne s egyben új lendületet venne tőle. Igaz, hogy a tudományban nincsenek végső megoldások, tehát a filozófiában sincsenek ilyenek, de Böhm iránytmutató utalásai, ez igazán szabad szellemű filozófiák előtt, mindig maradandó becsei lesznek.

BÖHM KÁROLYRÓL elmondhatjuk, hogy nem lett filozófus, valamilyen körülmények következtében, hanem filozófusnak született a legmostohább körülmények között. BÖHM ifjú korában a filozófia annyira csüggedt és szárnyszegett volt, annyira elerőtlenedett és ellaposodott, hogy alig volt komoly és figyelemreméltó mondanivalója. Böhm Károlyt mégis megragadta a filozófiai Eros, s igézete alól semmiféle tudomány kedvéért nem vonta ki magát. Az ő filozófiai lángelméjét eloltani és elfedni nem lehetett, az a legmostohább viszonyok között is megnyilatkozott és olyat alkotott, amelyben, különösen ma, amikor, kéziratban hátramaradt nagy műve utolsó kötetei is előttünk fekszenek, amikor egész rendszere a tekintetünk előtt ragyog, egyenesen gyönyörködhetünk. Böhm tana valóságos szerves rendszer, amelynek egysége egy középpontban él, ahonnan a részek szétsugároznak s ahova egyszerűs mind visszautalnak. Ebben a rendszerben a gondolatok nem bukdácsolnak, hanem eleven erővel élnek s visznek magukkal, a valósággal egyező logikájukkal és a logikától irányított valós tartalmukkal.

BÖHM KÁROLY 1846. szeptember 17-én született Besztercebányán. Atyja, mint kovácsmester, tekintélyes városi polgár, anyja, Zsufay Anna, régi árva-megyei nemes család sarja, amelynek nemessége még IV. Béla királyra nyúlik vissza. Ezt a korszerűtlen tényt azért emeljük ki, hogy hangsúlyozzuk, Böhm Károly nem skatulyázható el egyszerűen úgy, mint egy ide szakadt német eredetű és szellemű filozófus, hanem mint magyar filozófus, aki magyarul szól a gondolkozó emberiséghez. Böhm tiszta és emelkedett lelkű, hagyomány-tisztelő és nemzeti szellemű családi körben nő fel. Tanulmányait a pozsonyi evangélikus iskolákban végzi, s miután főiskolai tanulmányai után megnyílik az út előtte külföld felé, a göttingai és a tübingai egyetemen gyarapítja tudását és tágítja látókörét. Hazatérve, egyideig a pozsonyi lyceumban és teológiai akadémián működik, majd egészen elfordul a teológiától s csak a klasszikus irodalom és filozófia érdekli. Az 1873. évben a budapesti evangélikus főgimnázium tanárává, majd igazgatójává választják. Itt működik 1896-ig, amikor kinevezik a kolozsvári Tudományegyetem filozófiai tan-székére, ahol 15 éven át működik s nemzedékeken át nagyon hűséges tanítvány-sereget nevel magának. Itt éri utól a halál 1911. május 18-án. Nagyon szűkszavúan így foglalhatjuk össze életpályáját, amely külsőleg igazán nem érdekes, annál inkább bensőleg.

Lelki fejlődése tele van súlyos küzdelmekkel és válságokkal. A materializmus és a pozitívizmus kora az, amelyben minden szellemi megújulás

iránt érzékenyen érdeklődő szelleme beleveti magát a megújulásért folytatott harcba, s az újonnan felbukkant problémákkal oly elszánt és tüzes küzdelmet folytat, amely csak a legmélyebb filozófus-szellemeket jellemzi. Nagy lelki küzdemének színterén először a pozitívizmus kerül ki győztesen, majd fölébe kerül ennek a kriticismus szelleme, amely addig viaskodik benne, míg el nem juttatja Böhmöt szellemi fejlődése első nagy állomásához, ahol arra a meggyőződésre jut, hogy „Kant és Comte tanai egymást kiegészítik. Kant adja az álláspontot és a formát, Comte és a pozitív tudományok a gazdag tartalmat.“ Böhm a pozitívizmust elvileg hamar túlhaladta, de azért megmaradt számára egész életében egy nagy figyelmeztetésnek, hogy a filozófia nem szakadhat el a szaktudományoktól kínált pozitív tudáskincstől. Bár mindinkább fölébe nőtt Böhm a terméketlen speciálizmusnak, amely csak elszűkülött és indokolatlan gögre nevel, de a pozitív tudástól soha el nem szakadt, hanem abban kereste filozófiájának igazolását és ellenőrzését. Viszont a kriticismust sem iskolás értelemben vette és nem úgy vitte tovább, hanem elmélyítette s megtisztítva, érvényre juttatta annak igazi szellemét. Már a kilencszázas évek elején, amikor a nyugati filozófia még mindig vagy csak a pozitívizmus útjain ógyeleg, s szemeket szedeget, vagy az ideálistikus ábrándok útján keresi a lét problémáinak megoldását, Böhm már akkor felismerte, hogy sem a lét, sem a való tudásához nem juthatók el sem akkor, ha a szellemet mechanisztikus erők játékaának nézem, sem akkor ha pusztán ideákból felépített alkotmánynak tekintem. A kriticismus szellemében felismerte azt a pozitív igazságot, hogy az ismerésnek és a tudásnak követnie kell azt a törvényszerűséget, amely szerint a szellem visszahat a való mindama hatásaira, amelyek mint támadások szükségképpen érik őt. Nincs más reális lehetőség megismerni a való világot és a való életet, mint a szellem ugyanazon tevékenységeiből és alkotásaiból, amelyek nem-tudatos kényszerűséggel azoknak képeit bennünk létrehozták. Ez a nem-tudatos kényszerítő erővel létesült képe a valónak, valamint ennek tudatos utánképzése az ismerésben a projekció által lehetséges. A szellem projiciálós képességének a helyes felismerésével kezdődik tulajdonképpen minden tudományos értékű filozófia. Új filozófiai felismeréséről maga mondja: „A fundamentális gondolat az egészben: a projectio fogalma (Fichte „Setzen“-nek nevezte), hogy milyen nagy szerepe van ennek az egész szellemtanban, azt csak most kezdik belátni. Angol, francia, német írók, ezek között maga Wundt V. is legújabbban (Völkerpsychologie II. köt. 1. Rész Mythos u. Religion 1905. a phantasia tevékenységének magyarázatánál pl. 42, 63 és szerte) a szellem életének megértéséhez erre kénytelenek recurrálni s én büszke vagyok arra, hogy mindezeket megelőzőleg már 1883-ban a Dialektikában ezt a fogalmat állítottam a magyarázat középpontjába. Igaz, hogy nálunk kevesen értették meg, de most majd megértik — idegenektől!“ Böhm csak abban csalódott, hogy a magyar filozófia még ma sem értette meg a projekció fogalmának jelentőségét, még az idegenektől sem! Böhm épen a projekció fogalmának az alkalmazásával leszámolt azzal a naív realizmussal, amely még mindig abban a hiedelemben él, hogy a dolgok, a jelenségek, a tárgyak s ez az egész otromba anyagi világ s anyagi természetű tényei valamiképpen besétálnak az emberi öntudatba, ott valamilyen mechanizmus segítségével nyomot hagynak, s ezeket a nyomokat aztán felismeri az emberi értelem s ezekből lesz a világismerés és világtudás. De leszámolt a szubjektivistikus és ideálistikus magyarázatokkal is, amelyek az ismeret és a tudás tárgyas érvényét veszélyeztetik. Kimondotta azt a nagyszerű ismeretelméleti sarkigazságot, amely szerint, az ismeret eredetében alanyi, de érvényében tárgyi, sőt tárgyas. Tárgyassá teszi épen a projekció törvénye, amely szubjektív

önkéntelenül létesíti az ismeretet s biztosítja egyszersmind annak valóságotát.

BÖHM KÁROLY olyan kritikai álláspontot küzdött ki, amely nem maradt meg pusztán „ismeretelméletnek“, hanem megtermékenyítette a filozófiai gondolkodás egész területét. Türelemes elemzések útján eljutott oda, hogy felismerte az ismeretnek és a tudásnak nemcsak a tudományokban szerepet játszó mesterségbeli szerepét, hanem felismerte azoknak kozmikus jelentését és jelentőségét, amely szerint az egyéni projekción át az egyetemes projekció valósul meg, az egyéni szellemben az egyetemes szellem. A szellem a tudásban valósítja meg magát s abban ismeri fel a maga egyetelenségét is. Minthogy pedig ebben a felismerésben a világot is megismeri, azért a tudás által az egész világot szembesítheti magával és fel is szabadul annak terhe alól (Bartók György). A tudás logikai értéke tehát az igazságon túl a megvalósulásában keresendő: az igazi tudás az egyéni szellemben mint egyetemes szellem jelentkezik, mint kötelező parancs.

Az erkölcs problémájának a vizsgálatakor is ismeretelméleti elemzések útján halad Böhm. Megállapítja, hogy szívem vagy érzületem megmondhatja, hogyan kell élnem magán- és közéletemben, de értelmemnek ez nem elegendő: nekem döntő érvek kellene arra nézve, hogy valamit tudományosan igaznak tartsak. A cselekvéshez elegendő, ha lelkiismeretem helyesléssel találkozik, de a tudományos igazolás kritikai eljárást követel. Ezt a kritikai eljárást találjuk nagyszabású etikai művében.

Ugyanezt az ismeretkritikai szempontot alkalmazta az esztétikai problémára is s ezzel lehetővé tette itt is, hogy a sokféle műtörténeti és alkotáspszichológiai érdekességek halmozása nélkül, gyökerében ragadja meg az esztétikumot, mint az értékelés problémájának egyik speciális esetét.

BÖHM KÁROLY azoknak a legnagyobb filozófus-személyiségeknek a sorába tartozik, akik nem ismertek egy külön magán-életet és egy tudós-életet, hanem egész életük felolvadt a filozófáló tevékenység nagy folyamatában.

TAVASZY SÁNDOR

A NYOLCVANÉVES BALOGH ARTÚR

BALOGH ARTÚR nyugalmazott egyetemi tanár, az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának elnöke, ez év március hó 18-án töltötte be életének nyolcvanadik esztendejét. Ebből az alkalomból sokan keresték fel az EME részéről is jókívánságaikkal.

BALOGH ARTÚRT az Új Idők Lexikona „erdélyi jogtudós“-nak mondja. A pár soros közlemény névtelen szerzője valószínűleg nem is tudta, hogy ezek a szavak milyen pontosan fejezik ki Balogh Artúr egyéniségét és szerepét. Ő tényleg erdélyi, jogász és tudós. Ez a három szoroson összefonódik nála s együtt magyarázza meg az ő jelentőségét.

BALOGH ARTÚR erdélyi. Nem születésénél fogva. A pestmegyei Abonyban született. Mint középiskolás a VII. és VIII. osztályba a kolozsvári piaristákhoz járt s itt is tett érettségi vizsgát 1883. július 6-án. De egyetemi tanulmányait már Budapesten végezte s 1898-ban a budapesti egyetemen nyert egyetemi magántanári képesítést. Kolozsvárra 1904-ben nevezték ki a politika professzorává. 1916-ban nyugalomba vonult, de továbbra is itt maradt Kolozsvárt.

A kolozsvári egyetem professzorai közt nem egy volt, aki nem vált erdélyivé. Nem ismerte Erdélyt és az erdélyi problémákat. Valószínűleg nem is érdeklődött irántuk. Nem látott Erdélyből többet, mint amit a Budapestre robogó vasúti kocsik ablakából láthatott. Azok a kérdések, amelyek foglal-

koztatták, s amelyeket egyetemi előadásában és tudományos munkáiban kifejtett, nem voltak erdélyiek. Egész munkásságában semmi sem utalt arra, hogy Kolozsvárt müködött, sokszor még munkáinak a megjelenési helye sem. Kolozsvár az ilyen professzorok életének csak átmeneti állomása volt. Éveken át visszaemlékezünk arra az idegen városra, ahol kellemes vagy kellemetlen körülmények közt órákig vártunk a vasúti csatlakozásra, de semmi lelki közösségünk nincs vele. Balogh Artúr azzal, hogy a nyugalomba vonulás után is Kolozsvárt maradt, bizonyosságot tett róla, hogy nem átfutó idegenként érezte magát Erdélyben.

BALOGH ARTÚR Kolozsvárt maradt akkor is, amikor a magyar államhatalom összeomlott Erdélyben, s amikor sokan nem merték vállalni a nehézzé lett életfeltételeket azok közül sem, akiket őseik sirja, saját gyermekkori emlékeik, földjük és házuk kapcsolt össze Erdéllyel.

BALOGH ARTÚR ekkor mutatta meg igazán, hogy lelkében teljesen erdélyivé vált. Kivételes tudását a legnagyobb odaadással állította Erdély és az erdélyi magyarság szolgálatába. Ő, aki a napos időkben távol maradt a közéleti mozgalmaktól és nem kereste azt a befolyást és népszerűséget, amelyet a közéleti szereplés az egyetemi professzorok közül is nem egynek biztosított, az erdélyi magyarság küzdelmes éveiben politikai szerepet vállalt. A Magyar Párt elnöki tanácsának tagja lett és csaknem tíz éven át (1928—1937) tagja volt a szenátusnak. Beadványokat készített az erdélyi magyarságot ért sérelmek tárgyában a Nemzetek Szövetségéhez és képviselte ezeket az ügyeket Genfben. Nagyértékű szerepet játszott a Népszövetségi Ligák Uniójában (Union Internationale des Associations pour la Société des Nations) is, az Unió romániai magyar tagozatának megszervezése és munkája terén.

Ebben az időben tudományos munkásságát is egészen az erdélyi magyarság létét érintő kérdések tanulmányozásának szentelte. Tisztázta annak a helyi autonómiának a fogalmát, amely a Romániával kötött kisebbségi szerződés értelmében vallási és tanügyi kérdésekre vonatkozólag az erdélyi székely és szász közületek részére biztosított [A székely vallási és tanügyi önkormányzat: EM. 1931. 341—54]. Feldolgozta egy német és francia nyelven is megjelent nagyszabású munkában a kisebbségek nemzetközi védelmére vonatkozó egész anyagot [A kisebbségek nemzetközi védelme, 1928 A német kiadás Münchenben 1928-ban, a francia Párizsban 1930-ban jelent meg].

BALOGH ARTÚR jogász. Ez a körülmény külön szint és jelentőséget ad tudományos és közéleti munkájának. A politika, melynek egyetemi professzora volt, az állam tudománya, de az állam problémáit másként látja és másként dolgozza fel a filozófus, a történész, a geopolitikus és másként a jogász. BALOGH ARTÚR politikai rendszerében [Az állam tudománya, 1909] a jogász államfelfogása nyilatkozik meg. Természetesen nem olyan értelemben, mintha az állam életének csak jogi vonatkozásaira volna tekintettel. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy bármennyire szükséges is az állam jogi megismerése a politikában, ez a tulajdonképpeni feladatnak csak egyik része. De az állam jelenségeit a jogász szemüvegén keresztül vizsgálja, mint ahogyan nincs is az állam életének olyan kérdése, amely ne lenne valaminő vonatkozásban a joggal. A politikai tényezők története megvilágítja a jog okait, a jelen politikai törekvései pedig a jogfejlődés valószínű útjára adnak felvilágosítást, hiszen minden politikai irányzat arra törekszik, hogy az államhatalmat saját elgondolásainak megfelelően szervezze meg. A politikai törekvéseken keresztül kapcsolatba jutnak a joggal mindazok a tényezők is, amelyek ezeket a törekvéseket meghatározzák.

BALOGH ARTÚR fejtegetéseiben nagy súlyt helyezett az alkotmányjogi intézmények okainak kimutatására s azok politikai hatására. Visszaemlékezem, hogy a század első éveiben, midőn az egyetemen tanítványai voltunk, őt hallgatva és olvasva mintegy ködöt láttunk szétoszlani az akkori magyar politikai élet eseményei elől. Azt, hogy Balogh Artúrnak nem volt nagyobb hatása a magyar politikai életre, egyetemi tanári működésének aránylag rövid ideje magyarázza meg.

BALOGH ARTÚR tudományos irodalmi munkássága elején magyar közjogi kérdésekkel foglalkozott [A magyar államjog alaptanai. 1901. — Törvényhatósági önkormányzatunk hatásköre. 1902. — Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére. 1904]. Ezen keresztül jutott el az államélet általános jelenségeinek vizsgálatához, majd a kisebbségek nemzetközi jogi védelmének kifejtéséhez. Ennek a védelemnek a lényegét és fontosságát nem is értheti meg az, aki a kérdést nem az államélet általános jelenségei, hanem csak egy állam szempontjából vizsgálja.

A kisebbségek védelme a jog egyik legmagasztosabb hivatása. A jog a gyengét van hivatva védeni az erőssel szemben. Balogh Artúr felismerte, hogy amint a jog védte meg a magyar állam önállóságát és szabadságát a Habsburgok beolvasztó politikájával szemben, éppen úgy csak a jog üújthat biztosítékot a kisebbségi magyarságnak is a fennmaradásáért való küzdelemben. Így lett a magyar közjogászból a politikai tudomány művelője, majd kisebbségi joggal foglalkozó nemzetközi jogász.

BALOGH ARTÚR végül tudós a szó legnemesebb értelmében. Tudós, aki mindenkor a legteljesebb tárgyilagosságra s az igazság mindenekfelett való szolgálatára törekszik. Hogy miként látta a tudós feladatát, arra nagyon jellemzőek azok a fejtegetései, amelyekben Bluntschlinak, a nagyhírű német tudósnak jelentőségét állapította meg [Bluntschli és az államtudomány. Athenaeum 1908. 457—81]. Többek közt ezeket írja: Bluntschli „az által, hogy a német államtani és államjogi írók gyakorlatát: a tudományban sem venni tudomást vagy legalább kellően nem méltányolni oly tanokat, melyek a tényleges állami viszonyokkal nincsenek összhangban, teljes mértékben követte, szűkebb honában sokszorosan rászolgált az elismerésre. Az a vizsaszáság, mely egyedül az igazságot, a törvényt kereső tudományt egyenesen alárendeli a gyakorlati életnek, a német államtudománynak minden dicsősége dacára nagy gyarlósága marad“ [i. m. 462]. Vagy egy más helyen: „Általános államjogot, politikát írni egyoldalú, elfogult nemzeti szempontból egy a tudomány színvonalának visszasüllyesztésével arra a fokra, midőn művelői nyíltan bevallott vagy leplezett különös cézzalatt szerkesztették államtani irataikat“ [i. m. 467].

BALOGH ARTÚRnak nincs egy írása sem, melyet ne a tudós tárgyilagossága és igazságszeretete jellemezne. Nagy kisebbségi jogi munkájának előszavában Charles Dupuis, az Institut de France tagja joggal emeli ki a mérséklet és tárgyilagosság szellemét, mely a munkát áthatja. Ez a tárgyilagosság tette lehetővé, hogy Balogh Artúrnak nem kellett például semmit visszavonni abból, amit »A nyelvek állami szabályozása« című munkájában [Athenaeum 1908. 52—65, 219—243] mint Nagymagyarország közjogásza írt, akkor sem, amikor ugyanebben a kérdésben az erdélyi magyar párt tagjaként Romániában kellett állást foglalnia.

A tárgyilagosság és igazságszeretet a tudós legnagyobb erőssége. Ezen a ponton különbözik a tudós a politikustól. A politikus mindent azoknak a politikai céloknak a szemüvegén keresztül lát, amelyeknek elérésére törekszik. Politikai törekvéseihez alakult formában jelennek meg előtte maguk az események is. Hatása attól függ, hogy mennyire tudja egy adott pilla-

matban a maga egyoldalú szempontjainak megnyerni a közönséget. A politikusi hatása éppen ezért mindig csak időleges. Tartós ereje csak az igazságnak van.

Nagy jelentősége volt, hogy BALOGH ARTÚR a romániai magyar kisebbség életét vizsgálva, mindig tárgyilagos maradt. Teljes sikert nem érhetett el, mert azok a fórumok, amelyek előtt megjelent, nem voltak mentesek bizonyos előítéletektől. De mi lett volna a hatás, ha nyilatkozatainak nem a megdönthetetlen igazság lett volna az alapja?

BALOGH ARTÚR tudásából, tapasztalataiból és bölcsességéből ma is sokat merítenek mindazok, akik szerencsések vele találkozni, azok számára pedig, akik a visszavonultan élő erdélyi jogtudóssal közvetlenül nem érintkezhetnek, az ő példája erőforrás.

BUZA LÁSZLÓ

A HATVANADIK KÖTET ÉS A KÉTSZÁZADIK SZÁM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos kiadói tevékenységének történetében ez évben két jelentős eseményt érthetünk meg: az Erdélyi Múzeum hatvanadik kötetének és az Erdélyi Tudományos Füzetek kétszázadik számának megjelenését.

Az Erdélyi Múzeumot az EME 1874-ben indította meg, s így ha folyóiratunkat 1918–1930 között nem lettünk volna kénytelenek szüneteltetni, Erdélynek ez a legrégebbi magyar nyelvű tudományos folyóirata ma immár hetvenkettedik kötetével jelennék meg. A most előttünk álló hatvanadik kötet 1–4. száma is címlapján csak az *LI.* kötetszámot viseli azért, mert egy ízben, 1884-ben a folyóirat címét teljesen indokolatlanul átalakították és kötet-számozását újrazedték.¹ Hetvenkét éves történelme folyamán az Erdélyi Múzeum sok mindent megért. A tudományosság egész területét felölelő folyóiratként indult el, de aztán érdeklődési köre a tudományos követelmények haladásával egyre szűkült és végül is ma a szellemtudományok körénél állapodott meg.² Az Erdélyi Múzeum erdélyi és — egészséges tudománypolitikai viszonyok között — egyetemes magyar vonatkozásban is mindig jelentős tudományos folyóirat volt, ma pedig az egész magyar nyelvterületen az egyetlen olyan régi tudományos időszaki sajtótermék, amely megjelenésében szünetet nem tartott. Mai elesettségünkben, szegénységünkben, egyedül a tudomány halvány fénye pislákol és igyekszik célt, reményt élesztetni a csüggedőkben. Történetek már újabban is kísérletek e folyóirat megjelenésének megakadályozására, de Egyesületünknek eddig sikerült az Erdélyi Múzeumot anyagi és más természetű nehézségein átségítenie. Az erdélyi tudományművelők áldozatos munkája pedig, úgy hisszük, mindmáig biztosította, hogy a folyóirat szellemi színvonalában észrevehető esés ne következék be. Az Erdélyi Múzeumnak az ezután következő évtizedekre vonatkozólag sem lehet más célkitűzése, mint amely

¹ Erre és általában a folyóirat részletes történetére nézve l. György Lajos, Az „Erdélyi Múzeum“ története: ETF. 105. sz. Kvár, 139. 40 l.

² A folyóirat eddigi szerkesztői a következők voltak: Finály Henrik (1874–82), Schilling Lajos (1884–87), Hegedüs István (1888–90), Szinnyei József (1891–93), Szádeczky Lajos (1893–1905), Erdélyi Pál (1905–17) és György Lajos (1930–1940).

eddig volt: a szellemtudományok erdélyi és magyar közlönye marad. E célkitűzés minél teljesebb megvalósítása érdekében kéri a magyarság minden tudományművelőjének segítségét és reméli az erdélyi kérdések iránt érdeklődőknek az eddiginél fokozottabb mértékű támogatását.

Mikor az 1920-as években az EME és kiadványai történetük addig legszomorúbb időszakának dermedtségében éltek, előbb BORBÉLY ISTVÁN, majd György LAJOS szerkesztésében egy új, akkor nagy hiányt pótló folyóirat, az Erdélyi Irodalmi Szemle jelent meg. Ennek mellékvallalataként 1926-ban indult meg Erdélyi Tudományos Füzetek néven az a kiadványsorozat, amely az erdélyi tudományművelők dolgozatainak önálló formában való közzétételét célozta. Talán ez az 1929-ben még csak 21 füzetet számláló kiadványsorozat is arra a sorsra jut, mint maga az Erdélyi Irodalmi Szemle, ha az 1930-ban újra induló Erdélyi Múzeummal együtt ennek a szerkesztését is nem György LAJOS, akkor már az EME főtítkára folytatja, és ezzel nem kerül az Erdélyi Tudományos Füzetek is az EME gyámsága alá. Így a sorozat 1930–1940 között megjelent füzeteivel túljutott a 100. számon és 1946 márciusában, éppen első szerkesztőjének egyik legjelentősebb dolgozatával, elérte immár a 200. számot is.³ Igaz ugyan, hogy e kétszáz szám közül a legtöbb csak az Erdélyi Múzeum köteteiből készült különlenyomat, de mindenkinek így is megvan az a rendeltetése, hogy megóvja az egyes dolgozatokat a folyóiratba való eltemetettséggel szemben, és a tudományos érdeklődés számára hozzáférhetőbbé teszi őket. Az a jónéhány dolgozat, amely önállóan csak itt, e sorozatban jelent meg, tudományos értékével, úgy hisszük, magasra emeli e sorozatot a hasonló magyar tudományos kiadványsorozatok közül és nemcsak számszerűségében, de tudományos jelentőség szempontjából is figyelemreméltóvá teszi.

Tudjuk, az eddig kiállott nagy próbák után mind az Erdélyi Múzeum, mind az Erdélyi Tudományos Füzetek életében lesznek még nehézségek. De tudjuk azt is, hogy az erdélyi magyar szellemtudományok virágzásának egyik nagyon fontos feltétele e két kiadványunk továbbélése. Az EME erőfeszítésein kívül Erdély magyar egyetemének és összes művelődési intézményeinknek fokozottabban biztosítaniok kell bizonyos, minél jelentősebb szellemi és anyagi támogatást, hogy így e két régi és jelentős műltra visszatekintő kiadványunkat nemcsak fenntarthassuk, de továbbfejlődésüket is biztosíthassuk.

A SZERKESZTŐ

BARTÓK BÉLA JELENTŐSÉGE

BARTÓK BÉLÁRÓL emlékezünk meg a Móricz Zsigmond Kollégiumnak ezen a hangversenyén.* Róla szólnak erőtlen szavaink. A mai este igazi jelentősége azonban az, hogy ő maga szól hozzánk az egész estét kitöltő zeneköltői alkotásokban. Mielőtt azonban életművének kiapadhatatlanul gazdag forrásához járulnánk a kiváltságos lélek, a halhatatlan lángelme iránti mély alázattal s zenéjében lelkünk az övével összeforrna, idézzük fel harcoss életútját, tegyünk bizonyosságot életműve magyar és egyetemes emberi jelentőségéről s keressük meg ma is felénk hangzó figyelmeztetéseit.

³ A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai. Kvár, 1946. 124 l.

* Bevezető előadás a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem keretében működő Móricz Zsigmond Kollégium április 13-án tartott Bartók-émlékhangversenyén (L. még a Hírek rovatot.)

Tízéves korában, 1891-ben lép először a nyilvánosság elé mint zeneszerző és zongoraművész. Diákéveiben a német klasszikusok hatása alatt áll, majd Brahms, Erkel és Liszt romantikájának hatása alá kerül, a Zeneakadémián boszorkányos technikai fölényű zongoraművésszé fejlődik. Első nagy zeneszerzői sikere, a Kossuth-szimfónia (1904) bemutatása után megérlelődik benne az a szilárd meggyőződés, hogy a magyar műzenét a paraszzenéből kiindulva kell megteremteni.

1905-ben kezdi meg KODÁLY ZOLTÁNNAL együtt az ősi, addig úgyszólván ismeretlen magyar és magyarországi paraszttzene kutatását, gyűjtését: a hanyatló cigánystílusú nótaköltészettől és a kizárólag Nyugat-utánzó századvégi muzikusoktól elfordulva, a nyugateurópai hatásoktól alig érintett dalmagyarságban és ritmikájában páratlanul gazdag ősrégi népi zene világába merülnek alá, hogy önmaguk és népünk zenei egyéniségének felszabadításával kialakítsák az önálló magyar műzenei nyelvet s megteremtsék az új európai zeneművészet egyik legnagyobb értékét: a magyar zeneművészet klasszicizmusát. De feltárul előttünk az együttélő népek paraszttzeneje is: a szlovákoké, a bihari, máramarosi és hunyadmezei románoké is, s ennek gyűjtése, feldolgozása, közlése párhuzamosan folyik a magyar népi zenéével.

1907-ben BARTÓK a budapesti Zeneakadémia tanára lesz s egyre fokozódó lendülettel folytatja kutatómunkáját. Kodály ösztönzésére DEBUSSY-t tanulmányozza s felfigyel az európai zene elhasználatlan népi elemeket felszívó és felhasználó új mozgalmaira, elsősorban az orosz STRAVINSKIRA. Az ezekben az években írt művei az I. és II. Suite, a vonósnégyes, 2 román tánc, 10 könnyű zongoradarab, Két kép újszerű és merész művészetük következtében a közönség nagyrésznének ellenszenvébe és megnemértésébe ütköznek. A sikertelenségek főoka azonban a megfelelő, alkalmas zenekari apparátus hiánya is; ennek következtében t. i. Bartók művei tökéletlen előadásban kerülnek a hallgatóság elé.

1912-ben elkedvetlenedve visszavonul a nyilvános zenei élettől, 1913-ban Afrikában az arab zenét tanulmányozza, majd a háború kitörése után megint a magyar népi zene gyűjtésével és tudományos feldolgozásával foglalkozik.

1917-ben »A fából faragott királyfi« című táncjátékának, egy évvel később pedig »A Kékszakállú herceg« című egyfelvonásos operájának bemutatásával új korszak kezdődik pályafutásában. Itthon is, de külföldön még inkább felfigyelnek műveire, melyek kifejezőképességük sűrített erejében eddigi munkásságának betetőzését jelentik: így elsősorban az Allegro barbaro, Román népi táncok, 2 hegedűszonáta, 2 vonósnégyes, a Tánc-szvit és a Csodálatos mandarin című táncjátéka.

Művei állandóan szerepelnek a külföldi hangversenyek műsorán, s maga is mint a világ egyik legnagyobb zeneköltője s ugyanakkor a régi és új európai zeneköltészet mesterműveinek egyik leghatalmasabb tehetségű megszólaltatója, ismételten hangversenykörutakat tesz Nyugat-Európában, Amerikában és Oroszországban.

Nem lankadó alkotótehetsége újabb és újabb művekkel gazdagítja fiatal és általa, valamint Kodály művészete által máris világviszonylatban elismertté tett zeneköltészetünket.

A harmincas évek folyamán már itthon is megnő Bartók tábora, az ifjúság előbb divatból, majd mind tudatosabban fordul előbb a Bartók és Kodály gyűjtötte népdalok, majd népdalfeldolgozásaik felé, s egyre többek lelkében válik élménnyé Bartók egyéni művészete is. Közben egy fiatal zeneköltő és tudós nemzedék kerül ki Bartók és Kodály keze alól, s ennek művészi, tudományos és nevelő munkája egyre nagyobb köröket hódít meg az

ősi gyökerekből megszületett új magyar zeneművészet s a magyar zenei öntudat és anyanyelv számára.

Az új világháború kitörése után Bartók, híven a Kossuth-szimfóniával induló szabadságharcos pályájához, a német imperializmus elleni tiltakozásként Amerikába vándorol ki. Csendes tiltakozása hatástalan marad. Amikor a vész elült, mérhetetlen szenvedéseink után BARTÓK BÉLÁT is el kellett vesztenünk 1945. szeptember 26-án. Továbbint alakja helyett ma, a magyar lét újabb nagy próbája idején, műve álljon előttünk biztatásként, erőforrásként, figyelmeztetésként és feladatként.

Életművében — akárcsak Kodály életművében is — csodálatos összhangba olyad a művészet, tudomány és az emberi magatartás.

Művészetében a parasztsággal egybeforró egyénisége ősi keleti barbár és délkeleteurópai paraszti feszülő erőket, emlékeket, élményeket, látomásokat emel fel a legmagasabbrendű európai zeneművészet világába. A magyar zeneművészetben fellépése előtt ismeretlen életkedv, humor és tragikus életérzés viharzik műveiben, melyek éppúgy vallanak az örök magyar és az egyetemes emberi sorsról, akárcsak nagy költőtársának, ADY-nak a költészete. Művészi hitvallásának egyik legnagyobb szerűbb kifejezése a »Cantata profana«, mondhatnók: a Pogány áhitat, amelyben a szarvasvadászaton szarvasokká vált kilenc fiú, apja hazahívó szavára, így felel:

<i>A mi karcsú testünk</i>	<i>Karcsú lábunk nem lép</i>
<i>Gúnyába nem járhat,</i>	<i>Tűzhely hamujába,</i>
<i>Csak járhat a lombok közt;</i>	<i>Csak puha avarba;</i>
<i>A mi szájunk többé</i>	
<i>Nem iszik pohárból,</i>	
<i>Csak hűvös forrásból.</i>	

BARTÓK zenéjében a magyar lélek tudatalatti s a magyarság történelem alatti népi világa szabadul fel elemi erővel, de ugyanakkor a klasszikus zeneköltő páratlan önfegyelmétől féken tartva és bár elemi erőktől feszülő, de kemény, világos formákba öntve. Disszonanciája ma még sokakat tesz tartózkodóvá, de ahogy a zenei műveltség terjed s a zenei öntudat erősödik, úgy világosodik majd meg a disszonancia mély értelme, csodálatos, egyéni szépsége, nagy belső harcokat, feszültségeket hordozó szimbólikája.

Tudományos munkásságából különösen »A magyar népdal« és »Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje« című műveit kell kiemelnünk, mint amelyek valóban tiszta képet adnak a magyar népi zene lényegéről és a szomszédnépek zenéjéhez való viszonyáról. Ha a Kodály Zoltánnal együtt gyűjtött mintegy 10.000 magyar parasztdal csak kisméretben került is kiadásra, e műveiben évtizedek kutatómunkájának lényegét hagyta a magyar és európai tudományosságra. A román népzene kutatása és tudományos feldolgozása terén elért eredményeinek elismeréseként magas román kitüntetésben is részesült.

Végül mint ember: a maga elé tűzött célért fáradságot nem kímélő harcosként küzdött a magyar műzenei nyelv megteremtéséért, a magyar zenei öntudat kialakításáért, a zenében és az élet minden vonatkozásában a szabadság kivívásáért és biztosításáért. Rendkívüli tehetsége szívós magyar paraszti akarattal és népünk soha meg nem szűnő szabadságszeretetével párosult.

Egyetemes emberi jelentőségében minden írónkat, költőnket felülmulja, mert a fordításra szoruló beszéddel szemben zeneköltészete közvetlenül szól minden emberhez és minden nemzethez. S a népek nagy családja elismeréssel hajtja meg fejét előtte s benne a magyar géniuszt előtt.

IFJ. NAGY GÉZA

IMRE SÁNDOR

1877—1945

Azok között a súlyos veszteségek között, amelyek ebben a háborúban értek bennünket, egyik legsúlyosabb IMRE SÁNDOR elvesztése. Vele a magyar nevelésügynek, művelődéspolitikának olyan alakja távozott el tőlünk, aki nemcsak eddig volt iránymutató a magyar életben, hanem akire éppen most, egy romjaiból felépülő magyar műveltségnek, egy megújuló magyar nevelésnek óriási szüksége lett volna.

IMRE SÁNDORT egész egyénisége, tanulmányai, sőt őseitől örökölt hajlama és lelkialkata tette pedagógussá. 1877-ben született, tanári oklevelet szerezve a kolozsvári református kollégiumban lett tanár. Igazi tanári egyéniség volt, aki tanítványait is nemcsak érdeklődéssel tudta eltölteni tárgya iránt, hanem gondolkozásra tudta indítani, önállóságra tudta szoktatni, és személyiségének vonzóerejével egész életükre irányítani tudta őket. Ezért volt, hogy legkülönbözőbb nemzetiségű, irányú, gondolkozású és felfogású tanítványai mind megbecsülték, és iránta való tiszteletük, becsülésük akkor sem változott, ha világnézetileg egészen más irányban haladtak, mint ő. 1905-ben magántanári képesítést szerezve a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, előadásokat tartott. Ekkor kezdődött tudományos pedagógiai munkássága, amelyet egészen 1945-ben történt haláláig szakadatlanul és fáradhatatlanul folytatott. A kolozsvári kollégiumtól megválva 1908-ban a budapesti állami polgáriiskolai tanárképző tanára, majd igazgatója, 1918—19. években vallás és közoktatásügyi h. államtitkár volt, 1925-ben a szegedi egyetemen, majd a József műegyetemen a pedagógia professzora egészen haláláig.

Munkásságának terjedelmét nem is lehet röviden csak vázolni. Legmélyebben a magyar nevelés története érdekelte, egész életének vágya volt, hogy ezt feldolgozza, és bár csak részleteket és monográfiákat tudott belőle adni, ezek a legértékesebb művek közé tartoznak, amelyeket ebben a tárgykörben írtak. Így dolgozta fel Széchenyi nevelői gondolatait és egyéniségét (mint pedagógusra ő irányította rá a figyelmet), Wesselényit, foglalkozott Apáczaival, Eötvössel, gr. Teleki Sámuellel, Bessenyeivel, akiknek személyiségében feltárta azokat a komoly figyelmeztetéseket, amelyeket ezek a mai magyar élet számára nyújtanak. Óriási kár és veszteség, hogy a magyar nevelés összefoglaló történetét, amely ma sines még készen és amely súlyos hiány, nem tudta elkészíteni, pedig folytonosan jegyeztetett és anyagot gyűjtött hozzá.

A másik kört munkájában annak szentelte, hogy a nevelés elvi kérdéseivel foglalkozzék. Ebben nagy tanítómesterének és barátjának, SCHNELLER ISTVÁNNAK a felfogása mellett állott, a személyiség pedagógiájának volt a képviselője, de ezt új gondolatokkal bővítette és gazdagította. A nevelés szerinte nem foglalkozás, nem is csak életpálya, hanem mint saját maga ezt személyében is megmutatta, olyan hivatás, amely az ember egész lelki alkátával össze van forrva, abból következik, amelyet nem lehet időhöz és alkalmakhoz kötni, hanem amely az ember egész személyiségének minden megnyilvánulásával kapcsolatban van. Ezért beszél arról, hogy a közéletnek súlyos erkölcsi követelményei vannak mindenki, de különösen a nevelők számára, hogy a hivatalnoknak számolnia kell azokkal a hatásokkal, amelyeket a közönségre gyakorol, s úgy kell élnie, hogy ezeket a hatásokat a legnemesebb módon fejtsse ki, hogy a nevelés a nemzet tevékenysége önmagán, hogy azzá válhassék, amivé válnia kell: igazi nemzeté, hogy a nevelés munkájában felszabadító munkát kell végezni, a szellem nemességére

kell felemelni a növendéket. Legújabb könyvében (Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés), amelyben régebbi cikkei közül is vannak összegyűjtve, élesen látja meg azt a veszélyt, amelybe az ország egész közszelleme halad. Neveléstanában pedig az iskolai nevelés egész körét és minden kérdését igyekszik alaposan és részletesen feldolgozni.

A harmadik munkakör, amelyben dolgozott, az iskolaszervezés köre volt. 1904-től kezdve folytonosan foglalkozik a középiskola újjászervezésének a kérdésével, a tanárképzéssel, az egyetem igazi hivatásával, a nőneveléssel, kisdiedneveléssel, mindezeket a kérdéseket igyekezett úgy felmutatni, hogy azok megoldásában a legmagasabb szempontok érvényesüljenek. Sajnos, ebben az ő figyelmeztetéseit az akkori nevelésügyi kormányzat nem vette tekintetbe. Mint a dunamelléki református egyházkerület iskolai ügyeinek vezetője, ennek az egyházkerületnek iskoláit magas színvonalra emelte, szigorú, de alapos és szeretetteljes kritikával igyekezett az iskolát olyanná tenni, hogy hivatásának igazán megfeleljen.

Minden munkáján, ha nem is éppen részletesen erről beszél, végighúzódik egy gondolat, amelyet ő ezekkel a szavakkal fejezett ki: „nevelői lelkelet“. Ennek a lelkeletnek a kialakítására, fejlesztésére, öntudatosítására, erősítésére igyekezett minden írásában. Nem a módszerek és eljárások, nem jelszavak és irányok, nem szervezetek és intézmények döntik el a nevelés és vele a jövő nemzedék sorsát, hanem az, megvan-e a nevelőkben az a lelkelet, amely a nevelőt igazi nevelővé teszi, nem napszámosná, nem kényszeredett hordozójává a jövődönnek. Ezt a gondolatot akarta az egész nemzeti élet irányelvévé tenni. Hadd idézzük erre egyik régi munkájának ma is irányadó szavait, amely munkájában a közélet erkölcsi követelményeiről beszél: „A közszellemnek olyanná kell válnia, hogy ne merjen senki olyan hivatalra, szerepre vállalkozni, amelynek csak javadalma, vagy díszkecsgetti és nem a vele járó munka vonzza. Ezt a vonzódást azonban csak az érezheti, aki felismerte, mit jelent az a munka a közösség életében és tudja magáról, hogy megvan az ereje az elvégzésére. A közjó szolgálatának ez a két feltétele van együtt a közéleti erkölcsen ezen követelményében: csak annak van joga a közéletben részt kívánni, aki alaposan felkészült arra, amire vállalkozik.“

IMRE SÁNDORNAK már nincs alkalmára, hogy a most kezdődő új világban tevékeny szolgálatot vállalhasson. De munkássága, írásai, egész élete addig, amíg komoly és öntudatos, etikai szempontok érvényesülni tudnak a közélet és a nevelés terén, nem vesztek el jelentőségüket és útmutatóivá, segítőivé válhatnak a nemzeti élet megújulásának.*

IMRE LAJOS

* Imre Sándornak az EME életében is jelentős szerep jutott. Az e századeleji újjászerveződés idején ő volt az Egyesület titkára, s így e tisztsége tartama alatt (1904–8) derekasan kivette részét az újjászervezkedés kemény küzdelmeiben. Titkári jelentéséből [EM. 1905. 325–8], ugyanaz az erkölcsi komolyság és felelősségérzett árad felénk, mint amely neveléstudományi munkásságát jellemzi. Az egyesületi célok helyes meghatározásának sürgetése, az egyesületi élet vidéki háttérének biztosítása, az Egyesület anyagi helyzetének javítása tekintetében sok ma is megszívlelendő gondolatot vetett fel. Kolozsvári tanársága idején a EM.-ban is dolgozott; sőt Budapestre távozása után sem szakadtak meg a folyóirattal kapcsolatai [vö. EM. 1907: 137–46, 273–85, 1909: 201–14].

A SZERKESZTŐ

VISKI KÁROLY

1883—1945

Kolozsvár magyar egyetemén a néprajz művelésének eredményekben gazdag múltja van. Rendszeres néprajzi előadásokat magyar egyetemen és főiskolán itt tartottak először. HERRMANN ANTAL 1898-ban kezdte meg magántanári előadásait a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán, Erdély néprajzi mozgalmában jelentős szerepet játszó HERRMANN előadásait folytatta az egyetem későbbi székhelyén, Szegeden is; itt 1929-ben önálló tanszéket is szerveztek a néprajznak s azt SOLYMOSSY SÁNDORral töltötték be, 1934-től a Ferenc József Tudományegyetemen a néprajzi tanszéket szüneteltették, de amikor 1940-ben az egyetem régi székhelyén újjászerveződhetett, a katedrát ismét betöltötték.

A tanszék újonnan kinevezett betöltőjének, VISKI KÁROLYnak személyét és munkásságát már addig is nagyrabecsüléssel tartotta számon az erdélyi tudományos élet. Viski különben is Erdély földjén, Tordán született. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte s a székelyudvarhelyi, nagyszalontai, újpesti tanári évek után 1919-től a budapesti Néprajzi Múzeumban működött, majd 1935-ben a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének vezetését és irányítását vette át. 1940 őszén onnan került a Ferenc József Tudományegyetem néprajzi tanszékére, hogy aztán alig egy évi oktató és irányító munka után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékét foglalja el.

Nemcsak a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem néprajzi tanszékének elnyerése fűzte Viskit szorosan az erdélyi tudományos élethez. Latom munkásságának, érdeklődési körének minden jelentős megnyilatkozása is. Első tudományos munkái a nyelvjáráskutatás és a nyelvtörténet körébe tartoznak. 1906-ban jelenik meg első nagyobb munkája, amelyben a tordai nyelvjárást dolgozza fel, [A tordai nyelvjárás: Nyelvészeti Füzetek 32. sz. Bp., 1906], majd a Mezőségről, Torockóról közöl tájzavakat.¹ Már az 1910-es évek elejétől mind több és több olyan tanulmányt tesz közzé, amelyek néprajzi érdeklődésének kibontakozását jelzik. Ezekben a néprajzi munkáiban a kopjafákat, a nagyszalontai és az udvarhelyi építkezést tárgyalja. Később behatóan foglalkozik a székely s általában a magyar népművészet, a székely kapuk, a parasztbútorok kérdéseivel. Az, amit ma a néprajz a székely kapukról — a népi faépítkezés monumentális emlékeiről — elkönyvelhet, az Viski Károly széleskörű meglátásának és higgadt ítéletének köszönhető. A művészettörténet, a nyelvészet mezejéről is gyűjtve a bizonyító anyagot, a székely kapukról azt vallotta, hogy azok eredetét a középkori és újkori várak kapuiból kell keresni. A kapuépítés fejlett módját pedig a székely nép kiváltságos jogi helyzete, katonai hivatása, foglalkozása, fafaragó kedve, tehetsége tartotta fenn. A kapu díszítése éppenúgy őrzi a történeti stílusok, az oszmán-török művészkedés emlékeit, mintahogy visszatükrözi a magyar nép ősi művészkedő hajlamát, ízlését [Adatok a székelykapu történetéhez: NéprÉrt. XXI. 1929. 65—88. l.]. Széles körben vizsgálta Viski a ma-

¹ *Viski Károly* tudományos munkáinak részletes felsorolása megtalálható a következő kiadványban: A régi székhelyére visszatért kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kolozsvári tanári működésük megkezdése előtt kifejtett tudományos munkássága: Melléklet a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940—41. tanévi működéséről szóló beszámolóhoz. Kvár, 1944. 225—34.

gyar népművészetnek azokat a jellegzetességeit, amelyeket az anyag (fakéreg, szarú, bőr, vászon, stb.) természete, a történeti hatások s a magyar lélek teremtő-, alakítóereje hoztak létre. A fazárakról, a tihanyi halászatról, a régi hagyományábrázolásokról írt tanulmányaiból a részletekben elmerülő, de azokon belül a távoli összefüggéseket meglátó tudós arca bontakozik ki előttünk.

Viski több összefoglaló munkát írt a magyar néprajzról. Ezek az összefoglalásai jórészt francia, német, angol és észt nyelven jelentek meg s igen nagy érdemük, hogy a magyar néprajz problémái és eredményei belekapcsolódhattak tudományunk európai vérkeringésébe. Angol és német nyelven megjelent szokáskönyvei [Hungarian peasant customs. Bp., 1932. — Volksbrauch der Ungarn. Bp., 1932] a legjobb bevezetők a magyar folklórebá. Összefoglaló munkásságának egyik igen hasznos terméke a magyar népi csoportok területi elhelyezkedéséről, történeti kialakulásáról írt könyve [Etnikai csoportok, vidékek. Bp., 1938]. Az erdélyi magyarság népi műveltségéről két összefoglalása jelent meg [Erdély népe: Magyar Szemle XXII (1934), 409—17. — Erdélyi népélet: az Erdély című gyűjteményes munkában, Bp., 1940. 123—37]; ezek közül különösen az első az erdélyi magyar népi műveltség megismerésének alapvető katekizmusa.

Mint szervező, irányító is sokat tett a néprajz érdekében. Különböző előadásokon hívta fei a figyelmet a gyűjtőmunka fontosságára. Budapestről éveken át levelezett erdélyi tanítókkal, tanárokkal s a hagyományok megmentésére, összegyűjtésére buzdította őket. Többször meglátogatta Erdélyt, hogy tanácsokkal, lelkesítő szavakkal lássa el azokat, akik a népi műveltség ápolásával, a hagyományok megmentésével kívánnak foglalkozni. Gyűjtőmunkásságának legnagyobb része is Erdély területére esik. Ápolta a szabadtéri múzeumok felállításának gondolatát. A Közgűjtemények Országos Főfelügyelőségénél vállalt állását egyetemi katedrájának elnyerése után is megtartotta s ezen a réven különösen sokat tett azért, hogy az erdélyi gyűjtemények, múzeumok hivatásuk magaslatára emelkedhessenek. Nagy része van abban, hogy A magyarság néprajza című összefoglaló munka létrejöhetett. Nemesak több fejezetet írt a magyar népi műveltség e nagy corpusába, hanem a második és harmadik kiadást gondozta is. Mindaz, amit a munkában a néprajz fogalmáról, tárgyköréről és feladatairól írt, mindig klasszikus fejezetei maradnak tudományunknak.

Viski kutató szemével a magyar népi műveltség egész területét áttekintette. Szokások és tárgyak, a szavak mögött lüktető élet, a nép művészkedő hajlamát bizonyító ragyogó színek, tánc és ének az ő tudósi meglátásában szerves egységként bontakoznak ki. A folyton változó élet folyamatait látta meg mindabban, ami az etnográfus kutatási területére tartozik. Munkásságának értékét emeli, hogy elsősorban a saját maga gyűjtötte anyagot hasonlított össze s helyezte bele tágabb szemlélet keretébe. Következtetései, eredetmagyarázó okfejtései a leghiggadtabb és legmegfontoltabb magyarázatok közé tartoznak. Éppen ezért a legmaradandóbbak is. Elsősorban a jelenségeket, a tárgyakat igyekezett megszólaltatni, kapcsolatba hozta őket az emberrel, a társadalommal s távoli analógiáért csak akkor ment el, ha a vizsgált anyag önmagáról már megszűnt vallani. Minden munkáján, mint egész emberi magatartásán is, bölcs mérséklet vonul keresztül. Nem tartozott semmiféle irányhoz, az általános néprajz különböző módszertani célkitűzései nem befolyásolták munkáját. Éppenezért higgadt, emelkedett szellemű ítéleteket tudott mondani. De sohasem a módszerekről ítélkezett, hanem az eredményekről. Akinek megadatott tudósi egyéniségének közelében élni és dolgozni, azt emberségének örök értékeivel is megajándékozta.

Külön meg kell emlékeznünk Viski Károly munkáinak nyelvezetéről, stílusáról. A magyar tudományos életnek alig van olyan munkása, aki oly világosan, tisztán írt volna, mint ő. Egy-egy írása valóságos műremek: a népnyelv és klasszikusaink nyelvének ötvözete.

Itt Erdélyben megkülönböztetett kegyelettel őrizzük Viski Károly emlékét s fokozottan értékeljük tudományos munkásságát, mert halálával a magyar néprajz legerdélyibb és legeurópaibb képviselőjét veszítettük el.

GUNDA BÉLA

MINDSZENTI NAGY OTTÓ

1903—1946

Csendes félrevonultságban a „vidék“-re került tanár örök mintaképeként a tanítás, a tudomány- és magaművelés belső lázától hajtva dolgozott szinte haláláig a zilahi református Wesselényi-kollégium tanáraként M. NAGY OTTÓ. Hosszas és súlyos betegségét befejező, végzetesen korai halála megakadályozta ugyan őt abban, hogy tudományos kutatásainak egész anyagát közzétegye, de így is volt benne az elmúlás előtt álló test minden gyengesége ellenére is még annyi erő, hogy végleges formába öntse és aztán sajtó alá rendezze a zilahi kollégium első professzorának, az európai hírű nyelvtudós Gyarmathi Sámuelnek életéről és munkásságáról írt jeles tanulmányát.¹ Ő, Zilah szülötte, a zilahi kollégium neveltje és tanára ezzel a szerényen csak „ütegyengetés“-nek szánt munkával a város egyik legkiemelkedőbb személyiségének és a kollégium legnagyobb tanárának állított méltó emléket, de egyben eltüntette azt a bántó mulasztást is, amely Gyarmathi életrajza megírásának késlekedése miatt a finnugor nyelvtudomány magyar művelőinek lelkét terhelte. Ez a tanulmány Gyarmathinak legteljesebb, leghasználhatóbb életrajza és így egy majdan elkészülő nagyobb méltatás nélkülözhetetlen forrása lesz. Ez életrajz megírására irányuló kutatása közben Gyarmathinak sok ismeretlen vagy olyan kéziratát fedezte fel, amelyeknek hollétéről a magyar tudományosság mit sem tudott. Azt a tervét azonban, hogy ezeket a kéziratokat közzétegye, a nyelvtudomány legnagyobb kárára hosszúságú és súlyos betegeskedése miatt már nem valósíthatta meg.

M. NAGY OTTÓ mintaképe volt a vidéken élő tanárnak, nemcsak azért, mert ahhoz a környezethez tért vissza, amelybe beleszületett, ahol nevelkedett s ahhoz a kollégiumhoz, mely őt — már kicsiny korától kezdve nagy-nagy reménységét — gyámolította, hanem azért is, mert szülő- és neveltetése helyére való visszakerülése után lelkiismeretesen végzett tanári munkája mellett elsőrendű feladatának tartotta, hogy megismerje és megismertesse azokat a történeti szálakat, amelyek Zilahot és kollégiumát a magyar műveltség életében emlékeztetessé teszik. E feladat részleges megvalósításával M. NAGY OTTÓ követendő példát mutatott a magyar műveltség ügyét igazán szíven viselő minden pályatársának, évszázados intézményeink minden mai munkásának. Így tehát nemcsak kiemelkedő tanári és nevelői hatása révén, hanem tudományművelő szerepében is illik rá az, amit életrajzi tanulmánya befejező mondatában maga Gyarmathiról írt: „Munkássága termékenyítő volt és az is marad azok számára, akik nemzetükért hűséggel kívánnak dolgozni.“

Szta

¹ Gyarmathi Sámuel élete és munkássága: EYF. 182. sz. Kvár, 1944. 88 l. (Két műmelléklettel).

LEIBNIZ SZÜLETÉSENEK HÁROMSZÁZADIK ÉVFORULOJA

Ez év július 1-én múlt háromszáz éve, hogy az emberi szellem egyik legnagyobb gondolkozója, LEIBNIZ VILMOS GOTTFRIED megszületett.

Alig van tudomány, melyben mint úttörőt ne emlegetnék, mégis — úgy látszik — mintha a tudományos világ elfelejtkezett volna róla. Lehet, hogy vele is az fog történni, ami kortársával, Newtonnal, akinek Angliában a háborús viszonyok miatt csak most, három évvel később ünneplik születésének háromszázadik évfordulóját. Mindketten annak a termékeny XVII. századnak a szülöttei, melyben a reális tudományok alapjait rakják le. Az új csillagászat megalkotása ebben a században fejeződik be, az új fizika nyomán követi, az új matematika karöltve ezekkel fejlődik. Ez a század teremti meg a szigorúan tudományos megismerés kritikai fogalmát, a racionalizmust. Ennek az új eszmeáramlatnak a szolgálatában áll LEIBNIZ egész munkássága, mely korának egész ismeretanyagát felöleli: a filozófiát, teológiát, a történet-, nyelv-, jog- és természettudományt. Ezek közül mindegyik érdekli és mindegyikkel külön-külön is mélyrehatóan foglalkozik. Végső célja azonban nem egy szaktudománynak a kiépítése, hanem az, hogy a tudományos eredményeket egymással vonatkozásba hozza és a termékenyítő kapcsolatot köztük megteremtse. Az összhang, a harmónia keresése és megtalálása LEIBNIZ egész tudományos törekvésének és bölcséletének alapvonása. Ezért van, hogy bármelyik tudománnyal is kezd foglalkozni, azt mindjárt előbbre viszi vagy új irányt szab neki. Itt azonban még nem áll meg. Gyakorlati érzéke és műveltségterjesztő hajlama igyekszik a nyert eredményeket alkalmas formába öntve a tudományos közhasználat és az élet számára gyümölcsösztetni. „*Mou humeur est — írja — de contenter l'esprit en pouvant produire quelque chose de réel et d'utile pour le public.*”¹

Ezt a közjóért való munkálkodást (procuranda felicitas) tekinti LEIBNIZ a tudomány és tudósok életcéljának. Ennek elérése céljából arra törekedik, hogy egy, Európa összes tudósait összefogó szervezetet létesítsen, mely nemcsak pusztán tudományokkal foglalkoznék, hanem az emberiség összes ügyeit intéznék. Így fogan meg benne az „akadémia” gondolata, ahol a tudósok vállvetve dolgoznának a tudomány szolgálatában. Kezdeményezésére alakul meg a Porosz Tudományos Akadémia (1700), melynek ő az első elnöke. De ő dolgozza ki a bécsi és a szentpétervári akadémia tervezetét is.

Nemzetközi tudományos kapcsolatai révén összeköttetésben áll kora valamennyi számottevő tudósával. Írásai között, melyeknek száma kb. 75.000 darab, több mint 15.000 levél maradt fent; ezek közel 1000 különböző személyhez szólnak. Levelezésben áll a franciák közül XIV. Lajossal, Colbert-rel, Boileau-val, Racine-nal, Malebranche-csal, az angolok közül Boyle-lal, Newtonnal, Hobbes-szal, Locke-kal. Spinozát meglátogatja, személyes ismeretség és barátság fűzi Nagy Péter cárhoz és Savoyai Jenő herceghez; ez utóbbinak Monadológiáját ajánlja.

LEIBNIZ nemzetközi összeköttetései és érdeklődése révén jut Magyarországgal is kapcsolatba. Bécsi tartózkodása alatt (leghosszabban 1688—9 és 1712—4 között időzött itt) ismerkedett meg a magyarországi állapotokkal; ezekről írásaiban elszórván több ízben is megemlékezik. Mint a hannoveri udvar követe, a diplomata éles szemével figyelte Magyarország politikai helyzetét és a török hatalom terjeszkedését. Az ország belső állapotára vonatkozó megjegyzéseiből azonban arra következtethetünk, hogy Leibniznak Magyarország iránt való érdeklődése több volt, mint egy, idegen nemzettel szemben mutató puszta kíváncsiság.

¹ Klopp O., Die Werke von Leibniz, Hannover, 1864—85. III, 226.

Érdeklődéssel fordul népünk eredete felé. Ennek megállapítására a nyelvhasználat által nyert eredményeket tartja a legmegbízhatóbbnak. Ő mondja ki először azt a nyelvtudományban hosszú ideig érvényben volt tételt, hogy a népek legrégebbi történetére csak a nyelvhasználat vethet világot („*nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebet, quam collationem linguarum*“).²

De ezen túl a magyar nyelvhasználat történetében őt illeti meg a második hely, mint aki a korábbi (Szamosközy, Otrókosi, Pereszlényi) kutatók által hirdetett héber-magyar nyelvrokonság helyett Miechovi és Scheffel nyomán a magyar és finn nyelv közti szoros kapcsolatra mutat rá, majd pedig a lapp és szamojéd nyelv segítségével egy szélesebb urali nyelvrokonság létét állapítja meg.

LEIBNIZOT azonban egy másik tulajdonsága is elődei fölé emeli; nem ragaszkodik makacsul a nyelvrokonság kérdésében elfoglalt álláspontjához, hanem minden alkalmat megragad, hogy nézetét minél több tudóstársával közölje és véleményüket kikérje. Így alakítja, fejleszti tovább az összehasonlító nyelvtudományt is, mely „ha Leibniz terveinek és eszméinek kidolgozására ráért vagy elegendő idővel rendelkezett volna, legalább egy századdal korábban foglalt volna helyet a többi tudományok sorában“ — állapítja meg PÁPAY JÓZSEF³ Leibniz Magyarország iránti érdeklődésének általános jellege mellett, van egy különös, személyi oldala is, mellyel Erdély és népei felé fordul.

Bécsi tartózkodása alatt értesül az erdélyi kancellári hely megüresedéséről és ezért arra kéri I. József özvegyét, Amália császárnőt, hogy VI. Károly császár előtt őt hozza kancellárként javaslatba. A császárhoz maga 1713. szeptember 26-án kérvényt nyújt be, melyben német és evangélikus voltára, valamint bányászati ismereteire hivatkozva, kancellárrá való kinevezését kéri. A császár Amália császárnő pártfogó írására csak ennyit válaszol: nem hinné, hogy az erdélyi szászok nagyon örülnének, ha Leibniz lenne a kancellár. Az elutasítás közelebbi okait nem ismerjük.

Erdélyre még egy másik körülmény is rátereli figyelmét. Az ittlakó szászok eredetkérdés körül folyó heves harerről, melynek a szászok dák-gót, illetőleg német eredetét kellett volna eldöntenie, korán értesül. A kérdés korabeli irodalmát ismeri, de számára csak a nyelvhasználat adhatja meg erre a kérdésre a választ. Ezért a »Desiderata circa linguas populorum« című röpiratában két kívánsággal fordul az erdélyi szászokhoz: állítsanak össze népnyelvi szójegyzékeket, melyek segítségével a szászok nyelvi és faji hovatartozását eldönthesse, azután pedig a Krim-félszigeten élő germán néptörzsekről meg kell állapítani, hogy valóban a gótok maradványai-e és vajjon valóban germán nyelvjárásban beszélnek-e?

LEIBNIZ tehát nemcsak az erdélyi szászok eredetkérdéséhez, hanem a germán népvándorlás problémájának a megoldásához is hasznos felvilágosítást remélt egy erdélyi szász szójegyzéktől. Kívánságai és ösztönzései nem hangzottak el hiába. A szász nyelvészeknek hosszú sora állította azóta egész életét Leibniz kívánsága teljesítésének szolgálatába. Ennek a több évszázadra terjedő munkának lett az eredménye az erdélyi szász tájszótár. Az erdélyihez hasonlóan indul meg Németországban is a nyelvjárásonkénti szókincs-gyűjtés. Az egyes vidékek rendkívüli, a köznapi nyelvhasználattól eltérő szavait tartalmazó szójegyzékekből (idiotikon) fejlődnek azután fokozatosan ki a nyelvjárás egész szókincsét felölelő tájszótárak, a korszerű nyelvtudomány legnélkülözhetlenebb eszközei.

² Pápay József, A magyar nyelvhasználat története, Bp, 1922. 6—7.

A nyelvtudomány két ágán, a nyelvhasználaton és a szógyűjtésen kísértük végig részletesebben LEIBNIZ irányító és alkotó szellemének termékenyítő hatását. Ez a két tudományág kapcsolja őt szorosabban a magyarsághoz és Erdélyhez. Róla való megemlékezésünket elsősorban a magyar nyelvhasználat történetében elfoglalt fontos helye irányította. A szellemi és gyakorlati tudományok egészére tett hatása azonban kiemeli Leibnizot a nemzeti megemlékezés szűk keretéből és az egész tudományos világ színe elé állítja.

Ha igazat adunk neki, hogy az emberi nem kiválóságai közé azok tartoznak, akik a természet és szellem felfedezett csodáit az emberiség gyógyítására, táplálására, kénvelmére, a bűn és henyelés kiküszöbölésére, az igazság gyakorlására, a haza jólétére, drágaság, ragály és háború távoltartására, istenfélelemre, s az emberek boldogítására igyekeznek felhasználni, szóval azt törekednek utánozni saját hatáskörükben, amit Isten tett a világban, akkor Leibniz bizonyára a legkiválóbbak közé tartozik [Klopp, i. m. I, 120].

Az élet azonban vele sem tett kivételt. Mikor hetvenéves korában, 1716-ban meghalt, mindenkitől elhagyatva, szinte észrevétlenül költözött el. Hannover melletti sírján csak ennyi áll: „Ossa Leibnitzii“. A porosz akadémia, melynek alapítója és első elnöke volt, szinte tudomásul sem vette halálát, s még megemlékezésre sem méltatta. A külföld sokkal hálásabb volt iránta. DIDEROT a francia nagy enciklopédia felvilágosult szerkesztője, mikor Leibniz munkáját felmérni próbálta, elragadtatásának ilyen szavakban adott kifejezést: „Ez a férfiú egymaga annyi dicsőséget szerzett Németországnak, mint Platon, Aristoteles és Archimedes együttvéve Görögországnak.“⁴

„Inclinata resurget“ volt LEIBNIZ jelszava. Most, mikor születésének háromszázadik évfordulója alkalmából róla megemlékezünk, reméljük, hogy a háború következtében, a gyűlölködés szelleme miatt eltemetett eszmék: a világ és élet jelenségeinek közös erővel és vállvetett munkával való kutatása, a művelődésnek és haladásnak közös erővel való terjesztése, a tudomány kincseinek és eredményeinek az emberiség javára, anyagi és szellemi jólétének emelésére való felhasználása, a humanitás és harmónia eszméinek gyakorlása újból és talán fokozott erővel fognak érvényesülni. Inclinata resurget!

NAGY JENŐ

⁴ Rácz Lajos, Leibniz egyénisége, fejlődése és filozófiája: Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 1. sz. Leibniz, Bp. 1917. 254.

A DATTÁR

Erdélyi építéstörténeti adatok a XVIII. százév közepéről

A XIX. és XX. százév fordulójának három kortárs Teleki László grófja közül a gyömrői negyven évvel ezelőtt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába helyezte letétbe a család egyik ágának szép nagy levéltárát.¹ Ebből a Levéltár már az elhelyezés első évében 250 dobozba és tíz fiókba, idősorba rendezte a missilis-anyagot, majd az 1942–44. évben K. SEBESTYÉN JÓZSEF, a Levéltárhoz beosztott könyvtartiszts az egészet íróik betűrendjébe, és azon belül idősorba rendezte át.

E munka befejeztével a szokásos ellenőrzés rendjén a katalogus elkészítése előtt még a 30.000-nyi hatalmas levélananyag kétharmad részét már nemcsak átnéztem, hanem túlnyomólag el is olvastam s többféle nézőpontból jegyzeteket, kivonatokat és néhány esetben másolatokat is készítettem belőlük.

Ebből a másolat-anyagból most itt három erdélyi építéstörténeti adatot teszek közzé.

Az első a bonchidai kastély építésére vonatkozik. Ennek az 1944 októberében a németek által felgyújtott hatalmas, szép műemléknek építéstörténetét még 1935-ben részletesen megírta BÍRÓ JÓZSEF² s ő utalt arra, hogy az építkezés idejéből fennmaradt számadások csak 1751-ben kezdődnek.³ A lovarda kapuján a griffektől tartott emblémák azonban 1748 évszámot mutatnak, s Bíró ezen az alapon mondja, hogy nyilván ez időtájt kezdődött az építkezés. Ezt a megállapítást igazolja egyik adatunk. A kendilónai Szamos-terraszban, de a Lóna-pataka mellett a domsorokban általában dacit-tufa található, melyet a falusi építkezésekhez ma is használnak. Ilyen anyagot kért gr. BÁNFFY DÉNES 1748 június elsején gr. TELEKI ÁDÁM tábornokhoz írott levelében. Ez a közetfaj a bonchidai kastélynál, illetőleg melléképületeinél, főleg csak az alapokba és a falak alsó részébe lehetett alkalmas, és Bánffy Dénes gróf bizonyára ilyen célra kérte szomszédja engedélyét „valamely épülethez megkívántató kő hányathatás végett.”

A levél tehát azt bizonyítja, hogy a bonchidai kastélynál az építkezéseket már 1748 elején, vagy még előbb kezdték, mert a június 1-én

¹ A három közel egykorú Teleki Lászlót félszázad előtt lakásuk helyéről 1. gyömrői, 2. lónai vagy hosszúfalusi, 3. koltói jelzővel különböztették meg. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumba legelőbb beadott Teleki levéltár nem azonos a Gyömrőn volt másik Teleki-levéltárral, melynek regestái 1937-ben Szegeden dr. Iványi Béla kiadásában jelentek meg. Az 1908-ban Gyömrőn lakott Teleki László gr. által őrzésbe adott levéltár előbb Kendilónán, majd a XI. század elejétől Kolozsvárt, a Farkas-utcai Teleki-háznál állott, s innen szállították be az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A lónai vagy hosszúfalusi gr. Teleki László levéltára özvegye és fia letéteként 1942-ben szintén ide jutott be.

² A bonchidai gr. Bánffy-kastély: EM. 1935. 122–53 és kny. ETF. 75. sz.

³ I. h. 138.

kelt levél utal arra, hogy írója már előbb is kért ilyen kitermelésre engedélyt Kendilónáról.

A második adat a marosvásárhelyi minorita templom építési idejére nyújt támpontot.

ORBÁN BALÁZS, a Székelyföld leírója, a marosvásárhelyi minoriták elzárkózása miatt nem juthatott annak idején házitörténetük anyagához, s így csak röviden írhatott a rendházról. Szerinte a rendház és templom alapjait LOBKOWITZ JÁNOS GYÖRGY HERCEG, Erdély akkori katonai parancsnoka rendeletére a mostani helyen 1740-ben tették le.⁴ A herceg 1737. október 6-tól 1741 október elejéig viselte megnevezett méltóságát, s akkor távozott, hogy átvegye Mária Terézia Pilsen körül összehívott egyik hadserege parancsnokságát.⁵ Távozásával, úgy látszik, hogy a marosvásárhelyi minoriták elveszítették főpártfogójukat és a hosszú háborúk miatt beállott pénzügyi nehézségek huzamos ideig megakasztották az építkezéseket s Lobkowitz közben 1755-ben meg is halt. A minoriták aradi rendi levéltárából bizonyára tisztázni lehet az egész rendház és templom építéstörténetét. Az utóbbira azonban jó időtámpontot nyújt BOCSKOR JÁNOS marosvásárhelyi praesidens most közölt levele is. E szerint 1761 április elején a templom építés alatt állott, s Boцskor gróf TELEKI LÁSZLÓ kormányzszéki tanácsostól azért kérte kölcsön 50.000 darab Marosvásárhelyen heverő tégláját, hogy a templom építése ne maradjon félbe. A választ nem ismerjük, de valószínűleg kedvező volt. Azonban a levélből kitűnik, hogy 1761 augusztusára a minoriták e nélkül is hozzájuthattak építőanyaghoz, s így templomuk befejezését és fedél alá juthatását 1762-re szinte biztosra vehetjük.

Végre harmadik adatunk Kalotaszeg legnagyobb egyházi műemlék-épületére, a bánffy-hunyadi református templom javító-munkálatára s ennek bonyodalmainra őrzött meg érdekes adatokat.

E templom egyes részeinek korára nagyon eltérőek a vélemények; szentélyéről azonban bizonyos, hogy 1483 körül épült s az 1765-i kalotaszegi földrengés rongálta úgy meg, hogy részben újra kellett építeni.⁶ Ennek készülteit érinti BR. BÁNFFY FARKAS levele, mely 1765. november 3-ban állapítja meg a földrengés idejét. A templomjavítás előkészületeit pedig az teszi érthetővé, hogy Mária Terézia 1745. július 28-án és 1746. július 5-én kiadott rendeletei szerint a protestánsok templomaikat kijavíthatták ugyan, de a hatóságoknak ügyelniök kellett, hogy csak a régi alakban és terjedelemben javíthassák.

Nagyobbításhoz vagy újjáépítéshez királyi beléegyezés kellett, s az e nélküli építkezést lerontás s az építetót súlyos büntetés fenyegette.⁷ Ezért fordult BR. BÁNFFY FARKAS tanácsért GR. TELEKI LÁSZLÓ főkormányzszéki tanácsoshoz. A levél főjelentősége különben abban áll, hogy időtámpontot nyújt a földrengés pontos idején kívül annak az elnyúlt

⁴ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása. IV, 151.

⁵ Siebmacher, Wappenbuch. IV, 12. Abth. Erdélyi kötet 61.

⁶ L. tölem: Kalotaszeg tört. és műemlékei: Kolozsvári Szemle III, 106.

⁷ Marczali Henrik, Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig (Mill. tört.). VIII, 331.

javítási készülődésnek kezdetére, mely 1772-ben a szentély Umling-féle új festett mennyezetének elkészítésével végződött.

I.

Bonchida, 1748. június 1.

Gr. Bánffy Dénes levele gr. Teleki Ádám tábornokhoz.

Illustrissime Domine S R. I Comes et Colonelle

Domine et Affinis Colendissime!

Ennekelőtte is meg találtam vala a Mtgs Urat a Kendi Lonai Határon valamely epülethez meg kívántato kö Hanyathatas végett; Lévén pedig ujlag is szükségem, Bonczhidai építtetésemhez kövekre, mivel azon Helyen, az hol azon kövek hanyattatnak se kaszalo sem pedig vetés ninesen, bátorkodtam a Mtgs Urat kérnem bizodalommal, méltotassék maga Lonai Tisztinek parancsolni, hogy embereimnek azon régi Helyen követ hányni meg engedgye, ebbeli úri jó akarattyának meg-szolgálhatására örömmel veszem mindenkoron az alkalmatossagot, ha vélem is parancsolni méltotztatik. Mellyekkel midőn az be állott Sz: In-nepeket és sok következendőket mindennemű szives contentuminak tellyesedésében, a Mtgs Úrnak és Mtgs Hozzatartozóinak el tölteni szivessen kívánom, me ulterioribus quoque expertis benevolentis com-mendo et persevero Praetiae

servus obligatissimus

C. Dionysius Bánffy mp.

Bonczhida 1-a Junii 1748.

Cím latinul gr. Teleki Adámnak Szebenbe címezve, külön borítékon.

2.

Marosvásárhely, 1761. április 9.

Bocskor János marosvásárhelyi minorita praesidens gr. Teleki Lászlóhoz.

Illustrissime D. R. I. Comes!

Domine Patrone mihi colendissime!

Mivel Mtgs Gróff úr Nagyságod itten a MVásárhellyi határon ötvenezer téglát égettett és tudtomra lévén, hogy mostanság nem is fog építtetni Nagyságod, azért alázatosan kérem és instálom Nagyságo-dat, hogy méltotassék velem oly kegyességet tenni és Szentkirályi Praefectus uramnak pára(n)csolni, hogyv azon ötven ezer téglát kölcsön adgya által nékem, usque ad mensem Augusti, hogy az itten levő templomunk építése ne maradgyon félbe, a miglen a töb ki égettő tégláim elkészülnek; el is készülnek minden bizonnyal ad Augustum és akor nagy hálá adással vissza adom, sőt jobb égett téglátot, hogy sem a mellyek Nagyságod számára ki égettettek; annak

okáért méltóztassék ezen nagy szükségemet magával született kegyességével segíteni Nagyságod.

Illustrissimi Domini Comites

humillimus Servus
P Joannes Boeckor
Minoritarum Residentiae
Praesidens.

MVásárhely 9 Apr. 1761.

Latinul címezve gr. Teleki László guberniumi tanácsosnak, Bécsbe.

3.

Marosvásárhely, 1766. április 27.

Br. Bánffy Farkas gr. Teleki Lászlóhoz.

Méltóságos Groff Camerarius és Gubernialis
Consiliarius Ur, Méltóságos Jó Uram!

Igen meg romladozván kivált a mult esztendőben 3-ik Novembris éreztetett Föld Indulás miatt az Bánffy Hunyadi Templomunk, annyira hogy ahoz értő kőmives pallérnak Relatioja szerint félhető mindennapi ledülése, megalkudott az Eccla egy pallérral háromszáz német forintokban, úgy, hogy azon meghasadozott és dülő félben levő kőfalt egész fundamentumából elrontván, újra felépíttse és egyebütt is az Templomon esett repedezéseket meg igazítsa. Az kőfal jóllehet fundamentumától lerontatnék, de azért az Templom nem nagyíttatnék, hanem az új kőfal is a Régi Fedél alatt vitetnék fel s e szerint Gondolkoztak egy némelyik Possessorok s Ecclesiabeliek, hogy talán minden hír tétel nélkül lehetne és jó volna hozzá fogni, mások ellenben tartván attól, hogy mivel Hunyad neveztes hely, Catholicusok gyakran fordulnak ott meg, a Harmincados ki igen buzgó papista, szüntelen ott lakik, a possessorok is immár meg elegyedvén s kivált g. Bánffy Dienes Ur, s az Asszony közt fenn forgó egyenetlenségek s mind kettőjöknek az Hunyadiak ellen fel indult haragjok tudva lévén, az építésben úgy lehet, hogy akadályt okozhatnának, bátorságosabbnak ítélték addig halasztani, míg a Mlgs Supremum Consistoriumnak is hír nem tétetődik és bölts tanátsát nem vehetik: Ezen opinion meg edgyezvén, Reám bízták, hogy a Mlgs Consiliarius urakat alázatosan ez iránt Consulálnám, hogy ha bátorokodgyanak-é a Templomnak azon részét le rontani és építéséhez fogni engedelem nélkül azon okból, hogy az Templom nem fog nagyobbodni, hanem az Régi Fedél alatt vitetik fel az Új Kőfal is, vagy pedig az engedelem kérés szükséges. Méltóztassék azért Méltóságos Consiliarius Ur maga bölts tettését énnekem kijelenteni, hogy a Mlgs Uraknak bölts tanátsok és Vezérlések által azon Szent igyekezethez jó móddal kezdvén Isten Szent segedelméből tökéletességre vihessük. stb.

MVásárhely 27 Apr. 1766.

alázatos szolgája
B. BÁNFFY FARKAS

Eredetije négy 4-rét lapon.

Közli KELEMEN LAJOS.

Történeti feljegyzések Thuróczy krónikájának egyik budapesti példányában

A magyar múltnak kellőleg meg nem becsült emlékei a XV—XVI. századi könyvek egykorú bejegyzései. Az a mellőzés, amelyben részesülnek, mindenképen méltatlan, mivel sokszor oly jelenségekről vagy eseményekről tájékoztatnak, amelyekről más kútfők egyetlen szóval sem emlékeznek meg. Fontosságuk egyforma, akár abból az eltökélésből sarjadtak, hogy valamely eseményt meg kell örökíteni, akár pedig csak „történeti maradványok“, tehát gyakorlati céllal irattak. Az utóbbiakra jellemzők azok a bejegyzések, amelyek az ágostonrend 1508-i, Rómában megjelent kiadványának budapesti példányában olvashatók. Fogadalomtételek ezek, amelyeket a nagyváradi ágostonosok közé belépő szerzetesek sajátkezűleg írtak be. Egyháztörténeti szempontból azért értékesek, mert tanúságuk szerint a váradi kolos'or ekkor, a reformáció korában még mindig állott és vonzotta a magyar katolikusokat, Hatház, Belényes, Torda, Kolozsvár szülötteit.¹ A másik csoportba tartozó szövegek, amelyeknek szerzői tehát abból a megfontolásból indultak ki, hogy az utókor számára érdemes megörökíteni az általuk fontosaknak tartott eseményeket, évkönyvszerűek. Főleg történeti munkák előzéklapjain találkozunk velük. Mintha olvasás közben kaptak volna kedvet szerzőik papírra vetésükhöz, mintegy kiegészítve a könyv előadását. Értékükre jellemzők a Thuróczy János-féle krónika salzburgi példányában olvashatók. Kis részletekre kiterjeszkedve szólnak arról, hogy Mátyás király felhívására mint jöttek Magyarországra német ciszterciek, Miksa hadai miként ostromolták és foglalták el 1490-ben Székesfehérvárt, Buda polgársága pedig mily érzelmekkel várta a német sereget. Megkapóan közvetlen hangú előadásukat, bár merőben ismeretlen részleteket tárt fel, történetírásunk egyáltalán nem vette tekintetbe. Nem szerzett tudomást a XV. század egykori specialistája, FRANKÓI VILMOS, sőt a ciszterciek hangyaszorgalmú történetírója, BÉKEFI REMIG sem, noha ő Mátyásnak a rendi reform ügyét szívén viselő eljárását ismételten tárgyalta. De nem is igen csodálható ez. Oly nehezen hozzáférhető helyeken és határozatlan cím alatt jelentek meg nyomtatásban,² hogy valóban csak a véletlen juttathatja a kutató kezébe.

Az efféle feljegyzések rendszeres összegyűjtésére és közzétételére példaadó munka RADÓ POLYKARP hangyaszorgalmú kiadványa, a nyomtatott liturgikus könyveknek ez az alapos feldolgozása, amely erdélyi vonatkozásainál fogva joggal számíthat általános megbecsülésre.³ Bár igen kívánatos volna, hogy követői a tört úton „műfajok“ szerint ha-

¹ A feljegyzéseket a budapesti Egyetemi Könyvtár „Ac 4^r 816“ számú köteteiből kiadtam: *Egyháztörténet I* (1943), 432 kk.

² Meyer, Fr. M., *Analekten zur österreichischen Geschichte im XV. Jahrhundert: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 1880 (31), 16—40.

³ Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései: A pannonthalmi főapátsági Szent Gellért főiskola évkönyve az 1942/43-i tanévre (Közvetteszi Dr. Kocsis Lénárd főiskolai igazgató). Pannonthalma, 1943. 313—429.

ladva, tegyék közzé a Magyarországon egykor közkézen forgott könyvek bejegyzéseit, a megoldásnak talán azt a módját is lehetne választani, hogy a kutatók egy-egy könyvtár ősnymtatványait, folytatólag pedig XVI. századi könyveit vizsgálják át. A könyvtárak keletkezésének története is bizonyára tisztázódnék, ha az egyes munkák tulajdonosainak nevei alapján meg lehetne állapítani, hogy milyen kisebb gyűjteményekből került össze anyaguk. Hisszük, hogy könyvtárosaink elvégzik ezt a kétségtelenül sok eredménnyel biztató feladatot. Addig is azonban, amíg elkészülnek gyűjtésükkel, talán nem lesz felesleges felhívunk a figyelmet Thuróczy János krónikája (*Chronica Hungarorum*) brünni kiadásának a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött példányára.⁴

A munka jelenlegi helyére a jezsuita rend feloszlatása alkalmával a nagyszombati kollégium könyvtárával került. Legelső lapján az ajánlás mellett, a sorok közötti szabad helyen és a lapszélen levő feljegyzések szerint Szabó Ferenc adományából nyerte 1590-ben a turóci (znióváraljai) jezsuita kollégium s a nagyszombati könyvtár katalógusába 1632-ben iktatták be. Korábbi, 1590 előtti sorsát már csak következtetésekkel állapíthatjuk meg. Az 1556-i bejegyzések szerint, amelyek a könyv utolsó levelén, közvetlenül a kolofon után olvashatók, ekkor Marosvásárhelyen volt, még pedig a reformáció valamelyik hívének birtokában. Erdélybe minden bizonnyal mindjárt megjelenése (1488) után került. Az utolsó levél b. lapján levő annalsztikus bejegyzések írása ugyanis még középkori s mert a második kéztől származó két utolsó közül is a legfiatalabb 1490-ből való, joggal tételhető fel, hogy a korábbiak, köztük a kenyérmezei csatáról megemlékező, ott keletkeztek, ahol az ütközetről és Várad 1474-i pusztulásáról a legtöbbet tudtak az emberek. Ha azonban a XV. század utolsó éveit és 1556. között Erdélyben volt a könyv, ugyancsak erdélyi eredetűek a 147. levelén, a Mátyást ábrázoló képen gótikus betűkkel, legkésőbb a XVI. század elején írott szavak, amelyek az elhunyt nagy uralkodó emlékét oly sóvárogva idézik: *Oh Mathia ha te | mosthan elnel | Gondwnkról gondolnal.*⁵

Véleményünk szerint a krónika legelső tulajdonosa, aki tehát erdélyi volt, a könyvet nemcsak tüzetesen áttanulmányozta, hanem a török-magyar harcok néhány részletének feljegyzésével ki is egészítette. Főleg olyan eseményeket örökített ugyanis meg, amelyekről, mint Szilágyi Mihály elfogatásáról vagy a kenyérmezei csatáról Thuróczy szűkszavú előadása nem emlékezett meg. Nem haladt időrendben, hanem mintha előbb a magyarságra kedvező kimenetelű harcokat — 1456 és 1479 — örökítette volna meg, azután pedig a balvégzetűeket. Igaz, legelső feljegyzésének tárgya a rigómezei csata, de ez a körülmény nem szól feltevésünk ellen, mert nem a vereséget emelte ki, hanem a három napon és éjjelen keresztül tartó szakadatlan küzdelmet.

⁴ Ősnymtatványok 338. sz.

⁵ Balogh Jolán, *Mátyás király arcképei: Mátyás Király Emlékkönyv* (Szerk. Lukinich Imre). Bp., 1940. I, 532. Balogh elsőnek közli ezt a magyar nyelvű bejegyzést.

A csoportosítás tagadhatatlanul bizonyos öneszmélkedés jele. A feljegyzések azonban mást is bizonyítanak. Azt, hogy írójuk a XV. század végén évtizedekre visszamenően pontosan, évszámhoz kötve ismerte az eseményeket. Pontosabban, mint a kronológiában bizonytalan Thuróczy. Mert amíg ez a rigómezei ütközetet Hunyadi kormányzóságának negyedik évére tette, írónk, nem vezetette magát félre a könyvtől, 1548-at mondott. A kenyérmezei csatának pedig napi dátumát is jól emlékezetébe véste: Kálmán napja, szerda, azaz október 13. A nádor-fehérvári győzelem időpontját ellenben már elhibázta, amidőn augusztus 6-át írt július 21-e helyett. Kifogástalan ellenben a két legutolsó feljegyzés dátuma: április 6-án, nagyhét keddjén halt meg Mátyás király, még pedig, mint a közhiedelem vélte, mérég következtében. Éppen ez a pontosság bátoríthat fel arra, hogy egyéb vonatkozásokban szintén hitelt adjunk a feljegyzéseknek. Tehát a török csapatvezérek nevét illetően éppen úgy, mint abban, hogy a Várad pusztulásánál említett bég utóbb nagy szolgálatoakat tett a magyarságnak.

Nem érdektelen az 1556-i feljegyzés sem, bár az esemény, amelyről tudósít, KARÁCSONYI JÁNOS ferences rendtörténetének katolikus forrásból merített előadása alapján⁶ lényegében már ismeretes.

A feljegyzések szövege a következő:

Memorialia quedam abbreviat[a]

Item. In anno domini 1448 in loco Rigo Mezeye Hungari cum Turcorum imperatore tribus diebus et noctibus instanter pugnauerunt. Suppremus capitaneus gentium Hungaricarum erat Iohannes Hwnyadensis gubernator regni.

Item. In anno domini 1456 Iohannes wayda⁷ imperatorem Turcorum de sub castro Nandoralbensi in festo transfigurationis domini convertit in fugam ac totum exercitum eiusdem imperatoris dei adiutorio et cruce signatorum certamine et fugavit et prostravit.

Item. In anno domini 1479 in festo sancti Colomani, quod fuerat die quarte ferie, Stephanus de Bathor wayda⁸ Transsilvanus et Paulus Kenesy partium regni Hungarie inferiorum capitaneus generalis in regno Transsilvanie in loco Kenyer Mezeye vocato inter oppida Zaazsebes et Zaawaras habito dei et eiusdem genitricis adiutorio Turcorum validam et militarem multitudinem, ut dicunt numero sexaginta sex milia unacum sex Turcis waywodis, puta Ezzebeg, Mankochwyth, Czyganwayda etc. expugnauerunt, plures prostraverunt, alios vero residuos converterunt in fugam. Quidam dicunt, quod Hungari fuissent numero XVIII^m, alii vero volunt, quod XXIII^m fuissent.

Item. In anno domini 1456 Iohannes wayda⁹ de Hwnyad in castro Nandoralbensi presente beato patre Iohanne de Capistrano, cuius corpus in castro Wylak apud fratres sancti Francisci integrum habetur, vitam finivit.

⁶ Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp., 1924. II, 116.

⁷⁻⁹ A *da* szótag rövidítésszerűen a sor felett.

Item. In anno domini 1460 magnificus Michael Zylagy tunc comes Themeswariensis in vado Pososyn per Turcos debellatus et captus fuit.

Item. In anno 1435 in loco Cherhago vocato Hungarorum exercitus fuit profligatus.¹⁰

Item. In anno domini 1442 periclitatus fuit Hungarorum exercitus. Eo tempore captus fuit per Hungaros Bassa sive wayda¹¹ Natuliensis.

Item. In anno domini 1444 iuxta Mare Nigrum Hungarorum exercitus fuit in fugam conversus.

Item. In anno domini 1481 ante festum nativitatis domini Paulus Kenesy cum electis agminibus XIII ceterisque amicis castellum Haram construxerat et civitatem Crussolez combusserat.¹²

Item. In anno domini 1474 civitas Waradiensis per Turcos igne et gladio consumpta fuit exploratione Bel-Mestwyth, qui tandem H[un]garis clara servicia fecit.

Item. In anno 1490 feria tertia magne ebdomade rex noster Mathias Wyenne obiit, ut dicunt, magicus quidam extinxer[is]t.

In anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto ecclesia divo Nicolao fundata in oppido Wassarhelj occupata ab ewangelice veritatis proffessoribus in festo Marie nivis.¹³

Item sequenti mox feria tertia educitur verbi divini concionator¹⁴ per Thomam Mihalyffi et Baltassarum Polyak et ceteros nobiles sedis Maros et eyciuntur monachi minores Francisce regule proffessores et inducitur divini verbi annuntiator nomine Blasius Kali etc anno 1556.

Közli MÁLYUSZ ELEMÉR.

Szentiváni Mihály két ismeretlen verse

A mult századi erdélyi költők között talán SZENTIVÁNI MIHÁLY az egyetlen, akinek összes költeményeit — SZABÓ ANNA buzgólkodása folytán¹ — kritikai kiadásban tanulmányozhatjuk. Szabó Anna munkájáról a szakvélemény annakidején igen kedvező volt,² de az összegyűjtött versek kis mennyisége ellenére sem jutott eszébe a szerzőnek vagy a kritikusnak, hogy a kiadás teljessége szempontjából újabb igényeket támasszon. SZENTIVÁNI az irodalmi köztudatban — igen helyesen — úgy él, mint sokoldalú költő, író és szerkesztő, aki nemcsak az egészséges kritikai szellemet képviselte igen eredményesen, hanem

¹⁰ Más kézzel tollpróba: *Profligatus est in me Hungarum*. Ismét más tollal: *filius aptet*.

¹¹ L. a 7 számú jegyzetet.

¹² A következő két feljegyzés más, egykorú kézzel.

¹³ Utólag 1667-ben beírva: *Res sane deploranda*.

¹⁴ E szó főlé ugyanazon kézzel utólag beírva: *Profanator*.

¹ Szentiváni Mihály Összes Költeményei. Kiadta és bevezetéssel ellátta Szabó Anna. Bp. 1930.

² Szinnyei Ferenc, Doktorj értekezések 1929–30-ban: IK. 1930. 487–88.

érték tekintetében sem maradtak művei a Remény írói körének művei alatt. Fiatalon halt ugyan el, de mozgalmas szelleme és hányatott életsora semmiesetre sem engednek arra következtetni, hogy — amint SZABÓ ANNA értekezése mutatja — egész költői pályája alatt mindössze 24 verssel gazdagította volna irodalmunkat.

Alább két eddigelé ismeretlen költeménnyel járulunk Szentiváni teljesebb írói képének alakításához s SZABÓ ANNA munkáját is kiegészítjük néhány megjegyzéssel.

SZENTIVÁNI a Remény második és harmadik kötetének a szerkesztője, s bár ilyen minőségben bizonyára belátása szerint rendezhette és rostálhatta a zsebkönyvek anyagát, KRIZA JÁNossal ellentétben — ki az első kötetet szerkesztette — saját művei közlésében mérsékletet és illő szerénységet tanusított. Kriza ugyanis az első kötetben — felhasználva szerkesztői mivoltát — saját neve alatt s álnéven versenytárs nélkül uralkodott a zsebkönyv anyagán. Ezzel szemben Szentiváni névvel vers alatt a második kötetben tízszer, a harmadikban (az álnévvel együtt) mindössze hatszor találkozunk.

A Remény anyagáról alkotott képünket némileg befolyásolta és megváltoztatta a zsebkönyv harmadik kötetének a kézirat, melyet nemrég tanulmányoztam a kolozsvári Lyceum-Könyvtárban.³ A két kötetes kézirat és a nyomtatvány összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a kézirat sokkalta terjedelmesebb és gazdagabb, mert nyomtatás alkalmával — egész pontosan meg nem állapítható okok miatt — anyagának eléggé számottevő részét mellőzték. A rostálás, mellőzés elvét SZENTIVÁNI saját műveivel szemben is érvényesítette, mert míg a nyomtatványban hat versét találjuk, addig a kéziratban ezek száma hárommal több. A három vers közül egyik később megjelent a Vadrózsákban, de A' P a p című és a H a t á r i d o n v a g y o k kezdetű mindezideig ismeretlenül lappangott.

A' P a p címűt a kézirat első kötetének 107. lapján a következőképpen olvashatjuk:

A' P A P

I.

*Üldözve balszerencse
Vas karja éltemet
Oltáron önfeláldva
Kerestem védhelyet.*

*Lemondtam a' kies föld
Olly édes élvirül,
Mellyeknek ifju szívem
Titokban ugy örül!*

*Elesküvélek ég szép
Leánya — szerelem,
'S az ember véled isten,
Nélküled szikla nem.*

*Elesküvélek; ah de
A' gyászos durva mez
Lángot kiolthatatlant,
'S emésztő kint fedez.*

³ Vö. tölem: A Remény harmadik kötetének kéziratáról: EM. 1945. 37. kk. és kny. Erd. Tud. Füv. 195. sz.

Zajongó sokaság közt
Egy halvány hajadon;
Virító nász füzérke
A' márványhomlokon;

De sűrű köny patakszik
Keserdűlt[!] arczaín,
'S a' csalfa szerelem szó
Jéggé fagy ajkain.

Ah; ő az! hü leánykám!
'S én lássam könyeit?
Tűrjem fölláldoztatni
Legszentebb érzetit?

Több!... nékem kell lekötönm
Öröklő esküvel
Öt magához és a' búhoz!
Ezt melly szív bírja el?

Szentiváni.

A másik vers a kézirat első kötetének 105—6. lapján olvasható. Minthogy címe nincs, e célra kezdősorát használtam.

[HATARIDON VAGYOK]

Hataridon vagyok
Szülötte szép honom!
Ős földre hull könyüm
Szent partod csókolom.

O mennyi kéjzönn!
Milly édes érzelem!
Itt minden fű rokon,
Minden testvér velem.

Érzelmem áradoz,
Örömláng arczomon
Szemembe hő könyű,
Nyílt szívem ajkamon. — —

De hő fohászaim
Üregben halnak el,
Szavamra jég hideg
Egykedvű hang felel.

E' hát a' várt haza?
E' néma portómeg,
E' dermedt köfalak,
'S a' sziklaemberek?

Ez a' hon, melly után,
Lángkeblem égve fájt,
'S börtönnek érezett
Egy édent, tempétájt?

Honvágytól epedő
Fölláldám mindenem;
Betöttek vágyaim,
'S im honnom nem lelem.

Im száműzött vagyok,
Hazámnak közepén,
'S kinná lesz keblemen
Az édes érzemény!

SZABÓ ANNA tanulmányának 62. lapján, 24. sorszám alatt találjuk a Jó keresztény vagyok én című verset. Ez az a harmadik költemény, amely a kéziratot Reményben még megtalálható, de a megtalálás alkalmával szerzője nem ítélte méltónak a megjelenésre. SZABÓ ANNA bibliográfiája elárulja, hogy a vers később — SZENTIVÁNI halála után — KRIZA jóvoltából a Vadrózsákban mégis megjelent. Ismeretes, hogy a Vadrózsákban KRIZA a verseket cím nélkül közölte. SZABÓ ANNA címként a vers első sorát használta, anélkül, hogy eljárásáról az olvasót tájékoztatta volna. A kéziratot Remény e kérdést kielégítően és véglegesen eldönti, mert a második kötet 102. lapján a vers A z s még sem az címet viseli.

Sokkal kevésbé kapunk megnyugtató magyarázatot e költemény kéziratának egy másik sajátosságára: a másoló (vagy másvalaki) egy-egy kis keresztel három helyet is megjelölt s a jelölt helyeken néhány szót felismerhetetlenül törölt. A törölt szavak az első szakaszban: *Bálványképet; bálványképem* — a másodikban: *Imádságom* — a harmadikban: *Szentháromság*.

A vers útja a Vadrózsáig nem ismeretes ugyan, de gyanítható. Szentiváni költői hagyatékának Kriza mintegy őrzője volt s KEMÉNY ZSIGMONDDAL az elhalt jóbarát munkáiból egy kötetet sajtó alá is rendezett.⁴ A versnek a költő halála (1842. december 10.) utáni oly késő megjelenése (Vadrózsák 1863) azt a reményünket éleszti, hogy Szentiváninak — hasonló körülmények között — más munkái is lappanghatnak.

Megjegyzendő végül, hogy a *Leánybú* című vers⁵ harmadik szakaszának harmadik sora *Részvevőleg vérezel?* helyett a kéziratban így olvasható: *Részvevőleg könnyezel?*

Közli FARAGÓ JÓZSEF.

Egy XVIII. századközepi népies bethlehemes játék

A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának kéziratai között van egy olyan, XVIII. század közepéről, pontosabban 1750—51-ből való kézirat (248. sz.), mely néhány igen érdekes irodalomtörténeti adalékot őrzött meg.¹ Ezek között van ismerős is, de az ismeretlenek közül feltétlenül figyelmet érdemel az a népies bethlehemes játék, mely a kézirat 32a—41b levelén maradt ránk. A bethlehemes játék nemcsak terjedelmességénél fogva, de befejezett, kerek voltát tekintve is jelentős. Aránylagos régisége — csaknem kétszáz éves volta — miatt folklorisztikai szempontból határozott nyereséget jelent.

A játék maga teljesen népies ízű. Valószínűnek kell tartanunk azonban, hogy a kézirat leírójának, CSORIK ANDRÁSNAK a keze nyoma is látszik a művön s így neki köszönhető, hogy olyan kerek egészben maradt fenn, mint amilyenek azt ma ismerjük. Bár SZABOLCSI BENCE a bethlehemes játékot CSORIK munkájának tartja, magam inkább olyan gyűjtőnek vagy összeszerkesztőnek tekintem Csorikot, aki a nép szájáról jegyezgethette le, s helyel-közzel javíthatta is, ezt a karácsonyi népjátékot. Igaz ugyan, hogy az ének címlapján (32a) levő sorok szerint a játék *Per me Andream Csorik Coronensis!* iratott, de ez a régebbi kéziratok esetében éppen úgy vonatkozhatik a leírásra, mint a szerző-

⁴ Szentiváni Mihály munkái. Kiadták Kemény Zsigmond és Kriza János. Első kötet. 1843. Kolozsvártt.

⁵ Remény III, 126. — Szabó Anna, i. m. 55.

¹ A kézirattal már Szabolcsi Bence foglalkozott [Egy XVIII. századi nagyenyedi kézirat irodalomtörténeti adalékai: IK. 1926. 114—21]. Egy verses darabját újabban magam adtam ki. L. még tőlem: Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században. Zilah, 1934. 124—5. és EM. 1945. 120—2.

ségre, még akkor is, ha ezt a szokásos formulát a *Scripta* vagy *Finis* szó egészíti ki.

Bár ez, a Csorik szerzőségére vonatkozó negatív megállapításom csak valószínű feltevés, úgy vélem, a bethlehemes játék akkor sem veszt semmit sem értékéből, ha szerzője maga Csorik, hiszen ő is népi mintákon tanulta, ízes népi nyelven dolgozta ki a játékot, s műve így is mutatja, hogy milyen lehetett kétszáz esztendővel ezelőtt a magyar népi bethlehemes-játék. A játék egyébként nyelvi szempontból is népi eredetre utal: nemcsak néhány különleges tájszaván, de egész nyelvén jól érezhető, hogy a leíró vagy gyűjtő székelyes jellegű bethlehemes játékot őrzött meg számunkra.

CSORIK ANDRÁS magát *Coronensis*nek azaz brassaiának írja². Éppen azért valószínűnek látszik, hogy CSORIK e népi játékot a Brassó főszomszédságában lévő csángó Hétfalu élő, néphagyományából jegyezte le vagy annak felhasználásával írta. Minthogy pedig a *Csorik* név Hétfaluban többek között használt családnév,³ egészen valószínűnek tarthatjuk, hogy CSORIK ANDRÁS azért őrizhetett meg számunkra egy ilyen valóban ízesen népi bethlehemes változatot, mivel származására s alighanem neveltetési körülményeire nézve maga is hétfalusi csángónak tekinthető.

Maga a bethlehemes szöveg itt alább következik.⁴

*Edj kis Táctus | Mely bé foglallya | Miképen az három Böltsek
az | új csillagnak látásától fel inditat | ván mentenek az új Királyt
keres | ni vivén néki ajándékal Aranyat | Tőmjént, mirhát, és
Aloëst (!?) és | miképen az Anygalok az Pász | toroknak jelentenek új
hírt | hirdetvén az Új Királynak | születése felől 1751.⁵*

Prologus

*Anygal bujjék házatokba
Mit sottogtok a szurdékba
Jo szerentsét ház Gazdája
Aszszonya 's familiája
Ez új Esztendő kezdetit
Közepét s mind pedig végét
Tégye Isten szerentsése
Boldoggá 's idvességésé
Nékünk's néktek's több hiveknek
Es minden keresztényeknek*

*Adja Isten ma sok jodba
Reszünk légyen aranyadba
De meg botsás Uram Gazda
Ha meg jelenünk házadba
Artásodra mi nem leszünk
Sem senki ellen nem vétünk
A mi járásunknak vége
E léssen annak értelme
Miképp Kristus születése
Pásztoroknak híresede
Az után miként a böltsek
Napkeletről eredének*

² Megjegyzendő, hogy az vonatkozhatik magára a zálog jusson negyedszáz évig Brassó városához tartozó Hétfalura is [lvö. Árvay József, alább i. m. 3 kk.].

³ Árvay József, A barcasági Hétfalu helynevei, Kolozsvár, 1943. 113.

⁴ A bethlehemes játékot a forrás eredeti helyesírásában közlöm; mindössze a németes hosszú s-et írtam át. A (-)be tett kiegészítések tőlem származnak.

⁵ Alatta: *Per me Andream Csorik Coronensis | Anno 1751 d(ie) 14. January.* Utána kezdetleges háromszög alakú díszítés következik.

Ezeket mi le rajzollyuk
 Szépen versekbe foglaljuk
 A mint láthatni bővebben
 Erről Sz:(ent) Máthé könyvében
 Azért kérünk most meg botsás
 Ha valami fogyatkozás
 Léssen a mi verseinkben
 S tréfás beszélgetésinkben
 Tudod é Gazda mért jöttünk
 Aszszony, hamuból fel költünk
 Tudom frissen forgodnátok
 Ha a kit én azt tudnátok
 Im jönnek hozzátok Urak
 Nagy és hatalmas Királyok
 Hamar hát helyt üritsetek
 Nékik szállást készitsetek
 Az ebeket az konyhárol
 El üzzétek Szalonnárol
 A konyhátok füstölögjön
 Sült, főtt, bor, ma elég legyen,
 Hazatokból is akadékok,
 Ki hánnyatok vén Bábákat
 A menyetskék és Léányok
 Forgodjanak van fársángjok
 Hamar asztalt teritsetek
 Uraknak széket tégyetek
 Mellyet ha meg tselekesztek
 Hamaráb Férhez mehettek
 Ne ne⁶ pismogj hát édes Gazdám
 Mit feletkeztél úgy réám
 Nyisd meg immár az ajfodot
 Botsásd bé a Királyokot
 Jőj bé Király üly székedbe
 Légyen minden tsendességbe
 Ez beszédekre halgasson
 Hogy ujságokot halhasson

Angelus

Kellyetek fel jo Pásztorim
 Ifju és öreg Atyám
 Ne fellyétek(!) mennyből jövök
 Néktek nagy jó hirt beszéllek
 Mert születet uj Királytok
 A ki léssen pár(t) fogotok
 Hogy ha azért akarjátok
 Otet meg találhattjátok

Ez léssen néktek a jele
 Vagyon alázatos helyye
 A barmok Istálojában
 Bé kötöztetet polában
 Hellyezetetett az jászolyban
 Nem aranyas palótában
 Bizvást hozzája mehettek
 Jo szivel fog el hidjétek,

Demeter

Hallo haj Göndör bátya
 Mit beszél Isten Angyala
 Ha mit beszél ha úgy volna
 Valoba jo hirt mondana
 Mondjuk meg Bartos Apánknak
 Ez beszédét az Angyalnak
 Ó mint böltsebb aggot(t) elme
 Tanácsot ad nékünk ebbe

Göndör

Nem bánom bátor mondjuk meg
 Jer nékie jelentsük meg
 Mert vénségetől nem érte
 A mit az Angyal hirdete
 Szegény Bartos öreg Apánk
 Néked valamit mondanánk
 Mi Angyali látást látánk
 És igen nagy jó hirt hallánk
 Kit te talán nem értettel
 Vénségtől meg süketültél
 Néked mi azt meg mondanok
 Ha füledbe sughatnok,

Bartos

Tsak egy kevéssé sajdítottom
 Mit beszéltek alig hallom
 Bár nagyobbban kiálnátok
 Es az jól számban rágnátok
 Mert én öreg ember vagyok
 Szakálamtól nagyot hallok
 Szemem nehéz a csipától
 Szakálam is a turkától⁷
 Derekam is a gubától
 Meg görbedet a Csuklyától

⁶ A ne szót javítással kétszer írta le a leíró.

⁷ Itteni valószínű jelentésére nézve l. MTsz.

Göndör

Nohát jo öregem(!) mondom
 Ha magamat le is fingom⁸
 Az Angyal beszéli vala
 Uj Király születet volna
 Ki minket meg szabaditana
 Ellenségtől oltalmazna
 Mondja hogy nem kevély volna
 Mindent hozzája fogadna
 Nékünk tsak olyan kellene
 A ki jo párt fogonk lenne
 Jo volna hát meg keresnünk
 Néki ajándékot vinnünk

Bartos

Mennyünk el hát keressük meg
 Egy darab földet járjunk meg
 Talám Isten meg mutattya
 Az Uj Királyt nékünk adja
 Vigyük néki ajándékot
 Sajtot, Baránt(!), kis kaptzákot,

Demeter

Hamar hamar Bartos Apos,
 Jere ide Göndör Bányos
 Hálá Isten meg találtam
 Szép Jézusra rá akadtam

Bartos

Egészséggel Uram Atya
 Joseph és szép Szüz Mária
 Ez gyermek szerentsés légyen
 Országa nagyra terjedjen
 Nékünk jó Királyunk légyen
 Menyországba részesítsen
 Imé egy Baránkát adok
 Az uj Királynak mutatok
 Költsétek jo egészséggel
 Istennek segítségével
 Mostan többet nem hozhattam
 Mert ide alig budjattam

Göndör

Az Isten légyen veletek
 Oh ti boldog Sz:(ent) Emberek

Ellyen sokaig fiatok
 A szép Jésus magzatotok;
 Ellenségeit hogy meg rontsa
 Es hiveit oltalmazza
 Im én is egy sajtot hoztam
 Az uj Királynak mutattam
 Vegyétek töllem kedvesen
 Mert adom igen szivesen

Demeter

Jo napot kis virág szálom
 Adjon Isten uj Királyom
 Elly sok számos esztendőig
 Es véghetetlen időkig
 Boldog légyen országlásod
 Szerentsés Uralkodásod
 Ihol egy pár kaptzát adok
 Ajándékul most mutatok
 Visellyed jo egészséggel
 Istennek segítségével,

Mária

Fogadj Isten köszöntétek
 Hogy ugy uj Királyt tisztelttek
 Ily meszünnen el jöttetek
 Szép Fiunkat meg néztétek

Bartos

Mert láttuk az ő tsillagát
 Nap kelleten szent zászloját
 Jöttünk ide meg keresni
 Ötet tisztelni s imádni

Mária

Báránt és sajtot hoztatok
 Néki kaptzát is adtatok
 Isten a ti fáratságtok
 Fizesse meg adománytok
 Köszönettek halgassa meg
 A mit kívántok adja meg
 Hogy ő légyen Királyotok
 Mennyben vivő kalauztok

Servus

Uram Király mit aluszol
 Mélly álmadba szunyodozol

⁸ Kihúzza s talán más kéz kezeírásában utána írva a *birom* szó.

Imé új Király születék
 Bölcsék(ne)k csilaga jelenék
 Kik azt serényen keresik
 Jerusálembé kérdezik
 Ha el aluszod álmodott
 El nyerik birodalmadott

Rex

Oh jó szolgám mit beszéllesz
 Talám engem csak ijesztesz
 Hamar hívd bé a Papokat
 Régi tudos Doktorokat
 Kit hol találasz mindeneket
 Szollíts hozzám nagy elméket
 Lássuk erről ők mit tudnak
 Az írásból mit mondhatnak

Servus

Egéséggel papi rendek
 A Király küldöt értetek
 Azért velem hamar jertek
 A Herodeshez jöjjetek,
 A papok már imhol vadnak
 Király tenéked szolgálnak

Sacerdotes

Király parantsolatodra
 Itt vagyunk hivatalodra
 Mit parancsolsz hát meg mondjad
 Minékünk tudunkra adjad

Rex

Hallám új Király születet
 Csillag által ki hirdetet
 Ez nem kedvem szerint esik
 Ha orromba piskálodik
 Ha koronámat kívánnya
 Es országomat el vonnya
 Az írást ti olvassátok
 Azért nékem meg mondjátok
 Hol kellett ennek születni
 Es hol kellessék meg lenni.

Sacerdotes

Majd ezentül meg keressük
 Az írást meg hányjuk vessük

A Bethlehemben születet
 Mert ez meg jövendöltetett
 Micheás Proféta könyvében
 Annak ötödik részében.

Rex

Jöszte hamar jó hív szolgám
 Hívj még böltseket is hozzám
 A kik a csillagot látták
 Az új Királyt tudakozták

Servus

Király ezentül indulok
 Böltseket hozzád szollitok
 Jó szerentsét Böltés Emberek
 Herodes küldöt értetek
 Titeket hozzája kíván
 Jot akar veletek nyilván

Magus

Imé ezennel el mégyünk
 Herodessel szemben lészünk
 Egéséggel te nagy Király
 Im itt vagyunk mért hivattál

Rex

Hallám új Király született
 Ti néktek meg jelentetet
 Es jöttetek értekezni
 Azon új Királyt tisztelni

Magus

Ugy vagyon mi azért jöttünk
 Hogy új Királyt tisztelhesünk
 Mert egy új csillagot láttunk
 Es mi az után indultunk

Rex

No hát mindjárt el mennyetek
 Es ötöt meg keressétek
 Es ha ötöt meg lelitek
 Nékem is hírré tegyétek
 En is legottan el megyék
 Néki tisztességet tészék

Magus

*El mégyünk és ötet serényen keressük
Néked is király ezentül meg jelentjük*

Magus 1

*Egészséggel régen kívánt Sz:(ent) Királyunk
Légy áldot örökké édes Messiásunk
Ah bezeg jól jártunk hogy reád találtunk
El mulik ez után minden fáradságunk
Im egy kis aranyat Felségednek hoztam
Mellyet még házamnál új Királynak szántam
Ved jó neven kérlek igaz sziből adom
Ha élek ez után meg azt meg jobbitom*

Magus 2

*Isten veled Josef Atyám
Es Maria édes Anyám
Aldja Isten magzattokat
Ti édes szép fiatokot
Jo szerentséssé országát
Tégye minden fáradságát
Ellenségin győzedelmes
Légyen s minékünk kegyelmes
Im egy kis kenetet hoztam
Kit új Királynak tsináltam
Éllyen velle szerentséssen
Es végye töllem kedvesen*

Magus 3

*En is minden jot kívánok
Új születet Sz: Királynak
Birodalmadnak kezdeti
Közepi és végezeti
Légyen néked ditsőséges
Nékünk pedig idvességes
Adjad it néked élhessünk
Mennyben is veled lehessünk
En is üressen nem jöttem
Oly háládatlan nem löttem*

*Hanem egy kis tömjént hoztam
Kit sziből néked mutattam
Ved kedvesen illatomot
Ez kitsin ajándékomot.*

Mária

*Fogadj Isten Bölts Emberek
Mit velünk tselekedtetek
Oly meszszünnen el jöttetek
Fiunkat meg tiszteltétek
Szép ajándékot adtatok
Új Királynak mutattatok
Fizesse meg az Ur Isten
Mind a földön s mind a Mennyen
Adja itt néki éllyetek
Mennyben is velle légyetek*

Angelus

*Hallyátok meg beszédimet
Bölts Emberek intésimet
Herodeshez ne mennyetek
Más uton háza térjetek
Mert új Királyt nem tisztelna
Akarja, de el veszteni
Ha szomot meg fogadjátok
Isten léssen kalauztok*

Morio

*Kiki tudja helyét hollot kellyen járni
Es minémü rendel az utra indulni
Az utra vitézik(!) eledelt keresni
Hogy meg ne ehüljünk gondot kel viselni*

No most a Menyetske adj te is egy kalátsot
 Lukáts Gazda Úram sűs ludat malatztot
 Rongyos erszényedet ved elé fartasd(!) meg.
 Pelisznyet(!) penzedből most ajándékoz meg
 Jo akaratedot most egyszer mutasd meg
 Hogy mondjunk jot reád házadot áldjuk meg
 Leány s Menyetskéknék most estem kedvedbe(!)
 Mert a mint látom pisolyognak(!) szemembe
 Hát ha meg mondanám engem kinek hívnak
 Bizonnyal estvére vendégségbe hívnak
 Engem hívnak kalaputi Gyurkának
 En vagyok láttjátok itt a sereg hajto
 A ki közületek léznek sereg bonto
 Meg dobom a hátát ki nem lesz szo fogado
 El mehetünk immár lám nyitva az ajto

Clausula

Istennek áldása ti rajtatok, Maradjon
 végig veletek :!/: :!
 Mert nekünk tovább is kell mennünk
 Csüllag után kel sietnünk :!
 Mindenható Isten hálát adok néked
 Hogy meg segítettél mászszor is se
 gélly meg hogy adjak hálát néked

Amen.

Közli SZABÓ T. ATTILA.

Adatok a régi erdélyi méhészethez

Közelebbről GUNDA BÉLA rendkívül érdekes adatokat közölt régi írók munkáiból a farkasgégén eresztés méhész-szokásra [EM. 1945. 101]. Az alábbi kéziratot anyag közlésével részint az ő adatait egészitem ki, részint meg más méhész szokásokra vonatkozólag is adok közre a kéziratból néhány figyelemreméltó adatot.

A Székely Nemzeti Múzeum Levéltárában I. F. 22. sz. alatt van a »Próbált orvosságok ne mely nyavalyak orvosságara ad. 1684« című kézirat; ennek a végéhez van csatolva a »Mehek körül valo Curiositas« címet viselő nyolc lapnyi feljegyzés. Ez maga keltezetlen ugyan, de az írásból kétségtelenül megállapítható, hogy a könyvnel valamivel fiatalabb, így keletkezését a XVII. század legvégére vagy a XVIII. század legelső éveire tehetjük. — A feljegyzés betű szerinti másolatban itt következik:¹

¹ Nyomdaműszaki okokból az eredeti szövegben lévő /-et s-sel jelöljük.

„Első, és leg jobb mód áll a Tavasz kirakásban és botsáttásban.

Április első hetibe Szerdán vagy Tsütörtökön botsasd ki Méheidet tiszta és meleg napon mivel külömbe s a

Hétfőn: benn ülők, aluvók, tunyák, betegek, restek lesznek

Kedden: Veszekedők, predálók, irigyek, Tolvajok lesznek.

Szerdán: Erőssek, győzők, serények, gyűjtők, Vidámok egészségesek lesznek.

Csütörtökön: munkások, jámborok, tiszták, magok biráji lesznek.

Pénteken: Szerelmeskedők, Vendégeskedők, imitt amott mulatozók.

Szombaton: Mordok, erőtlének, meddők, mérgesek lesznek.

Vasárnap: Kevélyek, kövérek, félelmesek lesznek

és haki rakod keress jó izü tiszta édes bort, fordítsd fel a Kast, tisztogasd meg szépen, fudd meg minden lépei között, meg szurkozott uj vászon rostjával füstöld meg a Téli bűdösségtől ugy tapazd lefenekit is, bocsásd ki de a dogojját a melly a kas oldalán telett ugyan azon kasra vagy csapjára kösd rá nem mégyen el a raj.

Hogy pedig jámborak és jók légyenek ezt miveld

A Fejér Juh gyapját igen jól meg mosva, fővénnyel meg dörgölve szár azon vond a kas lyukába hogy a Méhek meg mászkállják, mert valamint a Farkas gége, sok szőrei bizonyos, hogy hathatos a gonosz ságra, ugy igaz hogy a Juh szőr olly hathatos a jámborságra, mind azáltal ne irtozz a haragos Méhektől, mert jobb a jámbornál, a mennyivel erősebb annál.

Ha azt akarod, hogy meg ne marjanak, kend a Kas környékit Juh Téjjel, viszont ha akarod, hogy haragosok légyenek, ujj Veres poszton bocsásd ki őket Szeredán, kakas vérrel kend meg a posztót, ha hangya tojással kened a Posztót, annál serényebbek gyűjtőbbek lesznek.

Ha himlős, métellyes, pókos, sermjv(?) etc. léssen, idős borral tápláld meg vidámittya gyógyítja.

Hogy a Méhek a helyet szeressék egy keskeny vállutskát tarts előttünk, reggelenként belé hugyozzál, szeretik és reá gyűlnek.

A Méhek előtt kedvesek: A meg ért édes szilva, körtvély. Veres Eper, csinált aszszu szöllő és malosa szöllő.

Ha nem akarnák szaporítani. A Mezőről hozz Hangyát Fészkes-től és tégy mindenik kas alá egy egy marokkal szaporítanak.

Hogy a raj el ne menyen, mikor ki vér egy leveles ággal szórj vizet közikbe nem mehet el, meg száll.

Ha otthon nem létedbe a raj elmenne a kas szarváról vedd le a dugót és czövekeld a Méheskert közepibe, vissza jó, azután üjj egy széketskére, a dugót függeszd a nagy lábad ujjára oda száll s kasba foghatod.

Bizonyos jelre, szoktasd méheidet csergetésre, fütörötésre vagy hegedülésre.

Mikor bé akarod fogni előbb hugyozd meg a kast, füstöld fenyő szurokkal, dörgöld meg kömény virággal vagy zöld Leveleivel nints ennél jobb.

Hogy megismerhesd, ha szeretik a kast vagy nem? bé fogás után hajolly a kas oldalához s halgasd meg, ha ugy sebbeng, mint a Rák a

tarisznyában jó külömbbe, zúg, bojog, háborog mint a szélvész ten-
ger, és nem marad azon kasba, ekkor keress más kast; és azon mód sze-
rént készítsed el, és ha ezt is nem szereti, acsapjánál fogva üsd a Föld-
höz a raj had szakadgyon ki belőlle, hirtelen tégy más kast reá és belé
takarodik.

Azután, hogy jobbak légyenek párold meg őket egy kis tiszta izü
Seprő Pálinkával, nem hadják el a kast, sótt teli horgyák és sok rajt
eresztenek.

Hogy az öreg Anya Méh többet ne ereszszen, Kis Asszony nap
tájba szedd ki az Anya házakot nem fiasitanak, de meg ne öld az Anyát,
ha nem ova irtogasd meg a lép hegyeket, és osztán szép tiszta mizet
hordanak.

Ha öszve vesznek, vagy egy mást hordgyák így orvosold, adj dol-
got nékiek, egy jó marok mákat hints közikbe meg jobb, ha egy ritka
szitán, főveny szitálsz és Mákkal elegy egy marokkal hintesz közibe
a veszekedőknek, el állanak egy mástól veszekedés nem léssen.

Vége.

Vertati.

Ha a kóborló méh hordani kezd. Vagyon a patikában Németül
Nisz vurtz, Deákul Helleborus, ebből 8 gr. árát meg venni, azt hig méz
közi keverni, a kast mellyet hordanak el vévén, heljibe Üres kast tenni,
a méheket melle te bé tapasztván a Niszwurtzos mézet alája tenni, a
kóborló méh ott helybe, vagy a kertbe elvész.“

Az egész kézirat egyes részeiben feltűnő egyezést mutat az 1762-ben
Kolozsvárt névtelenül megjelent »Erdélyi méhecske...« című munka
egy-egy fejezeteivel. Ennek a munkának kiadója a csíkmindszenti szüle-
tésű PÁLFI LŐRINC minorita szerzetes. Így nem lehetetlen, hogy a fenti
kéziratot vagy annak egyik változatát, mely a Székelyföldön közkézen
foroghatott, PÁLFI ismerte.

Közli BALASSA IVÁN.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK

A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1945. évi közgyűlésének jelentései

1.

ELNÖKI MEGNYITÓ

A december 14-i szakülésünket berekesztő zárószavaimban futólagosan utaltam arra, hogy Szakosztályunknak 1945. évi december 6-i felolvasó ülése pendítette meg először a tudományművelés hangját ebben az épületben, ahol egykor De Gerando híres nevelő intézete működött, most pedig a Bolyai-tudományegyetem készülődik a magyar tudományosság hagyományainak folytatására és a tudományos nevelés nagy feladataira. Gondolatomat akkor nem fejthettem ki, de utána elméláztam rajta. Istenem, hány és hány helyen próbálkoztam Szakosztályunk az elmúlt kilenc évtized alatt helyiséget találni felolvasó üléseinek rendezésére és megtartására! Vajjon ki tudná azt megmondani?! Valamennyit valószínűleg magam sem leszek képes pontosan és hiánytalanul felsorolni, de legalább a nevezetesebbeket megemlítem.

Évkönyveink szerint első tudományos ülésünk 86 évvel ezelőtt, 1860. február 25-én folyt le még GR. MIKÓ IMRE elnöklete alatt, amelyen TORMA KÁROLY »Rómaiak nyoma Erdély északi részében« címen tartotta a megnyitó felolvasást. Később GYULAI PÁL, JAKAB ELEK, SZABÓ KÁROLY, KÖVÁRY LÁSZLÓ, BRASSAI SÁMUEL, ORBÁN BALÁZS és mások — a magyar tudományosság történetében emlékezetes és nagyérdemű nevek viselői — ültek a felolvasó asztal mellé. Ez a felolvasó asztal pedig akkor szerényen ott állott a Bel-Farkas-utcai Bethlen-ház (a mai Farkas-u. 8. számú Nemes-ház) földszíntjének egyik helyiségében, ahol SZABÓ KÁROLY, az elévülhetetlen érdemű magyar bibliográfus és bibliotékárius, a múzeumi és a mai egyetemi könyvtár alapjait rakosgatta le. Az ő kis dolgozószobájában gyűltek össze a tudósok egymás értekezéseinek meghallgatására. Ötön, haton, esetleg nyolcan is össze-
verődtek, — rajtuk kívül Kolozsvárt abban az időben még nem igen nyugtalankodott a tudományos érdeklődés. Ha az előadás belenyúlt a késő estébe, az elnök felszólította a felolvasót, hogy hagyja abba s más-
kor folytassa tovább értekezését. Ebből az időből ilyen híradásokat olvasunk Évkönyveinkben: „Az idő haladtával a felolvasást félbe kellett szakasztani és folytatását a közelebbi ülésre hagyni.“

Amikor azután 1874-ben az egyetemi könyvtárral egyesült múzeumi könyvtár a Bethlen-házból átköltözött a mai egyetem helyén állott kétemeletes, egykori jezsuita-kollégium Király-utcaára néző öt-
ablakos földszíntjére, a szakosztályi felolvasó ülések is ide telepedtek át a könyvtárnok dolgozószobájába. Az 1878-ban újjáalakult Szakosztály az ügyrendjében is kimondta, hogy felolvasó üléseit, „melyeken minden tisztességes ember megjelenhet“, havonként a második és ne-

gyedik hétfőn „6 órán kezdve tartja a múzeumi könyvtár helyiségében“. Ha népesebb hallgatóságra lehetett számítani, akkor a Farkasutca épületeiben szétszórt egyetem valamelyik tantermére esett a választás. Ilyen kényszerűség azonban ritkán adódott, mert ennek az időszaknak elnöki megnyitói és titkári jelentései sűrűn panaszkodnak épperr. a felolvasó-ülések néptelensége miatt. „A közönség részéről nem talál szakosztályunk kellő visszhangra, amelyet talán mégis csak megérdemelne“ — mondja az egyik szakosztályi jelentés [EM. 1887. 217]. BRASSAI SÁMUELnek 1886-ban BOLYAI FARKAS felett tartott emlékbeszédét a közönség számára fenntartott helyek üressége mellett kellett elmondania [uo.]. Kezdi kutatni a közömbösség kórokozó csíráját, s arra jönnek rá, hogy a szűk és alkalmatlan helyiség tartja távol a tömegeesebb érdeklődést. Mivel több oldalról megnyilvánult az az óhaj, hogy „a művelt közönség előtt könnyebben hozzáférhető helyen tartassanak a felolvasó ülések“ [EM. 1888. 79], a Szakosztály választmánya merész újításra határozta el magát: 1888-ban anyagi áldozatok árán a Bástva-utcai Kereskedelmi Akadémia dísztermébe helyezte át a felolvasó üléseket. A legközelebbi titkári jelentés örömmel állapítja meg, hogy az „azóta tartott felolvasó üléseinket csakugyan nagyobb közönség látogatta“ [EM. 1888. 162]. SZAMOSI JÁNOS szakosztályi elnök azonban a következő évi közgyűlési megnyitójában leleplezi, hogy ez a nagyobb közönség „főleg városunk művelt hölgyeinek bájos koszorú“-jából lett ki, s tovább is gyéren voltak képviselve „egyetemünk polgárai, akiknek pedig ott kellene lenni mindenütt, ahol közművelődéssel, irodalommal és tudománnyal foglalkoznak“ [EM. 1889. 90]. Ezt az észrevételt azóta is valamennyi szakosztályi elnök megismételte, de a magabizó, távolmaradó ifjúság azt a mai napig sem hallotta meg.

Rövidesen a „hölgyek bájos koszorúja“ is cserben hagyta a szakosztályi üléseket, amelyek több-kevesebb panaszkodással a részvétlenség miatt tovább folydogáltak a Kereskedelmi Akadémia kifogástalan kényelmességében. Ez a részvétlenség legföljebb a felolvasókat és a Szakosztály vezetőségét bántotta, de természetesen a szakosztályi ülések megtartását, sem a tudományos munkát meg nem bénította. Lassanként aztán nyilvánvalóvá lesz, hogy a szakülések csak a tudósok szűk körét érdeklik, a nagyközönség pedig egészen más természetű és jellegű előadásokra vágyakozik. Elgondolás nyomán meginduló népszerű előadások terepéül hol a városháza közgyűlési termét, hol az egyetem auláját választják. A Kereskedelmi Akadémia díszterme akkor szűnik meg a szakosztályi tudományos ülések színhelye lenni, amikor az új Egyetemi Könyvtár tető alá kerül. Erdélyi Pál az 1909-i titkári jelentésében megnyugtással írja, hogy annyi hányódás-vetődés után a Szakosztály végre végleges otthont nyert az Egyetemi Könyvtár palotájában, amelynek célszerűen berendezett szép előadóterme nyilván azzal a rendeltetéssel készült, hogy a szakosztályok előadásainak állandó helyisége legyen.

Ez a megnyugtató elrendeződés és emberi számítás szerint sikeres megoldás azonban rövidesen felborult. Az első világháború után Szakosztályunknak újból kezébe kellett vennie a vándorbotot. Átmenetileg

a református teológián húzódott meg, majd jó két évtizedig az unitárius kollégium tanácstermét bérelte ki népszerű előadásaira, amelyek különösen a huszas években folytak igen szép közönségsikerral. A harmincas években ismét megindult szaküléseink a katolikus gimnázium épületében, a Lyceum-könyvtár hangulatos környezetében találtak barátságos helyiségre. 1941-ben aztán megint visszakanyarodtunk az Egyetemi Könyvtár előadótermébe, amely voltaképen a mi számunkra készült, s viszontagságos pályafutásunkat egyelőre a Diákház zene-termében, illetőleg a Király-utca 14. szám alatt a Magyar Irodalom-történeti Intézet szeminárium helyiségében fejeztük be, s most itt vagyunk a tizennegyedik helyen a Bolyai-tudománygyetem kémiai előadó-termében, ahol december 6 óta ütöttük fel tanyánkat.

Magában véve voltaképen érdektelen és jelentéktelen ügy, hogy 86 éven keresztül hol és hogyan kerestt fedeleit Szakosztályunk, ha ez az ide-oda vándorlás és bolyongás nem lenne méltatlan dolog múltunkhoz és a szellemi életben elfoglalt helyünkhöz. Meddig szorulunk mások vendégszeretetére, meddig lehet még viselni ezt a helyzetet reszelkedés nélkül? Elődeink múzeumot alapítottak, országos jelentőségű gyűjteményeket, hatalmas tudományos anyagot halmoztak fel, megmutatták a tudományos fejlődés távlatait s megszervezték a tudomány művelés alkalmas kereteit. Valamelyik nemzedék azonban alighanem mulasztást követett el, belenyugodott az átmeneti megoldások kényelmességébe s szerencsésebb időben és kedvező feltételek mellett nem erőszakolta ki a múzeum kérdésének végleges elrendezését. Ennek következménye, hogy kezdettől fogva s ma is gyűjteményeink sokfelé szótszórt, nehezen hozzáférhető, láthatatlan értékek és a szakosztályok otthontalanul hanyódo, voltaképen sehol meg nem található szervek. Ezt egyszer már kertesés nélkül meg kell állapítanunk, amihez még azt is hozzátehetjük, hogy ezt a korszerűtlen állapotot, mely a fejlődésünket újra és újra visszarántja, egyre nehezebben lehet fenntartani.

Képzelnék el az Erdélyi Nemzeti Múzeum hatalmas palotáját, amelynek egyik szárnyában könyvtára és levéltára székel, megfelelő olvasó- és dolgozótermekkel, a másikon az érem- és régiségtár van elhelyezve, természetesen a képzőművészetnek és néprajznak is külön osztálya van; azután sorban következnek az ásványtár, növénytár és az állattár: gazdag gyűjteményei. Tovább az elnökségnek, az igazgatóválasztmánynak, a központi adminisztrációnak irodái tűnnek szemünkbe, természetesen mindenik szakosztálynak megvan a maga ügyviteli helyisége egy kisebb előadóteremmel a szakülések számára és van egy nagy publikumos díszterem, ahol szüntelenül lüktet a város kulturális szívére. Mozgalmas élet pezseg a Múzeum székházában. A társak állandó látogatottságának örvendenek, a vidéki és külföldi vendégek el nem mulasztják a gyűjteményeken keresztül betekinteni Erdély magyar kultúrájába, de a helybeliek érdeklődését is folyton ébren tartják a rendszeres múzeumi séták és az alkalmi kiállítások. A tudomány művelői sűrűn találkoznak a szakosztályi helyiségekben, ahol tervek forrnak és kerülnek tervszerű kivitelre. Nincs szükség hírverésre, a panaszok is már rég elnémultak, hogy csak a kiválasztottak szűk rétege

ismeri az Erdélyi Nemzeti Múzeumot. A Múzeum székháza az erdélyi magyar tudományosság tekintélyét messze földön hirdeti és képviseli, a most láthatatlant mindenki látja, büszkén a magáénak érzi s a mögéje tömörülő magyarság az áldozatosság szép példáit nyújtja.

A képzelet szárnyán még tovább lehetne kalandozni, — de eresz-kedjünk vissza a rideg valóságba. Van-e valaki, aki nem látná helyesnek, sőt nem tartaná mulhatatlanul szükségesnek, hogy ez az elképzelés valóra váljék? Tizenhárom esztendő múlva, 1959 november havában lesz százesztendőös évfordulója az Erdélyi Nemzeti Múzeum alapításának és fennállásának. Már most gondolkoznunk kell rajta, hogy mivel ünnepeljük meg centennáriumunkat. Egy évkönyvvel, valami díszes albummal, amelyben szépen megírjuk, hogy száz év alatt mi mindent tettünk s finoman elhallgatjuk, hogy miket mulasztottunk el? Ez kisorszerű dolog volna! Adva van a méltó tárgy: a hátralevő tizenhárom esztendő alatt, országos mozgalom megszervezésével s a velünk szemben fennálló tartozások behajtásával, építsük fel az Erdélyi Nemzeti Múzeum korszerű székházát! Ami ma lehetetlennek látszik, az holnap valószínűvé válhat, s a közel másfél évtized alatt megvalósulhat, csak egyszer már tudjuk magunkról lerázni a töprengés és a kisebbrendűség lidércnyomását. Én hiszek benne, hogy megvalósul, mert meg kell valósulnia, különben méltatlanok leszünk az alapítás nagy gondolatához és Erdély kulturális múltjához, amely további építómunkára kötelez bennünket.

Ezzel a gondolattal üdvözlöm a mélyen tisztelt Közgyűlést, s kérve és kívánva, hogy ez az eszme épüljön mindnyájunkban lelkes buzgósággá és fáradhatatlan tevékenységgé, az 1945. évi szakosztályi működésünkről beszámoló mai közgyűlésünket tisztelettel megnyitom.

GYÖRGY LAJOS
szakosztályi elnök

2.

TITKÁRI JELENTÉS

Körülöttünk a világ még mindig annyira mozgásban van, hogy a tavalyi közgyűlésünkön ismertetett általános irányelveken túlmenő részletes munkatervet ma sem adhatunk. Hogy azonban a magunkkal való számvetés e hagyományos alkalma teendőink megvizsgálását illetően ne múljk el kihaszználatlanul, legyen szabad Szakosztályunk egyik legégetőbb problémájára felhívnom a figyelmet. Szakosztályunk és a társadalom viszonyáról kívánok szólni. Ennek a kérdésnek ma különleges időszerűséget ad az a szomorú tény, hogy Szakosztályunk a háborús események következtében — hozzávetőlegesen — tagjainak 60—70 %-át elveszítette. De ezen felül azzal is kell számolnunk, hogy a mostani átmeneti idők még további áldozatokat fognak szedni tagjaink megritkult soraiból. A folyamat tehát még nem zárult le, az újjáépítéshez szükséges állandóság sincs még itt. Ennek ellenére, úgy érzem, nem illethet jogosan senki sem az időszerűtlenség vádjával, hogy

e kérdés megvitatását, mint legsürgősebbet, napirendre tűztem. Egvesületünk szakosztályai közül mindig a mienk rendelkezett a legtöbb taggal. Szemben a különleges szakképzettséget igénylő Természettudományi és Orvosi szakosztállyal, mindig a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály érintkezett a legszélesebb felületen laikus társadalmunkkal. Eppen ezért a tagjainkkal és rajtuk keresztül társadalmunkkal kapcsolatos kérdéseink megvizsgálása nem csupán Szakosztályunk számára kínál hasznos tanulságokat, hanem viszonyaink nagyjából az egész Egyesülethez nézve jellemzőnek vehetők.

1944. szeptemberétől kezdődőleg az események 371 tagot számláló Szakosztályunkat 131 főre morzsozták le. Természetesen ezek a számok még nem tekinthetők véglegeseknek. Bármiként alakuljanak azonban, az már most kétségtelenül látszik, hogy régi közösségünket az események visszavonhatatlanul szétzúzták. Mielőtt tehát a romok újraépítéséhez kezdünk, szemügyre kell vennünk a régi építmény szerkezetét, hogy annak esetleges hiányait az újnál pótolhassuk, a haladás által megkívánt módosításokat és korszerűsítéseket megvalósíthassuk. Tisztán kell ugyanis látnunk, hogy a körülöttünk felépülő új világban a népünk életében nekünk jutott feladatnak csak akkor tehetünk eleget, ha szolgálatunkat korszerű formában nyújtjuk közösségünknek.

Először tehát nézzük meg, hogy Szakosztályunk régi alapjai elég szélesek-e akkora épület hordozására, mint amekkora a magyarság második és Délkelet-Európa nagyságra első gyűjteménye: az Erdélyi Nemzeti Múzeum. Szakosztályunk társadalmi összetétele 1944 nyarán a következőképpen alakult: 371 tagunk közül egyetemi és középiskolai tanár, tanársegéd, könyvtári, múzeumi és levéltári vagy más hasonló tudományos tisztviselő volt 173, lelkész és teológiai tanár, vallásstanár 80, elemi iskolai tanító 11, állami- vagy magántisztviselő és nyugdíjas 37, földbirtokos 28, ügyvéd, mérnök és más szabad pályán lévő 11, kereskedő 9, iparos 1, végül 16 jogi személy. Bár látszólag egyedül a tanárság van Szakosztályunkban kellő súllyal képviselve, mégis, ha tekintetbe vesszük, hogy 1944-ben — az egyetem rendkívül népes tanárszemélyzetéről nem is szólva — csak Észak-Erdélyben 47 magyar középiskola működött kb. 1300 tanárral, a fenti számokat sem találjuk túlságosan kedvezőeknek. Hasonló különben a helyzet a papsággal is. Észak-Erdélyben 1944 nyarán kb. 620 magyar (római katolikus, református és unitárius) egyházközség működött — a három teológiai akadémián és a szerzetesi rendházakon kívül — hozzávetőleg 650 lelképásztorral. Egészen szomorú a legnépesebb műveltségközvetítő réteg, a tanítóság teljes részvéltlensége. Az említett időpontban Észak-Erdély kb. 4100 magyar tanítója közül összesen csak 11 volt Szakosztályunk tagja. Az új nemzedékeket formáló nevelő-rétegek — pap, tanár, tanító — érdeklődésének a hiányát látva, már nem is ütközhetünk meg a szabad pályán élők, tehát társadalmunk anyagilag vezető elemeinek távolmaradásán. 11 ügyvéd és mérnök mellett a kereskedő réteg 9, a több tízezret számláló erdélyi magyar iparosság pedig összesen egy személlyel van sorainkban képviselve. Ezek után szinte már felesleges is megjegyznem, hogy munkás tagunk egyetlen-egy sincs.

Jóllehet, már a fentiekből is rendkívüli egyoldalúságokat állapíthatunk meg, betetőzésül vessünk egy pillantást tagjaink lakóhely szerinti megoszlására. Említett 371 tagunk közül 224 Kolozsvárt élt. A huszonhét budapesti és magyarországi leszámítása után fennmaradó 120 tagunk közül 24 Désen, 14 Marosvásárhelyt, 12 Sepsiszentgyörgyött, 6 Székelyudvarhelyt, 5—5 Zilahon és Gyergyószentmiklóson, 2 Csíkszeredán, 1—1 Besztercén, Szamosújvárt és Kézdivásárhelyt lakott. Tagtársaink között ténylegesen falusi lakos összesen 44 volt.

Úgy érzem, hogy az ismertetett adatok Szakosztályunknak olyan súlyos szervi gyengeségeire vetettek fényt, melyeknek az orvoslása egyik előfeltétele jövődő munkánk sikerének. A helyes gyógy mód eltalálásához azonban tudnunk kell, hogy vajjon Szakosztályunk összetétele csak a legújabb időkben alakult a fenti módon vagy pedig hosszú, szerves fejlődés logikus eredménye az, amit az előbb felvázolhattam. Ha időben visszafelé haladva aprólékosan átvizsgáljuk szakosztályi, majd pedig egyesületi központi tagnévsorainkat, azt tapasztaljuk, hogy Szakosztályunk, illetőleg egyesületünk tagösszetétele egészen az alapítástól kezdődően feltűnő állandóságot mutat. Ennek oka bizonyára a magyar társadalom fejlődésében keresendő.

Közismert megállapítás, hogy az 1848/9-i nagy átalakulás a rendiséget nem tudta teljesen megsemmisíteni s társadalmunk egészen napjainkig nagyjából megőrizte régi szerkezetét. Társadalomfejlődésünk megkövesedéséből következett tehát, hogy a Múzeum-Egyesület mellett bölcsőjétől kezdve ugyanazokat a haladó nemesi, polgár-patriciusi és pap-tanári értelmiségi elemeket találjuk, melyeknek elődjai a múzeum régóta vajudó tervét a reformkor harcaiban kiformálták, népszerűsítették, s mint a nemzet akkori műveltség-hordozói, a magyarság erőit mozgósítva, de elsősorban sajátjukat sem kímélve, az eszmét 1859-ben megvalósították. Társadalmunknak ezekből a rétegeiből került össze egészen napjainkig a Múzeum-Egyesület tagállományának legállandóbb és legnépesebb része. Vannak családok, melyekben a múzeumi tagság nemzedékeken át öröklődik. A rendi osztályok kiöregedésével azonban ez a tagság ma már igen sok esetben, sajnos, nem a régi élő kapcsolat és munkánk iránti érdeklődés kifejezője, hanem egyre kevesebbet jelentő hagyományos kötelezettség.

Szakosztályunk, illetőleg Egyesületünk összetétele tehát a magyar társadalom közel százéves alkati betegsége következtében alakult ilyen egyoldalúan. Ez azonban, hogy az erdélyi magyar tudomány legnagyobb szervezetének terhét, jövődője iránti felelősséget ma is szinte egyedül ugyanazok a társadalmi rétegek hordozzák, mint száz évvel ezelőtt, csak akkor volna az Egyesület számlájára írható hiba, ha ő lenne felelős a magyar társadalomfejlődés ilyen való alakulásáért. A veszélyes azonban az egészben az, hogy a szakszerűséget képviselő nevelő-értelmiségi réteg és a hagyományokat, ha részben formálisan is, de mégis őrző rendi elemek mellett nem látjuk sorainkban az emelkedő osztályok tagjait. Ismét csak társadalomfejlődésünk és nevelésünk számlájára írható, hogy gazdag kereskedőinknek, iparosainknak és jólkereső munkásainknak nincs igényük például képtárra, könyvtárra,

tudományos kiadványokra, hanem mindez ma már szinte kizárólag a lassan őrlődő, leszegényedett értelmiségi osztályok fényűzésévé vált.

Szakosztályunk problémájából indultam ki s eljutottam oda, ahol már világosan látszik, hogy saját bajainkat nem orvosolhatjuk a Múzeum-Egyesülettől és az Erdélyi Nemzeti Múzeumtól függetlenül. Amiként ugyanis a baj gyökere, e három szervezet sajátos kapcsolata folytán közös, ugyanúgy az orvoslás is csak együttesen képzelhető el. Az alábbiakban tehát ilyen távlatba állítva igyekszem a kivezető utat megkeresni.

Látható, hogy a magyar társadalomnak 1848-ban elindult lassú átalakulása mostan fejeződik be és az osztályok új szellemi és anyagi rétegződése napjainkban veszi kezdetét. A vagyoni különbségek csökkenése következtében most már az egész társadalomra hárulnak azoknak a közösségi funkcióknak az anyagi terhei, melyeket korábban egy vékony, de tehetős réteg egymaga hordozott. A kor eszméi, de az Egyesület és a Múzeum érdekei is azt kívánják tehát, hogy a múzeumi gondolat mögé minél nagyobb tömegeket állítsunk. A tömegek bevonása viszont a szakszerűség kérdését veti fel. Szerény nézetem szerint a Múzeum-Egyesület célkitűzésében és szervezetében kezdettől fogva lappangó kettősséget az 1905. évi belső reform végleg és kitűnően összeegyeztette, amikor kimondotta, hogy Egyesületünk táraiban és szakosztályaiban tudományművelést és a Múzeum érdekében szükséges társadalmi támogatás megszerzésére tudomány-népszerűsítést is végez. Ezzel a lépéssel a korábban gyakran egymással szembeállított múzeumi és tudós-társasági törekvések egyensúlyba kerültek. Mégis most utólag megállapíthatjuk, hogy ennek a döntésnek a következményeit a társadalom irányában nem vonták le. Akkor ugyanis adva volt a Múzeum mellett egy, a társadalom vezető és tehetős osztályaiból toborzódó, meglehetősen népes réteg, melynek áldozatkészsége feleslegessé látszott tenni minden nagyobbarányú társadalomszervezést. Erre az akkor elhagyott lépésre azonban most kényszerítve vagyunk, mert az eddig megszervezett osztályok felőrlődése meggyorsult, s helyükre a múzeumi gondolattal, célkitűzésekkel teljesen ismeretlen új rétegek vannak emelkedőben.

Fejtegetéseim eddigi eredményeiként tehát a következő tényeket állapíthatjuk meg: Szakosztályunk és Egyesületünk régi tagállománya szétesett. Az így bekövetkezett válságot még súlyosbítja a magyar társadalomban egyidejűen elkezdődött gyökeres átalakulás. Ennek következtében nem egyszerű taggyűjtési kérdéstről van itt többé szó, hanem — nézzünk szembe bátran a valósággal — szinte egy újraalapítással felérő erőpróbáról. Újra meg kell ugyanis hódítanunk és gyűjteményeink mögé kell tömörítenünk azt az erdélyi magyar társadalmat is, mely még csak most erjed itt a szemünk előtt. Láthattuk, hogy Egyesületünk erényei és hibái közösek a magyar társadaloméval. Ez a szoros kapcsolat egyenesen kötelezi Egyesületünket arra, hogy most, amikor az eddigiéknél tömöttebb sorú rétegek törnek előre a szellem és az anyag kincsei felé, ő is nyissa kapuit még tágabbra, hogy befogad-

hassa mindazokat, akik rádöbrentek az elnyert jogokkal és javakkal együttjáró kötelességeikre.

Hogyan végezhető el ez az eszméltetés? Miként lehet előkészíteni a Múzeum és az új magyar társadalom egymásratalálását? Vajjon alkalmas lesz-e az Egyesület és a Múzeum mostani patriarchalis gépezete ekkora feladatok elvégzésére? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések tömegestől törnek elő mindazokból, akik féltő gonddal figyelik a Múzeum sorsát. Úgy érzem, hogy Egyesületünk és Múzeumunk döntő fordulóponthoz érkezett. Éppen ezért sorskérdéseiknek megvitatása, új helyzetüknek a felmérése már nem késhet sokáig. Addig is azonban nem látszik feleslegesnek, ha a Szakosztályunk összetételének ismertetésekor tapasztalt két legfeltűnőbb hiba orvosságát igyekszünk megtalálni.

Vidéki tagtársaink említett rendkívül alacsony száma nem magyarázható pusztán csak szervezésünk rendszertelenségével. Az ő és a laikus elemek tartózkodása akkor válik érthetővé számunkra, ha megnézzük, hogy Egyesületünk mit is nyújt nekik ellenértékül. Múzeumunk, szak- és népszerűsítő előadásaink normális közlekedési viszonyok mellett is elérhetetlenek a vidékiek számára. Egyébként — kolozsvári tapasztalataink alapján állíthatjuk — hogy mindezek különben sem gyakorolnak kellő vonzóerőt a nagyközönségre. Összekötő szál feléjük tehát egyedül folyóiratunk: az Erdélyi Múzeum. Erdély egyetlen tudományos folyóirata azonban, a laikus érdeklődés kielégítése érdekében nem tehet a szakszerűség rovására engedményeket. Láthatjuk tehát, hogy ha valóban a Múzeum erkölcsi és anyagi támogatására szolgáló átfogó társadalmi szervezet kívánunk lenni — már pedig a mai helyzet ezt követeli tőlünk — akkor a laikus érdeklődés kielégítésére fokozottabb figyelmet kell fordítanunk. A sorainkból jelenleg még hiányzó vidéki szakemberek bekapcsolása valóban csupán szervezési kérdés; helyi és vidéki tömegeinkre azonban csak abban az esetben számíthatunk, ha tagilletményként őket is érdeklő kiadványokat tudunk felmutatni. Ha számbavesszük a tudomány népszerűsítésének eddig bevált eszközeit, aligha áltathatjuk magunkat azzal, hogy ezen a téren mindent megtettünk, amit tennünk lehetett volna — anélkül természetesen, hogy ez a tudományos munka színvonalának rovására menne. Azt hiszem, hogy a kiadványoknál nem a tartalomban, hanem a tárgyak megválasztásában és a közlendő tudományos igazságok előadási módjában kell a tömegekhez igazodnunk. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Szemle Társaság és a Magyar Természettudományi Társulat nagyközönség részére készült kiadványainak, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát ismertető, gazdagon illusztrált Officina-könyveknek a sikere kedvező kilátásokat ígérne hasonló vállalkozásunk számára.

Megfontolandónak vélem azt is, hogy vajjon a vidékkel való kapcsolataink ápolására új helyzetünkben elegendőnek tarthatjuk-e egyedül vándorgyűléseinket. Azt hiszem, hogy közérdekű szakelőadásaink megisméltése magyar központjainkban, sőt — ha majd a viszonyok engedik — előre megszervezett felolvasó körutak rendezése, nagyban hozzájárulna a tespedő vidéki szellemi élet felpezsdítéséhez és a Múzeum baráti körének kívánt kiszélesítéséhez.

Ha pedig a vidékieket ilyen módon nagyobb számban sikerül körünkbe bevonni, akkor előbb-utóbb elodázhatatlanul szükség lesz helyi szervezetek megalakítására olyan nagy magyar városokban, mint Marosvásárhely, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Dés és Torda. Szerény nézetem szerint ugyanis csak így, helyi központok köré szervezve, lehet a vidéki közönséget tartósan megnyerni.

Itt említem meg, hogy délerdélyi taghálózatunk újraépítését — amint a körülmények megengedik — sürgősen meg akarjuk kezdeni.

Mindez azonban csak tünefi kezelés marad, ha nem követünk el mindent, hogy az új magyar társadalom is belenőjön a Múzeum iránti felelősségbe. Az ehhez szükséges tervszerű nevelés azonban csak akkor járhat, esetleg évtizedek múlva, eredménnyel, ha a munkát a társadalom leendő nevelőin: az egyetem tanárjelöltjei, a teológiai akadémiák hallgatói, a tanító- és tanítónőképző intézetek növendékei között kezdjük el. Meg kell tehát találnunk a módját, hogy a jövő nemzedékek formálói már tanulmányaik során megkaphassák a múzeológia alapfogalmait, s megismerkedhessenek az Erdélyi Nemzeti Múzeum táraival, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kérdéseivel. Addig is azonban, amíg ez az újtípusú nevelő-réteg kikerül az életbe, kellő mozgékonyssággal törekednünk kell arra, hogy tárainkat legalább a kolozsvári magyar középiskolák felsőbb osztályos növendékeinek rendszeresen mutassák be.

A kolozsvári közönség érdeklődését munkánk iránt, a népszerűsítő előadások és kiadványok mellett vasárnaponként rendszeresítendő, jól előkészített tárbemutató-vezetésekkel vélném felkelteni. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a mindig azonos időben tartott és élvezhető szakszerű vezetések igen hatásos eszközök a közönség múzeumba szoktatásához. Ezekből az egységes tervhez igazodó vezetésekből kellene végre kinőniük táraink régóta hiányolt ismertetései. Általában a közönséggel való kapcsolataink terén a jövőben az eddiginél jobban ki kell használnunk a tárainkban rejlő lehetőségeket.

Szakosztályunk, Egyesületünk és Múzeumunk újraépítésének az ügye — meggyőződhattünk felőle — szétválaszthatatlan egymástól. Gyökeres változást tehát bajainkban mindaddig nem várhatunk, amíg az Egyesület központjának, a szakosztályoknak és a táraknak a vonalán egyszerre nem indul meg egy nagyszabású akció. Szakosztályainknak és múzeumi tárainknak közösen kell népünk minden építő elemét a Múzeum mögé felsorakoztatni, hogy aztán az Egyesületnek a tárak tudományos anyagából mindegyre megújuló szakosztályi munkája az egész magyarság haladásának, emelkedésének éltetője lehessen. Egyesületünk és Múzeumunk sorsdöntő fordulóhoz érkezett. Hosszú időre most dől el, hogy a kialakuló új társadalomban az EME mekkora szerephez jut. Mozcékonyágunktól függ, hogy ez a szerep nagyobb vagy kisebb lesz-e, mint amilyent az Egyesület a felbomló rendi társadalomban játszott. Felelősségünk ma semmivel sem kevesebb, mint volt az előttünk járóké 1859-ben. Akkor a tervszerű társadalmi előkészítés elhozta a magyarságnak múzeuma megvalósítását. A mi most megindí-

tandó szervezőmunkánktól függ azonban, hogy Mikó Imre nagyszerű alapítása szolgálata révén életszerve marad-e most már az erdélyi magyar nép egészének, vagy pedig tulajdonképpeni hivatása teljes kibomlása előtt a terméketlen fügefa sorsára jut.

JAKÓ ZSIGMOND
szakosztályi titkár

3.

SZERKESZTŐI JELENTÉS

Csendesen, minden nagyobb külső megrázkódtatás nélkül suhant el a Bölcsészeti-, Nyelv és Történettudományi Szakosztály felett az elmúlt 1945. év. Ha Szakosztályunk nem fejtett volna ki némi munkásságot és a szakosztályi tagok nem folytatták volna a sok csüggesztő, leverő lelki és anyagi nehézség közepette is kutató-feldolgozó tevékenységekét, s ha a Szakosztály kötelékébe tartozó folyóirat meg néhány más kisebb terjedelmű kiadványunk nem jelent volna meg, 1945-ben az EME életében dermedt csend uralkodott volna. Mert az Orvostudományi Szakosztály Értesítő-jének két jelentős kötetén meg néhány, a főbbi szakosztály keretében megtartott előadáson kívül a mi kiadványaink tettek igazán bizonyosságot arról, hogy Egyesületünk régi célkitűzéseit munkálva él s a változó idők közepette tovább akarja folytatni a magyar tudományosság évszázados hagyományait. És ennek így is kell lennie. Mert elsősorban e Szakosztály kiadványainak kell mindig hitet tenniük az Egyesület célkitűzéseinek állandóságáról, de egyben a benne folyó élet jóértelmű korszerűségéről is. Jó újra meg újra magunk és mások számára is elismételgetnünk azt az elvi állásfoglalásunkat, hogy legfontosabb kiadványunk, az Erdélyi Múzeum mint a Szakosztály és az érdekkörébe tartozó táruk folyóirata csak szervesen a multbeli célkitűzésekhez kapcsolódhatik, s csak addig a mértékig korszerűsödhetik, ameddig ezt a tudományos vizsgálódás szabadsága megengedi, illetőleg minden időben kötelezően elő is írja.

Az Erdélyi Múzeum szerkesztőjének helyzete egészen különleges. Hiszen míg legtöbb folyóirat szerkesztője maga választhatja meg munkatársait s egymaga dönthet a kiadásra benyújtott dolgozatok sorsa felől, az Erdélyi Múzeum szerkesztése esetében más a helyzet. Itt a Szakosztállyal való szoros kapcsolat miatt önként adódnak a szerkesztőnek olyan kötelezettségei, amelyek kezét eleve is megkötik. A Szakosztályban elhangzó előadások rendszeres közlése, a táruk anyagára támaszkodó kutatások eredményeinek közreadása, az egyesületi élet és továbbmenőleg az erdélyi múzeumi meg általában szellemi jelenségek területének állandó szemmel tartása olyan kötelezettséget ró a szerkesztőre, melyek elől a Szakosztály bizalma elvesztésének veszélye nélkül még akkor sem térhetne ki, ha maga ezeket a kötelezettségeket nem tartaná természetesennek. Az Erdélyi Múzeum kiötlően erdélyi, múzeumi és szakosztályi jellege miatt a tudomány avatatlanjai és műkedvelői részéről gyakran hallani vele kapcsolatban a zárkózottság,

maradiság, korszerűtlenség és terméketlenség vádját. E nem újkeletű vád értetlenségében csak bosszantó, de irányt nem szabhat egy szerkesztő működésének, mint ahogy nem térítheti más irányba a Szakosztály életét sem. Legjobb meggyőződésünk szerint a Szakosztály tagjaitól és a folyóirat munkatársaitól a múlt és a mai élet kérdéseinek vizsgálata alkalmával a komolyság és elhithető erő nagymérvű csökkenésének veszélye nélkül nem lehet más magatartást kívánni, mint amilyenről az egyes kérdések felvetésében és feldolgozásában az Erdélyi Múzeum munkatársai a múltban és ma is többször bizonyosságot tettek és tesznek.

Az Erdélyi Múzeum múltévi (1945), LIX. évfolyama is csak enyhiben volt „maradi“, illetőleg csak ilyen mértékben lehetett „korszerű“. De már maga az, hogy megjelenhetett, jelentős tett volt, hiszen az Egyesület csak utolsó pénztartalékainak feláldozásával, sőt jelentős adósság vállalásával biztosíthatta e legrégebbi időszaki kiadványa megjelenését. A folyóirat így is csak csökkentett terjedelemben hagyhatta el a sajtót, ugyanis az 1943. évi 46 és az 1944. évi 36½ ív terjedelemmel szemben ez évben csak két összevont számban, 20 íven jelenhetett meg. A nyomdai árak ugrásszerű alakulására így is jellemző, hogy míg a júniusra megjelent 1—2. szám „alig“ 800 ezer lejbe került, a december végére elkészült második (3—4.), ugyanolyan terjedelmű szám nyomdai költsége már meghaladta a harmadfél milliót. Ilyen körülmények között is némi, bár fájdalommal kevert meglepedettséggel tölthet el bennünket az a tudat, hogy a magyar nyelvterület régi tudományos folyóiratai közül az Erdélyi Múzeum az egyetlen, mely idejében befejezte 1945. évi folyamát.

A szakosztályi élet szempontjából jelentős másik kiadvány-sorozatnak, az Erdélyi Tudományos Füzeteknek az 1945. évben a 191—198. száma jelent meg. Ez a 8 szám az 1943-ban kiadott számok összegénél 15, az 1944-ben megjelenteknél 12 számmal kevesebb. E számbeli csökkenést még csak fokozza az, hogy az 1945-ben megjelent számok, egy kivételével, csak az Erdélyi Múzeumból való különlenyomatok, míg az előbbi években az ilyen különlenyomatokon kívül terjedelmes önálló számok is jelentek meg. Kiadnivaló lett volna és lenne is elég, sőt ha a kiadási viszonyok javulnának, még növekednék is a szellemi termelés, anyagi lehetőségeink azonban annyira szűk keretek között mozgottak és továbbra is annyira ilyeneknek ígérkeznek, hogy e téren javulásra alig számíthatunk.

Ilyen viszonyok között is az elmúlt évben egy olyan kiadvány-sorozatunk folytatásának teremtettük meg lehetőségeit, amelyet GR. MIKÓ IMRE még az önkényuralom éveiben, 1855-ben indított meg, de amely SZABÓ KÁROLY folytatása után is 1872-ben a IV. kötettel megakadt. Az Erdélyi Történelmi Adatok-nak ez az újabb, V. kötete a tervek szerint kisebb terjedelmű füzetekben jelenik meg. Minden egyes füzet az egy kérdésre vonatkozó s a lehetőségig teljes vagy a célnak megfelelően válogatott forrás-anyagot tartalmaz. Több változó terjedelmű füzet alkotja majd az egyes köteteket. Azért, hogy az V. kötet első két száma még a múlt év végéig elkészülhetett, az Egyesület meg-

értő támogatásán kívül elsősorban e füzetek anyagának összegyűjtőjét és sajtó alá rendezőjét, DR. JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár urat, e szakosztály titkárát illeti elismerés. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára odaadó munkásának bizonyult ő az elmúlt években. E két újabb, teljes egészében a múzeumi Levéltár anyagából közzétett kiadványa folytatása annak a már most is lenyűgözően nagy eredményeket teremtett, korszerűségében iránymutató forráskiadó tevékenységének, mellyel új anyagot igyekszik hozzáférhetővé tenni az erdélyi történeti kutatások számára. Az Erdélyi Történelmi Adatoknak a múzeumi Levéltár vezetőivel egyetértésben megállapított kiadói terve korszerű elvi célkitűzéseivel új távlatokat nyit meg az erdélyi levéltári forráskiadásnak az utóbbi évtizedekben eléggé elhanyagolt, tervszerűségről, egységes szempontok alkalmazásáról egyáltalában nem tanúskodó munka-területén.

Mindent egybevetve, a Szakosztály érdekkörébe tartozó kiadványoknak legalább korlátozott terjedelemben való megjelentetésével az EME megtette a tőle telhető legtöbbet: megőrizte és reméljük ezután is megőrzi az erdélyi szellemtudományi munkásság folytonosságát.

Ezen a téren azonban nem áll magában. Nehány éve egy olyan intézmény szegődött mellé társul, mely rövid élete alatt főként Erdély tudományos kutatása és az erdélyi tudományos könyvkiadás területén nagyon jelentős munkát végzett, t. i. az Erdélyi Tudományos Intézet. Ez az intézmény és az EME között már kezdettől fogva meleg, baráti kapcsolat fejlődött ki. Több kiadvány megjelenését a két intézmény közös, melengető gondoskodása tette lehetővé. A közös munkálkodás alapját a jobbjára közös tudománypolitikai célkitűzések mellett az Intézet és a Szakosztály személyi kapcsolatai vetették meg. Most, mikor e kapcsolatok még szorosabbá váltak, úgyannyira, hogy az ETI vezetőségében a Szakosztály vezetőségi tagjai mind helyet foglalnak, természetesen felvetődik az eddiginél is szorosabb és tervszerűbb együttműködés gondolatának szükségképpenisége. Itt egyébként is csak ama régi kapcsolat kézzelfoghatóbbá tételéről volna szó, mely e Szakosztály és a kolozsvári egyetem között már a múlt század utolsó három évtizede óta fennáll, mert hiszen ma az ETI az Egyetem egyik intézete, a vele való kapcsolat tehát az Egyetemmel való összetartó szálainkat fűzi szorosabbá.

E kapcsolat erősítéseként szívesen láthatnók, ha Szakosztályunk folyóirata, természetesen önállósága megtartásával, az ETI folyóiratává is válnék. A Szakosztály az EME központi vezetőségével egyetértésben megtalálhatja a módját annak, hogy az ETI-vel e terv valóráválása érdekében minden lehető tegyén meg. Az Erdélyi Múzeum ma Erdély magyar szellemtudományi szakfolyóirata. Annak hogy ilyenféle céllal Kolozsvárt az Erdélyi Múzeumhoz hasonló új szakfolyóirat induljon, aligha van meg a lehetősége, de aligha van értelme is. Inkább a meglévő keretekbe összpontosítsuk minden erőnket, hogy minél nagyobb tekintélyre tegyünk szert.

Az ETI-nek és Szakosztályunknak szoros együttműködése nemcsak a szaktudományok területén kívánatos. Hamarosan el kell következnie annak az időnek is, amikor mindkét szerv kilép a szaktudományok el-

zártóságából s az erdélyi kutatások során eddig elért eredményeket a művelődési kérdések iránt fogékony nagyközönség számára népszerűbb formában is hozzáférhetővé teszi. Egy tudománynépszerűsítő kiadványsorozat megjelentetése mai elzártágunkban és tájékozatlanságunkban jelentős feladat volna. Ezen túl azonban szükségünk lenne egy olyan vagy talán még népszerűbb jellegű folyóírra, mint amilyen a IX. kötetével csonkán maradt Hítel volt. Egy ilyen folyóíratnak a tudomány népszerűsítésén túl az lenne a feladata, hogy az erdélyi magyar közművelődési jelenségekről, múzeumaink, egyesületeink életéről is tájékoztasson és szorossá edzze azokat a szálakat, melyek az utóbbi másfél év alatt egyrészt az erdélyi magyarság, másrészt meg az egész magyar nyelvterület egyes részei között meglazultak. Össze lehetne ezt kapcsolni az EME céljaival is. Az egyesületi élet, a tárakban folyó munka és az egyes szakosztályok működése terén mutatkozó jelenségekről az Egyesületnek állandóan tájékoztatnia kellene nemcsak összes tagjait, de az egész magyarságot is, hogy az Egyesület céljainak, munkásságának megismerése a tagok között erősítse az egyesületi öntudatot és vonzzon magához minél több új tagot, új munkatársat.

El terv-felvetések már jócskán túllépik a szerkesztői jelentés kereteit. De mégis ezt az alkalmat használtam fel arra, hogy azoknak a gondolatoknak, amelyek magánbeszélgetés formájában már többször felvetődtek, itt és most, egy ilyen hivatalos megnyilatkozás alkalmával is hangot adjak. Tervezetés ez. Terveket olyan időkben kell készíteni, mikor az élet keretei nagyon összeszűkülnek. Ilyenkor a tervezgetés az az eszköz, melynek révén az élet tágabb kereteket, szabadabb fejlődési lehetőségeket keres. Csak akarat és céltudat kell aztán hozzá, hogy a tervek valóra is váljanak. Az erdélyi történelem arra tanít bennünket, hogy a magyarság itt a legnehezebb időkben váltott valóra olyan terveket, melyekre a nyugodtabb korok magyarja még talán nem is gondolt.

A kialakult szokás szerint a folyóirat szerkesztője a közgyűlésnek nemcsak jelentést tesz, hanem az elkövetkező időszakra munkatervet is ad. A munkaterv azonban, sajnos, mindenkor függvénye az anyagi helyzetnek. Minthogy pedig jelenleg anyagi helyzetünk teljesen tisztázatlan, méltóztassanak megengedni, hogy részletes munkaterv helyett csak a fennebbi, általános tudománypolitikai célkitűzéseket terjeszsem a mélyen tisztelt Közgyűlés elé. Az arra hivatottaknak kell majd megtalálniuk annak az anyagi módozatait, hogy e célkitűzések egészükben vagy nagyobb részükben valóra válhassanak.

Mindössze azt a szándékomat jelenthetem be, hogy ha lehetőségeink olyanok lesznek, az EM. egyes számait kisebb terjedelemben, de ismét évnegyedenként igyekszem megjelentetni azért, hogy gyakoribbá tegyem a tagokkal és a tudományos világgal való érintkezés alkalmait.

Remélve azt, hogy az itt kifejtett gondolatok a mélyen tisztelt Közgyűlés megértésével találkoznak, kérem, méltóztassék az elmondottakat a szerkesztő 1945. évi jelentése, illetőleg az 1946. évre szóló munkatervként elfogadni.

SZABÓ T. ATTILA

HÍREK

A Székely Nemzeti Múzeum mult év őszen újjászervezett vezetősége és tisztviselői kara szorgos munkával kezdett hozzá az intézmény sokfelé ágazó tevékenységet igénylő múzeumi, tudományos és közművelődési feladatainak minél eredményesebb megvalósításához.

A háborús veszélyek miatt becsomagolt és óvóhelyen őrzött múzeumi tárgyak kicsomagolása és elrendezése után a kiállított gyűjteményeket az 1946. év első hat hónapjában már 1512 látogató tekintette meg. Sajnos, ez a múzeum is a múzeumok állandó betegségében, kétségbeejtő helyhiányban szenved, s emiatt a kiállítási termek korszerű újjarendezése csak az épület tervbevétt kibővítése után kezdődhetik meg. Állandó rendezési munka folyik a levéltárban és a könyvtárban, s megkezdődött a nagyértékű könyvtár betűrendes és decimális rendszerű szakkatalógusának elkészítése. A tavasszal végzett két régészeti ásatás Sepsiszentgyörgyön a Debren-patak mellett egy Hadrianus koráig visszanyúló római telep részletét, Kőröspatakon a Nyírtetőn egy La-Tène korbelt várat tárt fel; ez eddig ismeretlen két adat, valamint a nyári ásatási munkatervben szereplő háromszéki és csíkmegyei ásatások új adatokkal bővítik és fogják bővíteni a Székelyföld őstörténetére vonatkozó eddigi tudásunkat. »A kenyér története« című múzeumi- és vándorkiállítás anyaga összegyűlt már, s a kiállítás júliusban megnyílik. A kolozsvári, aradi és székelykeresztúri múzeumokkal együtt ez az intézmény is résztvesz a július 25—31-e közötti Petőfi-hét alkalmából Segesvárt rendezendő 1848/49-es ereklyekiállításon.

A múzeumi gyűjtemények gondozása, gyarapítása és tudományos feldolgozása mellett a múzeumi

tisztviselők résztvesznek a Székelyföld tudományos kutatásában. Ápolják és egyre jobban kimélyítik a Székely Nemzeti Múzeum kapcsolatát az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Erdélyi Tudományos Intézettel. A székely közművelődés és tudományos élet fejlesztésére előadó-estéket rendeztek Kézdivásárhelyt, Kovásznán, Székelyudvarhelyt és Székelykeresztúron. A múzeum havonként ülésező ügyvezetőtanácsára a múzeumi ügyek intézése mellett nagy feladatot ró a múzeum kezelésére bízott Háromszéki Tanalap tulajdonát képező nagyértékű sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi épületek kezelése, bérbeadása is.

A nyári és őszi munkatervben a sajátos múzeumi munka mellett, a már említett terveken kívül még három főfeladat szerepel: 1. a székelyföldi történelmi, egyházi és népi emlékek újabb számbavételi és védelmi munkájának megindítása, 2. a székely városok helyi jellegű múzeumainak újjászervezése, 3. a Székely Nemzeti Múzeum munkájának megsegítésére és a Székelyföld tudományos megismerése s feltárása, meg a székely közművelődés fejlesztése érdekében működendő egyesület megszervezése, megalakítása.

A Székely Nemzeti Múzeum fenntartása pusztán a múzeumtulajdonos Háromszék, Udvarhely és Csík megye székelységére hárul. A mult esztendőben Háromszék megye megyefőnökségének nagyobb összegű hozzájárulása, valamint Udvarhely, Háromszék és Csík megye községeinek hozzájárulásai tették lehetővé a múzeum fenntartását és munkáját. Remélhető és bizonyosra vehető, hogy a három megye és a megyék községeinek vezetői kötelességük és felelősségük tudatában

továbbra is biztosítani fogják a múzeum fenntartását, s a székekység érdekében egyre szélesebb körben végzendő munkáját.

A múzeum vezetősége az intézmény 1945. és 1946. évi történetéről és munkájáról ez év végén részletes jelentést szándékszik közzétenni.

Bartók Béla-emlékünnepelyt rendezett április 13-án, szombaton este 7 óras kezdettel a Mórincz Zsigmond Kollégium. Az estélyen **IFJ. DR. NAGY GÉZA** méltatta **BARTÓK BÉLÁNAK**, a magyar zene- és énekművészet történetében való jelentőségét [Az előadást I. Szemle-cikkeink között]. A zeneszerző **Bartókot IFJ. SZABÓ GÉZA** három darabjával (C-dur Rondo, *Alegro barbaro*, *Este a székekynél*) szólaltatta meg. Ugyancsak ő játszotta a Bartók szerette kísérezőjét **Török Erzsébet** népdal-előadásához. Bartók kórusművei közül **NAGY ISTVÁN** kamarakórusa adott elő néhány szép darabot (*Levél az otthoniakhoz*, *Leánynéző*, *Element a madárka*, *Bánat*, *Ne hagyj itt*, *Jószágigéző*).

Itt jegyezhetjük meg, hogy **NAGY ISTVÁN** kamarakórusával ez ünnepélyes szereplés után, 1946 őszétől a Magyar Zeneművészeti Főiskola előadótermében még sokkal közvetlenebb magyarázatos előadások kíséretében is igyekszik közvetíteni a nagyközönséghez Bartók kórusművészetét.

Néprajzi gyűjtemény Torockón. A bécsi döntés óta Kolozsvártól elzárt **Torockóra** csak 1946. május 4-6 között jutott el a Bolyai-tudományegyetem első tanulmányi csoportja. A résztvevő szakemberek örömmel állapították meg, hogy a **Torockón GELEJI KIRÁLY JÓZSEFNÉ** buzgalkodásából még 1940 előtt létesült, két szobácskából álló szép néprajzi magángyűjtemény egyre gazdagodik azzal, hogy bekebelezi főként a régi **Torockó** sok szép tárgyi néprajzi emlékét. A gyűjtemény jelenlegi formájában jórészt a népi

művészkedés és mesterkedés tárgyi emlékeit őrzi.

Néprajzi gyűjtemények létesítésének szándékáról jöttek hírek a kolozsmegyei Mezőköbölkütről, a szolnokdobokai Székről, valamint a brassómegyei Hétfalu magyarsága köréből is.

Jó volna valamiképpen megtalálni annak a lehetőségét, hogy az ilyen gyűjteményekből egy-egy vidék kis néprajzi múzeuma fejlődjék ki, s szakszerű központi irányítással gyűjtse, mentse a régi népelet pusztuló tárgyi emlékeit. Valamiképpen természetesen arról is kell intézményesen gondoskodni, hogy e kis gyűjtemények anyagának kellő kezelése is biztosíttassék. A gyűjtés és a kezelés irányításának munkájában az újjászervezendő Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának jelentős szerep juthat.

A kolozsvári műemlékeket és műemlékszerű épületeket megkímélték a háborús pusztítások. Az 1940-i nagy bombázás ugyanis a városnak csak aránylag újabb részeit érte, ott pedig nem voltak műemlékek. Az 1944-i őszén folyt harcok során a város belső területére estek ugyan kisebb repülőbombák és ágyúlövedékek, de ezek sem tettek a műemlékekben kárt.

Emellett állandó rongálásnak van kitéve a szobor azzal is, hogy a gyermekek, suhancok játékhelye és a tüntetések kedvelt emelvénye. — **Erzsébet királynénak** a **Fellegvár** oldalában lévő szerény emlékművéről a **STROBL ALAJOS** kezétől származó híres mellszobrot 1946 tavaszának egyik hajnalán — amiut a napilapokból értesültünk — ismétretlen, mulatságból hazatérő diákok ledöntötték. Mint köztudomású, az emlékmű teljesen kívül esik a forgalmi útvonalakon, s így a rombolóknak előre elhatározott szándékkal, nagy kitérével, hegymászással összekötött sétát kellett tenniük a célből, hogy tettöket elkövethessék.

Műemlékeink külsejének nagyon sokat árt az az újabban elharapózott szokás, hogy a házak falát eszmeterjesztő feliratokkal és torzképekkel festik tele. Ezek a mázolások hónapok óta ott láthatók például a román görög katolikus, régebben Minorita-, a piarista templom, a római katolikus főgimnázium épületének és a hozzácsatlakozó piarista rendháznak falán. Úgy véljük, hogy a szép XVIII. századi barokk építészeti alkotások már a műemlékvédelem szempontjából is kiméletet érdemelnének.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzete. Az EME-nek az államhatalommal és a kolozsvári egyetemekkel való viszonya rendezésére a román kormány 1945. július 12-én DR. MORAŞ JÁNOS egyetemi tanárt, a bukaresti természettudományi múzeum igazgatóját küldte ki. Bár ennek ellenére a tárgyalások ezideig még nem kezdődtek meg, nyilvánvalóan ezek eredményétől függ, hogy az EME táraival és szakosztályaival szolgálhatja-e a tudományt olyan mértékben, mint ahogyan azt múltja és az erdélyi népek művelődési szükségletei számára kötelezően előírják. Amíg ugyanis az Egyesület és az állam, illetőleg a kolozsvári egyetemek közötti kapcsolatok kölesönös meg-egyezésen nyugvó törvényes alapokra nem helyeződnek, állandóan fennforog a lehetősége az 1919–1940 közötti visszasságok újraéledésének. Ha majd az állam szerződést köt az Egyesülettel és a gyűjtemények használatáért az 1940 előtti időben húsz évig elmaradt bérösszeget újra folyósítja, hogy abból az egyesület gyarapíthassa tárait (erre jelenleg semmi módja nincs), ha a magyar és román kutatók számára egyaránt biztosítva lesz a Múzeum anyagának zavartalan használata, akkor a magyar és román tudomány sok eredménnyel kecsegtető együttműködésének magyar részről bizonyára az Erdélyi

Múzeum-Egyesület lehet a legbiztosabb és legerősebb tartóoszlopa.

Az Erdélyi Történelmi Adatok régóta tervezett új folyama a háborús események következtében csak 1945 tavaszán indulhatott meg. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi történetírás egyik nagy hiányosságán kívánt segíteni, amikor legelső kiadványát, a még GR. MIKÓ IMRÉTŐL 1855-ben megindított és SZABÓ KÁROLYTÓL folytatott, de negyedik kötetével 1872-ben elakadt Erdélyi Történelmi Adatok folytatását határozta el. A kiadvány egyelőre füzetekben, időhöz nem kötve jelenik meg, és az újszempontú erdélyi kutatásokhoz kíván történelmi forrásanyagot szállítani elsősorban az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárából. Eddig DR. JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár gondozásában az ötödik kötet 1–2. füzeté (Adatok a torockói parasztlázadások történetéhez. — Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához) hagyta el a sajtót. Ez az erdélyi magyar történelmi forrásközlés egyességét és korszerűségét biztosítani hivatott vállalkozás idővel, remélhetőleg, közös gyűjtő-menedéje lesz az erdélyi magyarság intézményei köréből kiinduló összes forráskiadványoknak.

A gyulafehérvári Batthyaneum és a marosvásárhelyi Teleki-Theca az erdélyi magyarság két féltett könyv-múzeuma szerencsésen megmenekült minden háborús pusztítástól. Az előbbi teljes rendben kínálja gazdag kincseit a kutatóknak, az utóbbi azonban már nem kerülhetett el az értetlenség kártevéseit. A Theca könyvraktárainak egy részét ugyanis 1945 nyarán lefoglalták magánlakás céljára, a könyveket halomra rakták és a drága pénzen készített polcokat lebontották. Minthogy éppen ezekben a termekben volt elhelyezve a nagy fáradsággal beszerzett újabb könyvanyag, ezzel az eljárással sikerült

az éppen éledő könyvtárat ismét halott könyvmúzeumná tenni. Értelmetlen eljárás ez éppen akkor, amikor Marosvásárhely egyetemi kart kapott falai közé.

Utunk címen 1946. június 22-én újság-alakban két hetenként megjelenő új erdélyi irodalmi folyóirat indult meg. Szerkesztője GAÁL GÁBOR egyetemi tanár, a Korunk volt szerkesztője. A folyóirat irodalmi anyag közlése mellett az erdélyi magyarság életjelenségeinek figyelését és a magyarsággal együttélő, valamint a környező népek életének megismertetését tűzte ki célul. Különös gondot fordít arra, hogy tájékoztassa olvasóit az orosz és a román élet kérdéseiben.

Reményik Sándor-est rendezésével idézte október 24-én d. u. 6 órakor a kolozsvári lutheránus nőszövetség a nagy erdélyi költő emlékét. Az ez alkalommal zsúfolásig megtelt lutheránus templomban tartott ünnepélyen az emlékbeszédet CSÁSZÁR KÁROLY, Reményik egykori folyóiratának, a jelenleg sajnálatosan szünetelő Pásztortűznek volt szerkesztője, mondta. J. JANCsó ADRIENNE a költő néhány versét szavalta el. Ezen kívül B. GONDOS ZSÓFIA és PÁTER GUSZTÁV énekelt KÁRPÁTI EMIL orgona-kísérete mellett.

A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály évi közgyűlését 1946 január 25-én, a Bolyai Tudományegyetem fizikai előadótermében tartotta. Ez a közgyűlés éppen az Egyesület közgyűlésének késlekedése miatt a múzeumi kérdések nagy seregszempléjévé növekedett (Az elnöki megnyitót és a jelentéseket l. a Hivatalos Közlemények között). A közgyűlésen BALANYI GYÖRGY Capistranoi Szent Jánosnak 1455. évi erdélyi látogatásáról adott elő.

A Szakosztályban 1946. első felében ezen kívül a következő tudományos előadások hangzottak el: **ERTZ GÉZA:** Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században

(LÁSZLÓ GYULA kiegészítő előadásával). — **APRILIS 4-ÉN:** ERŐSS ALFRÉD: A lelkiismeret szabadsága. — **MÁJUS 8-ÁN:** LÁSZLÓ GYULA: Az avarok hitvilága. — **JÚNIUS 5-ÉN:** BÓNIS GYÖRGY: Hűberviszony a középkori magyar jogban. — Örvendetes jelenséggé vált, hogy a magyar tudományos előadásokra kiéhezett közönség a szaküléseket egyre nagyobb számban látogatja.

Az erdélyi állami levéltárak területi hatásköre a legújabb szabályozás óta a következőképpen alakult: A kolozsvári kerületi levéltár hatásköre eredetileg egész Erdélyre kiterjedt. Ez volt a helyzet 1920-tól 1937-ig. Jelenleg azonban csak azoknak az erdélyi megyéknek a törvényhatósági levéltári anyagát gyűjti, melyek nem kerültek át valamelyik alább ismertetendő újabb szervezett kerületi levéltár hatáskörébe. Az új kerületi levéltáraknak a sorát az 1937-ben megszervezett naszódi aligazgatóság nyitotta meg. Ennek hatásköre csak Beszterce-Naszód megyére terjed ki és anyagát tulajdonképpen Beszterce város és szék levéltára alkotja. 1939-ben Brassó város és a Barcaság levéltárából megalakult a brassói kerületi levéltár. Ennek hatáskörébe tartozik Brassó megyén kívül Háromszék megye is. Legújabb alapítású (1945) a szebeni kerületi levéltár, mely a Szász Nemzeti Levéltárat foglalja magába. Gyűjtési köre Szeben, Alsófehér és Hunyad megye területére terjed ki.

A magyar kutatást legközelebből a kolozsvári kerületi levéltár sorsa érdekelheti, mert több más közérdekű állag mellett ez őrzi Udvarhelyszék és Kolozsvár város levéltárát is. 1940–45 között a levéltár Szebenben állomásozott. Anyagát minden háborús veszélytől sikerült megóvnia. Amennyire örvendetes ez a tény, annyira szomorú, hogy bár a levéltár már több, mint egy éve itt van Kolozsvárt, anyagához mindmáig nem lehet hozzáférni. A kerületi levéltár épü-

letét ugyanis a tűzörség foglalta le, Erdély legnagyobb állami levéltára még ma sem tudott a saját tulajdonát alkotó régi otthonába beköltözni. Mindennek azonban nem csupán a tudományos kutatás vallja kárát, hanem maga Kolozsvár városa is. Mert nyilvánvaló, hogy amikor a város az Állami Levéltárat nem helyezi el megfelelőképpen, valójában magának okozza a legérzékenyebb veszteséget, mert szándékkal elpusztítja saját múltjának becses emlékeit. A mai túlsúlyfolt Kolozsváron valóban nem könnyű feladat e kérdés rendezése, de azért bizonyára nem is megoldhatatlan. Két egyetem és számos tudományos intézet kíséri figyelemmel, hogy ez az ügy végre is miként rendeződik.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában a kőtár újjárendezése a múlt év tavaszán kezdődött és az idén, 1946. júniusában fejeződött be. A munka ütemét és terjedelmét a meglehetősen szűk lehetőségek szabták meg. Az anyagi eszközök és a munkaerő hiánya, valamint a kényszerű téli szünetelés a teljesen kerszerű megoldásokat lehetetlené, illetőleg a munkamenetet lassúvá tette. A rendezés legfontosabb szempontjai a következők voltak: 1. áttekinthetőség, 2. az időrend lehető megtartása, 3. a közös eredetű darabok egységes csoportosítása, végül 4. a kiállításra kevésbé alkalmas anyag raktárba helyezése, illetőleg a raktár darabjainak kiemelése.

1. A kőtár tíz szobájában gyakran láthattunk zsúfolt részleteket. E hibát legtöbbször aránylag csekély fáradtsággal ki lehetett küszöbölni. A megfelelőbb csoportosítás pedig mind az egyes darabok, mind az általános megjelenés előnyére vált. Az egymást fedő köemlékek fellazítása, a kisebb faragványoknak a falba illesztése a gyűjtemény áttekinthetőségét nagyban növelte.

2. Bár az időrendet teljes következetességgel nem lehet keresztülvinni, a nagy ingadozások és hul-

lánzások megszűntek. A középkori emlékek az első négy, a renaissance faragványok túlnyomóan a többi hat szobában helyeztettek el. A kevés barokk és empire darabot a 8., 9. és 10. szobában találhatjuk.

3. A kőtár esztétikai és történeti jelentőségét nagyon elhomályosította a közös eredetű emlékek indokolatlan szétvetése. Nagy részben ezt is sikerült kiküszöbölni. Külön szoba jutott a Wolphard-Kakas-ház gyönyörű faragványainak. Egy helyre kerültek a Püspöky-, a Frank-Kis-ház, a majálisutcai Pákei-villa, valamint a ferences kolostor köemlékei. Egy teremben láthatók a harangok is.

4. Elég tekintélyes mennyiségű, magábanvéve semmitmondó, főleg töredékes részlet a raktárba került. Helyükbe részben olyan raktári darabok foglaltak el, melyek eddig a pincében heverték. Innen sikerült több egészen finoman megmunkált és kiállításra mindenképpen érdemes és tanulságos faragványt kiemelni és a kiállítás anyagába beilleszteni. Az ilyenfajta emlékek nagyobb méretű darabjainak (a kolozsmonostori nyugati kapu, a Wolphard-ház nagy kandallója, stb.) napfényre hozatalától és méltó elhelyezéséről egyelőre, sajnos, technikai okokból le kellett mondani. Hasonlóképpen megoldásra vár a gipszmásolatoknak a kőtárból való eltávolítása.

A kőtár egyes darabjainak magyarázatát szolgálja olyan műemlékek fényképe, melyeknek részletei gyűjteményünkben vannak.

A mostani újjárendezés természetesen távolról sem tökéletes. Szükséges még több kiegészítés és kisebb-nagyobb változtatás; ez azonban pillanatnyilag nem vihető keresztül. A Múzeum kereszténykori köemlékeinek megfelelő rendezése és a kiállított, valamint a raktári anyag kiegészítő leltározása és a mai követelményeknek megfelelő katalógusban való feldolgozása ezután elvégzendő, fontos feladat. **A**

kezdő lépések e tekintetben is megtörténtek s a munka folyamatban van. A kőtár mostani, ideiglenes újjárendezése jövő feladatai megvalósításának előfeltétele volt. Remélhető, hogy a megkezdett munka nem marad félbe és az értékes gyűjtemény kiállítási és raktári anyagának lehető legjobb elrendezése idők folyamán épügy valóra fog válni, mint a teljes anyag korszerű, tudományos feldolgozása.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület közgyűlését november 8-án DR. TAVASZY SÁNDOR ügyvezető alelnök nyitotta meg. Beszédében ismertette azokat a körülményeket, amelyek között az elnökség 1944. szeptember 2-án nyilvánosan megtagadta az Erdélyi Nemzeti Múzeum kiürítését, megóvva ezzel a Múzeumot egy esetleges, a Székely Nemzeti Múzeuméhoz hasonló pótolhatatlan károsodástól. Hogy kérdéseit az Egyesület mindedig nem tártá a nagy nyilvánosság elé, annak egyfelől az volt az oka, hogy minden építő tudományos erőt a Bolyai Tudományegyetem megszervezésére kellett összpontosítani, másfelől viszont be kellett várnunk azoknak a nyugodtabb viszonyoknak a kialakulását, melyek lehetővé teszik e legnagyobb erdélyi és romániai magyar múzeum és tudományos egyesület helyzetének megfontolt, tervszerű rendezését. Miután az elnök megemlékezett az időközben lemondott JÓSIKA JÁNOS elnökről, DR. BIRÓ VENCEL főtitkárról és ZSAKÓ ZOLTÁN pénztárosról, hangsúlyozta minden erő összefogásának szükségességét.

Az elnöki megnyitó köszönetet mondott a Magyar Népi Szövetségnek az Erdélyi Nemzeti Múzeum iránt tanúsított állandó érdeklődésért, amelynek mindkét nagygyű-

lésén, 1945. fájusában Kolozsvárt és 1946. júniusában Székelyudvarhelyt kifejezést is adott.

A közgyűlés a titkári, számvizsgáló bizottsági, pénztári jelentések, az 1947. évi munkaterv meghallgatása és a múzeumi tárvizsgáló bizottságok kiküldése után egyhangúan a következő új tagokat választotta be az Egyesület igazgatóválasztmányába: BALOGH EDGÁR író, a Magyar Népi Szövetség Országos Közművelődési Bizottságának elnöke, BRÜLL EMÁNUEL gimnáziumi tanár, DR. CSÖGÖR LAJOS egyetemi tanár, a Bolyai Tudományegyetem rektora, GAÁL GÁBOR egyetemi tanár, DR. JANCsó ELEMÉR egyetemi tanár, DR. KISS ELEK unitárius püspök, Kós KÁROLY író, KURKó GYÁRFÁS iparos, a Magyar Népi Szövetség országos elnöke, LAKATOS ISTVÁN nyomdász-munkás, DR. PÁSZTAI GÉZA egyetemi tanár és DR. VENCEL JÓZSEF egyetemi tanár.

A közgyűlés végül a megüresedett elnöki tisztségre egyhangúan DR. TAVASZY SÁNDOR egyetemi tanárt, az Egyesület rangidős alelnökét, főtitkárrá DR. NAGY GÉZA az eddigi titkárt, titkárrá DR. NAGY JENŐ egyetemi lektort, pénztárossá BODOR BERTALANT, a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatóját választotta meg.

Az újonnan megválasztott elnök köszönetet mondott a közgyűlés iránta megnyilvánuló bizalmaért és kérte az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjainak és barátainak teljes támogatását az Egyesület előtt álló súlyos kérdések megoldásában.

Az Egyesületnek 1944 tavasza óta első, két váltásos évre visszatekinthető közgyűlését a tagok nagy számában való megjelenése az Egyesület és az erdélyi magyarság emelkedett szellemű találkozóává avatta.

Javítások

Az *El. M.* 1945. évfolyamának 266. lapján alulról a 15. sorban *alat* helyett *adat*, a 275. lapon alulról a 7. sorban *bolyt* helyett *felyt* olvasandó.

	Lej
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme —	120.—
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel)	1500.—
83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula —	—
84. Kozocsa Sándor: Históriai ének Bocskay Istvánról —	—
85. Révész Imre: Méliusz és Kályin —	250.—
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században —	—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	150.—
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	150.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1935. év —	150.—
90. Monokj István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címgjegyzéke	300.—
91. Szabó T. Attila: Nirez—Szásznyires település, népség- népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	120.—
92. Janesó Elemér: Nyelv és társadalom —	—
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből —	—
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861)	—
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1936. év —	300.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Otília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője (4 képpel)	200.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás —	—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) —	400.—
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937)	—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel)	150.—
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térkép-vázlattal)	250.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1937. év —	300.—
103. Makkai Endre—Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez —	—
104. Szabó T. Attila: Báborny története és települése (63 képpel) —	600.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) —	300.—
106. Fábian Béla: Nagykend helynevei —	130.—
107. Herepei János—Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészünk történetéhez I. Fatemplomok és barlanglak	300.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak —	250.—
109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiigyezésig —	—
110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága (1 képpel) —	—
111. Lakatos István: A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben —	—
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1938. év —	350.—
113. Domokos Pál Péter: Zemlén János kéziratok énekeskönyve (XVII. sz.) —	—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágságának szolgáltatása és adózása (1610—1690) —	350.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István szemlélsége levelei alapján —	120.—
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében —	160.—
117. Palotay Gertrud: Árva Bethlen Kata fonalas munkái —	—
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat —	130.—
119. Balogh Artúr: A nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege —	120.—
120. György Lajos: A magyar nábob —	150.—
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Braszovia vár temploma (11 képpel) —	150.—
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1939. év —	300.—

	Lej
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink könyvvésetéhez —	150.—
124. Ady László: Magyarkapus helynevei (1 térkép-vázlattal) —	250.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) —	300.—
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink (20 képpel) —	180.—
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798) (1 képpel) —	100.—
128. Biró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény —	—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán (12 képpel) —	400.—
130. Herepei János A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói —	250.—
131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi himzés-minta-rajzok —	—
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana —	200.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai —	200.—
134. Entz Géza: A csicsókeresztúri római katolikus templom —	—
135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig —	—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról —	300.—
137. Debreczeni László: Szélgjegyzetek egy népművészetről szóló munkához —	—
138. Imre Barna: Mezőbánd helynevei —	350.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség —	200.—
140. Biró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben —	—
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) —	300.—
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító —	100.—
143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok —	—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban —	150.—
146. Kelemen Lajos: Radnótfája története —	100.—
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága —	250.—
148. Tavasz Sándor: A két Apafi fejedelem —	—
149. Németh Gyula: Körösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése (1 képpel) —	250.—
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei (9 képpel) —	400.—
151. Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarsága —	—
152. Györfly István: Erdély virágtalanjai —	300.—
153. Balogh Artúr: Erdély nemzetiségi kérdései —	200.—
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben —	150.—
155. György Lajos: A Benigni-könyvtár —	100.—
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése —	250.—
157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben —	350.—
158. Vita Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században —	150.—
159. Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himzések (137 képpel) —	1500.—
160. Mikó Imre: A magyar államnely kérdése a magyar országgyűlés előtt —	250.—
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) —	800.—
162. Entz Géza: A középkori székely művészet kérdései (16 képpel) —	600.—
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szójegyzék —	1200.—
164. Kristóf György: Fadrusz Mátyas királya és Vörösmarty Szép Ilonkája —	—
165. Ferenczi István: Csikkarcafalvi régiségek —	150.—
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövele előtt (4 képpel) —	250.—
167. László Gyula: Erdély településtörténetének vázlatja Szent István koráig (4 színes térkép-vázlattal) —	450.—

	Lej		Lej
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón	200.—	184. Venezei József: A volt határőrezredek vagyonának sorsa	200.—
169. Mozsolics Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról	400.—	185. Balogh Artúr: Hűtlenségi per országgyűlési beszéd miatt	250.—
170. Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén	250.—	186. Balogh Jolán: Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről (31 képpel)	1000.—
171. Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása (6 térképvázlattal)	1200.—	187. Gnóth Kálmán: Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban	400.—
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században	250.—	188. Kovács Ágnes: A kalotaszegi Ketesd meckince	250.—
173. Kristóf György: Reményik Sándor	200.—	189. Tárkány-Szűcs Ernő: A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváraán	250.—
174. Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc	300.—	190. Mikecs László: Új erdélyi tudomány	350.—
175. Méri István: Középkori temetőink feltárásmódjáról (8 képpel)	400.—	191. Buza László: A Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója mint összetett állam	240.—
176. Nagy Jenő: Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón	200.—	192. Biró Vencel: A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században	300.—
177. Zsákó Gyula: Egy XVIII. századi torokkői napló (2 képpel)	250.—	193. † Gergely Béla—Szabó T. Attila: A szolnokdobokai Tóki völgy helynevei	1500.—
178. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben	200.—	194. Jakó Zsigmond: Az elpusztult települések kutatása	350.—
179. Palotay Gertrud: A szolnokdobokai Szék magyar himzsejei (68 képpel)	1200.—	195. Faragó József: A „Remény” harmadik kötetének kézírata	220.—
180. Márton Gyula: Őrdongósfűzes helynevei (1 térképvázlattal)	250.—	196. László Gyula: A korszerű régészeti múzeum. (Tanulmányok a kievii Történeli Múzeum kiállításáról. 2 képpel)	380.—
181. Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula: Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke néprajzi térképéből” (26 térképpel)	500.—	197. Márton Gyula: A szolnokdobokai Árpád-pásto helynevei	1200.—
182. M. Nagy Ottó: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága (2 képpel)	600.—	198. Balogh Artúr: A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban	500.—
183. Bónis György: Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében	200.—	199. Buza László: Új nemzetközi jogi elvek az Egyesült Nemzetek san-franciscoi alapokmányában	5000.—
		200. György Lajos: A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai	15000.—

Az árjelzés nélküli számok elfogytak.

Az 1—198. szám alapárához tiszteres felárat számítunk.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET JOG-, KÖZGAZDASÁG- ÉS TARSADALOMTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYANAK ÉRTEKEZÉSEI

1. Csekei István: Teher-e a közigazgatási intézkedéssel kivételt a miniszter sajtó rendelete alól? 2000.	
2. Buza László: A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése. — Vitéz Moór Gyula: Az állam joga és a magánosok joga	3000.—
3. Schneller Károly: Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében	5000.—
4. Csizmadia Andor: Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron	3500.—
5. Kiss Mór: A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. — Személyi Kálmán: Vétkezői fokozatok értékelése a római jogban	2000.—
6. Magyary Zoltán: A hivatásos községi közszolgálat megoldatlan kérdései	2500.—
7. Buza László: A büntetés kérdése a nemzetközi jogban	3500.—

AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYAI

Mikó Imre gr.—Szabó Károly: Erdélyi Történelmi Adatok. I—IV. köt. (1859—1872)	7000.—
A II—IV. kötet külön egyenként	1200.—
Jakó Zsigmond: Erdélyi Történelmi Adatok. V. 1. Adatok a torokkői jobbágyfázadások történelméhez. — 2. Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához	6000.—
Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai	100.—
Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről	1000.—
Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1943. évi működéséről	1000.—
Jakó Zsigmond—Valentiny Antal: A torokósszentgyörgyi Thorotzkay-család levéltára (Két oklevél-hasonmással és egy térképpel)	4000.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában

ERDÉLYI MÚZEUM

TRANSILVANISCHES MUSEUM   MUSÉE DE TRANSYLVANIE

Szerkesztőség és kiadóhivatal — Redaction et Administration
Kolozsvár, Malinovszky-tér 1. I. em. 8—10. sz.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának közlönye. — Megjelenik évente négy számban. — Előfizetési alapár belföldön 30.000 lej, külföldön 0.40 dollár. A két szakosztály tagjai fél, a többi szakosztályok tagjai negyed kedvezményt igényelhetnek. Bizalommal kérjük azonban tagjainkat és a folyóirat barátait arra, hogy az előfizetési alapár tetszés szerinti felemelésével segítsék elő a folyóirat megjelenését.